

U U S.
A E G

II OSA

ARK

I. GALKIN, L. ZUBOK, A. MANUSSEVIČŠ, F. NOTOVITŠ,
V. HVOSTOV

U U S A E G

TEINE OSA

ÕPIK KESKKOOLI IX KLASSILE

TOIMETANUD V. HVOSTOV

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1962

9(T)
U94

Originaali tiitel:

*И. С. Галкин, Л. И. Зубок, А. Я. Манусевич,
Ф. И. Ногович, В. М. Хвостов.*

НОВАЯ ИСТОРИЯ

Учебник для 9 класса средней школы.

Под редакцией В. М. Хвостова.

Издание 14-ое.

Утверждён Министерством просвещения РСФСР.

Учпедгиз, Москва, 1959.

Kaanekejundus: *V. Vare*

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2

ARHIIVKOGU

Peatükkide autorid:

prof. I. S. Galkin — peatükid 1, 2, 4, 7;

prof. L. I. Zubok — peatükid 6 ja 8;

ajalooteaduste kandidaat A. J. Manussevitš —
5. peatükk;

prof. F. I. Notovitš — peatükid 9, 10 (§ 41) ja 11;

prof. V. M. Hvostov — peatükid 3 ja 10 (§ 40).

Metoodilist konsultatsiooni õpiku 11. väljaande ümber-
töötamisel andsid F. P. Korovkin ja V. A. Orlov.

I PEATUKK.

PRANTSUSE-PREISI SÕDA. PARIISI KOMMUUN.

§ 1. Prantsuse-Preisi sõda ja teise keisririigi langemine Prantsusmaal.

1870. aastal puhkes sõda Prantsusmaa ja Preisimaa vahel. Selles sõjas sai Prantsusmaa lüüa. Varsti pärast lüüasaamist, 1871. aasta märtsis, toimus Pariisis maailma esimene proletaarne revolutsioon ja lühikeseks ajaks kehtestati proletariaadi diktatuur — Pariisi Kommuun. Prantsuse-Preisi sõja ja Pariisi Kommuuniga algab uusaja ajaloo teine periood (1870—1918).

Teise keisririigi kriis Prantsusmaal. XIX sajandi 60-ndate aastate teisel poolel hakkas Napoleon III võim kõikumama. Napoleon III kaotas prantsuse kodanluse usalduse, kes ei andestanud talle suuri ebaõnnestumisi välispoliitikas, eriti aga seda, et Napoleon III ei suutnud takistada Preisimaa edusamme Saksamaa ühendamisel.

Rahulolematu oli kodanlus ka 1860. aastal sõlmitud Inglise-Prantsuse kaubalepingu pärast, mille tõttu tugevnes inglise kaupade konkurents prantsuse omadega Prantsusmaal. Tohutud väljaminekud keisri hiilgava õukonna ülalpidamiseks tekitasid meelepaha mitte ainult laiades rahvahulkades, vaid ka kodanluse seas.

Napoleon III tegi mõningaid järeleandmisi: kaotas tsensuuri ja lubas korraldada rahvakoosolekuid, kuigi politsei järelevalve all. Kodanlikud vabariiklased ja sotsialistid kasutasid neid järeleandmisi. Vabariiklased hakkasid välja andma oma ajalehte «La Lanterne» ning tegid Napoleon III keisririigi vastast agitatsiooni. Peagi suleti ajaleht, selle toimetaja Rochefort põgenes Belgiasse ja jätkas seal ajalehe väljaandmist. Edasitoimetamise hõlbustamiseks trükiti ajalehte õhukesele paberile ning veeti mitmel viisil Belgiast Prantsusmaale. Kord saadeti ajaleht Prantsusmaale Napoleon III kipsbüsti sees. Rochefort naeruvääristas seekord mürgiselt keisrit. Ta kirjutas, et «nüüd ei või öelda, nagu oleks Napoleon III pea tühi».

60-ndate aastate lõpul tugevnes Prantsusmaal töölisliikumine tunduvalt. 1869. aastal streikisid Loire'i basseini kaevurid. Nad nõudsid töötasu tõstmist ja kaheksatunnilist tööpäeva.

Eriti suur tähtsus oli streigil Le Creusot's Schneideri tehases 1870. aastal. Schneider vallandas mehhaanik Assi', Internatsionaali

liikme. Töölised kuulutasid välja streigi. Schneider, kes oli Seadusandliku korpuse esimees, kutsus tehasesse sõdurid ja streik suruti maha.

Proletariaadi eesrindlikumad kihid hakkasid juba vabanema kodanluse mõjust. Tuhanded prantsuse töölised astusid Internatsionaali liikmeteks. Valitsus andis Internatsionaali Pariisi büroo kaks korda kohtu alla, et sellega nõrgendada Internatsionaali mõju töölisliikumisele. 1868. a. kohtuprotsessil pidas Internatsionaali Pariisi büroo liige tööline Varlin hiilgava kõne. Kõnes kirjeldas ta proletariaadi rasket olukorda kapitalistlikus ühiskonnas ja näitas, et kapitalismi ajal on töölisklass mõistetud sunnitööle ja viletsusele. Ta kutsus töölisi üles ühinema võitluseks kapitalismi vastu.

Käärimine rahvahulkades kasvas. Miitingud, demonstratsioonid ja streigid võtsid massilise iseloomu. Eriti ähvardav oli 200 000 osavõtjaga demonstratsioon 1870. a. jaanuaris. Demonstrandid kandsid loosungeid: «Elagu vabariik!», «Surm Bonaparte'idele!»

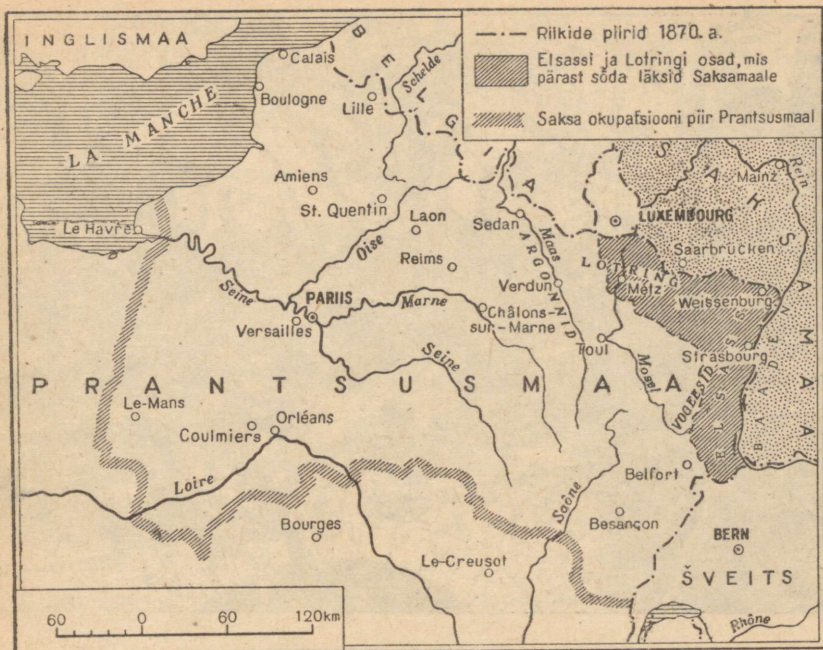
Prantsuse-Preisi sõja põhjused. Arvesse võttes rahva rahulolematust ja oma autoriteedi langust, otsustas Napoleon III valitsus parandada oma olukorda sõja abil. Ta arvas, et võidukas sõda Preisimaa vastu võib tema autoriteeti kindlustada. Valitsus mõtles, et tal õnnestub purustada Preisimaa, takistada teda lõpule viimast Saksamaa ühendamist ja võib-olla ka haarata Reinist lääne pool asuvaid Saksa alasid.

Preisimaal aga tuli pärast 1866. a. Austria üle saavutatud võitu astuda Saksamaa ühendamise lõpuleviimiseks veel üks samm — laiendada oma võim ka maa lõunaosale. Saksamaa ühendamist nõudsid Saksa kapitali huvid, ent see vastas ka saksa rahva püüdlustele. Kohe pärast Austria purustamist hakkas Preisi valitsus ette valmistama sõda Prantsusmaaga.

Preisi valitsus ja selle juht Bismarck käitusid kõige väljakutsuvamalt, kuna nad pidasid oma sõjaväge Prantsuse sõjaväest tugevamaks. Bismarck, soovides provotseerida sõda, avaldas ajakirjanduses oma kuninga telegrammi, milles viimane talle teatas kõnelusest Prantsuse saadikuga. Lisaks sellele moonutas ta telegrammi sisu, andes kuninga sõnadele Prantsusmaad jämedalt solvava mõtte, mida neil tegelikult ei olnud. Seda telegrammi nimetatakse «Emsi depešiks» Emsi linnakese järgi, kus toimus kuninga kõnelus Prantsuse saadikuga ja kust telegramm oli saadetud. Nagu Bismarck oli arvestanud, kutsus «Emsi depešš» esile pahameeletorni Prantsusmaal ja andis Napoleoni valitsusele põhjuse kuulutada Preisimaale sõda.

Prantsusmaa lüüasaamine. 19. juunil 1870. a. kuulutas Prantsuse valitsus Preisimaale sõja.

Sõda alustades oli ta aga halvasti arvestanud oma jõude. Sõjaväel puudus ühtne juhtimine, polnud kindlat sõjaplaani. Mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid tundsid puudust kõige vajalikumast. Ei jätkunud isegi kaarte sõjategevuse piirkonna kohta. Juba

Prantsuse-Preisi sõja lahinguväli.

sõja esimestel päevadel ilmnis Preisi sõjaväe paremus. Ta ületas prantslasi nii mobilisatsiooni kui ka vägede piirile koondamise kiiruses. Preislastel oli peaaegu kahekordne arvuline ülekaal.

Prantsuse väed said ühe kaotuse osaliseks teise järel. Prantsuse sõdurite julgus ja mehisus ei suutnud päästa olukorda rindel.

Ühe Prantsuse armee piirasid preislased sisse Metzi kindluses. Teine armee, mille juures viibis ka keiser ise, sai Sedani juures 2. septembril 1870. a. Preisi armee poolt lõplikult lüüa.

Sama päeva õhtul sõitis lahingu käiku jälgiva Preisi kuninga Wilhelmi juurde ohvitser ja teatas: «Sedan kapituleerub kogu armee ja keiser Napoleon III-ga, kes viibib kindluses.» 100 000-meheline Prantsuse armee koos keisriga võeti vangi.

1870. a. 4. septembri revolutsioon. Kui teade lüüasaamisest Sedani all jõudis Pariisi, algas Prantsusmaa pealinnas ülestõus Napoleoni režiimi vastu. 4. septembril 1870 tungis rahvas Seadusandlikku korpusesse ja nõudis vabariigi kehtestamist ning kodumaa kaitsmist. Seadusandlik korpus teatas keisri troonilt kukutamisest ning kuulutas välja vabariigi. Moodustati valitsus, mille nimeks sai «rahvusliku kaitse» valitsus. Selle koosseisu kuulusid kodanlikud poliitikategelased, peamiselt monarhistide ja vabariikliku partei parempoolse tiiva hulgast. See oli reaktiooniline, rahvavaenulik valitsus.

Episood Sedani lahingust.

§ 2. Võitlus saksa okupantide vastu ja klassivastuolude teravnemine Prantsusmaal.

Rahvamasside võitlus saksa okupantide vastu. Pärast Sedani katastroofi oli tee Pariisi avatud ning Saksa väed liikusid Prantsusmaa pealinna suunas. Vaenlase tagasilöömiseks nõudsid Pariisi töölised rahva relvastamist. Andes järele tööliste nõudmistele, moodustas ajutine valitsus Pariisis 200 vabatahtlikest — töolistest, käsitöolistest ja väiketeenistujatest — koosnevat rahvuskardi pataljoni. Septembris oli Pariis sakslaste piiramisrõngas. Rahvuskaart astus välja kodulinna kaitseks. Pariislased olid valmis pigem surema kui sakslasi vabariigi pealinna laskma.

Metzi ja Pariisi piiramine hõivas peaaegu kõik vaenlase jõud. Sel ajal lõi prantsuse rahvas uued väeosad. Kogu Prantsusmaal toimus registreerimine vabatahtlike väesalkadesse. «Andku iga maja üks sõdur ... las iga linn muutub armeeks ... külades haaratu hangud relvana kätte ... Pidagem sõda ööl ja päeval, mägedes, tasandikel, metsades! Ärge andke vaenlasele asu puhata ega magada ... Löögem suur lahing kodumaa eest ...» kirjutas Victor Hugo oma üleskutses prantsuse rahvale. Kodumaa õnnetus tugevdas prantsuse sõdurite mehisust, nad võitlesid suure kangelaslikkusega. Uuesti loodud Loire'i armee asus pealetungile ja vabastas pärast vihast võitlust Orléans'i linna. Belfort'i kindlus pidas

Rahva demonstratsiooni laialiajamine Prantsuse-Preisi sõja ajal Pariisis.

sakslaste piiramisrõngale vastu sõja lõpuni. Ka teiste maade eesrindlikud inimesed astusid välja vabariikliku Prantsusmaa kaitseks. Tuntud itaalia patrioot ja demokraat Giuseppe Garibaldi moodustas Vogeesi mägedes armee. Sakslaste poolt okupeeritud rajoonides moodustati partisanisalku. Need pidasid tõsist võitlust Saksa vägede vastu. Saksa väejuhatuse käskis maha lasta ühe saksa sõduri eest sada rahulikku prantsuse kodanikku, põletas maha terved külad ja linnaosad. Nendele metsikustele vastasid prantslased üldise vihkamisega sakslastest vallutajate vastu.

Prantsuse-Preisi sõja iseloom. Prantsuse-Preisi sõja üksikutele etappidele oli eri iseloom. Esimesel etapil oli see sõda Saksamaa poolt õiglane, kuna Napoleon oli paljude aastate jooksul takistanud Saksamaa rahvuslikku ühendamist. Kuid pärast Prantsuse armee kapituleerumist Sedani all ja Napoleon III troonilt kukutamist olid kõrvaldatud kõik peamised takistused Saksamaa ühendamise lõpuleviimisel. Siiski jätkas Preisimaa sõda, mis nüüd omandas tema poolt vallutusliku, ebaõiglase iseloomu. Marx ja Engels paljastasid Preisimaa agressiivsed plaanid ning kutsusid saksa töölisi üles võitlema õiglase rahu sõlmimise eest Prantsusmaaga ilma Prantsuse maid anastamata. Nad tervitasid vabariigi välja kuulutamist Prantsusmaal. Kuid nad paljastasid ka «rahvusliku kaitse» valitsuse reaktsioonilist iseloomu.

Reetmine prantsuse kodanluse poolt. Kuid kodanluse rahvuslik reetmine murdis Prantsusmaa vastupanu. Marssal Bazaine, kes

juhatas Metzis sissepiiratud armeed, kapituleerus häbistavalt 170 000-mehelise armeega 27. oktoobril. Selle tulemusena vabanesid preislaster suured jõud võitluseks vastupanu jätkava Loire'i armee ja teiste Prantsuse vägede vastu. Sõnum Metzi alistumisest avaldas kogu maal vapustavat muljet. Käärimine rahvahulkades kasvas sedamööda, mida enam Pariisi kodanlus, hirmul relvastatud rahva ees, paljastas oma valmisolekut Pariis ilma võitluseta ära anda ja sakslastega igal tingimusel rahu sõlmida.

«Rahvusliku kaitse» valitsus osutus «rahvusliku reetmise» valitsuseks. Valitsus kartis, et relvastatud töölised pööravad relvad kodanluse vastu. Meelega korraldas ta Pariisi garnisoni väljatunge, lootes, et rahvuskaartlased saavad lüüa ja hävitatakse preislaste poolt. Samal ajal alustas valitsus preislastega salajasi läbirääkimisi kapitulatsioonist.

Rahvas sai aru, et tekkinud olukord on «rahvusliku kaitse» valitsuse reetmise tulemus. Kahel korral — oktoobris 1870 ja jaanuaris 1871 — toimusid Pariisis ülestõusud valitsuse vastu. Kuid ülestõusu juhid polnud rahvahulkadega küllaldaselt seotud ja valitsusel õnnestus sõjaväe ja sandarmeeria abil need ülestõusud maha suruda. 28. jaanuaril 1871 jõudis valitsus vahele suhtes kokkuleppele.

Rahvuskogu. Sõlminud vahele, ruttas valitsus läbi viima valimisi Rahvuskogusse. Enne valimisi arendasid reaktionäärid laialdast agitatsiooni, kasutades selle juures katoliku vaimulike abi. Talurahvas valis Rahvuskogusse peamiselt jõukaid talupoegi, katoliku vaimulikke, mõisnikke ja suurkananluse esindajaid. 700 valitud saadikust osutusid 450 monarhistideks.

Oma esimesel koosolekul keeldus Rahvuskogu Prantsusmaad vabariigiks tunnistamast — ta lootis hiljem monarhiat taastada. Rahvuskogu moodustas uue valitsuse, mille juhiks sai monarhist Thiers.

Ta oli eemaletõukav, omakasupüüdlilik, autu ja halastamatu inimene. Ta vihkas töölisi ja oli võimeline igasuguseks alatuseks kapitalistliku korra vaenlaste vastu. Isegi tema välimus oli vastik. Marx nimetas Thiers'i «koletislikuks kääbuseks».

Rahvuskogu tuli kokku Versailles's. Reaktsiooniline Rahvuskogu ei julgenud oma istungeid pidada Pariisis, sest Pariisi tööliste, käsitöölise ja

Thiers. Karikatuur.

intelligentsi hulgas kasvas järjest rahulolematu tema tegevusega. Rahvamassid olid ka sellest masendatud, et Rahvuskogu võttis vastu preisi vallutajate poolt dikteeritud röövellikud rahutingimused. Peale selle andis Rahvuskogu välja rea määrusi, mis halvendasid tunduvalt Pariisi elanikkonna laiade hulkade materiaalselt seisukorda. Nii tühistati näiteks Pariisi piiramise ajal kehtestatud korteriüüri tähtaegade pikendamine.

1871. a. veebruaris loodi Pariisis rahvuskardi keskkomitee. Selle näol sündis Pariisis rahvavõim. Nähes, kuidas revolutsiooni jõud kasvavad, otsustas valitsus kiirustada pealetungiga Pariisi tööliste vastu ja hakkas koondama vägesid pealinna alla.

§ 3. 1871. a. 18. märtsi proletaarne revolutsioon.

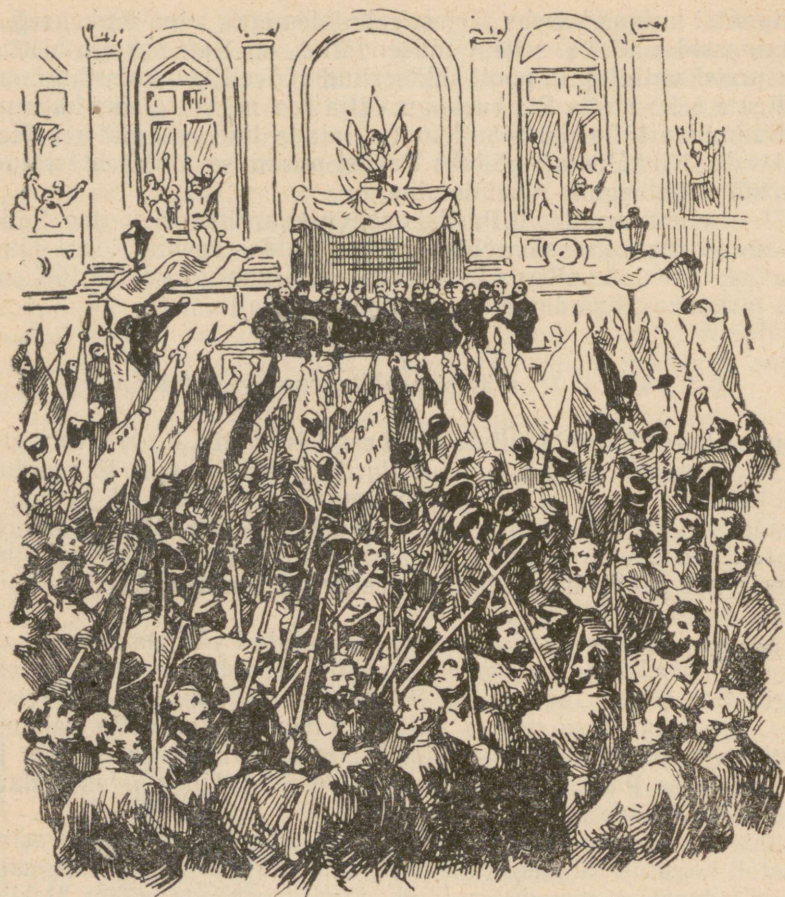
Thiers'i katse Pariisi tööliste käest relvi ära võtta. Ebaõnnestunud sõda Preisimaaga, nälg ja puudus Pariisi piiramise ajal, tööpuudus ja väikekodanluse laostumine, rahvamasside pahameel kõrgemate klasside ja valitsuse vastu, kes oli näidanud täielikku võimeüst ning tahtepuudust kodumaa kaitsmisel, Rahvuskogu reaktsiooniline koosseis, mis sündis hirmu tundma vabariigi saatuse pärast — kõik see tõukas töötajaid revolutsioonile.

Otseseks ajendiks Pariisi tööliste relvastatud väljaastumisele oli valitsusvägede kallaletung rahvuskardile selle desarmeerimise eesmärgil. See toimus ööl vastu 18. märtsi. Valitsuse plaan seisis selles, et ööpimeduse varjus ootamatu rünnakuga võtta rahvuskartlastelt suurtükid, areteerida rahvuskardi keskkomitee ja murda sellega Pariisi töötavate masside jõud. Nii alustas kodanluse kodusõda proletariaadi vastu.

Rahvuskardi suurtükid, mis olid valatud piiramise ajal Pariisi töölistelt kogutud raha eest, olid paigutatud Montmartre'i kõrgustikule. Koidueelses pimeduses jõudsid valitsusväed mööda Pariisi tühje tänavaid Montmartre'ini.

Suurtükkide juures seisev väikesearvuline rahvuskardi vahipost ei suutnud osutada vastupanu. Mõned rahvuskartlased täpeti. Suurtükid olid juba sõdurite käes. Neid ei saadud aga kohe ära viia, sest hobused saadeti hilinemisega. Selle aja jooksul jõudis linnas tekkida ärevus. Montmartre'i juurde kogunes töölisi ja rahvuskartlasi. Sõdureid juhtiv kindral käskis tulistada. Kuid sõdurite ridadest astus välja allohvitser ja hüüdis: «Püssitorud üles!» ning sõdurid kiulasid teda, mitte kindralit. Nad keeldusid rahvast tulistamast. Uuesti andis kindral käskluse: «Tuld!», kuid ta vangistati. Suurtükid jäid rahvuskardi kätte.

1871. a. 18. märtsi revolutsioon. 18. märtsi keskpäeval andis rahvuskardi keskkomitee rahvuskardi pataljonidele käsu liikuda pealinna tsentrumisse. Kell 2 päeval hõivasid ülestõusnud Orléans'i vaksali ja rea teisi punkte pealinnas. Rahvuskardi pataljon asus ründama raekoda. Peagi vallutati kasarmud ja valitsushooned.

Kommuuni väljakuulutamine.

Rahvahulgad eesotsas relvastatud rahvuskaartlastega suundusid Montmartre'i kõrgustikust ja Belleville'ist pealinna keskossa, kuhu tõttasid ka töölised Saint-Antoine'i eeslinnast. Nende vastu saadetud sandarmieskadronid aeti ülestõusnute poolt laiali.

Surmani hirmunult istus valitsus välisministeeriumi hoones, seejärel põgenes aga salaja Versailles'sse. Thiers kihutas kinnises töllas tragunite saatel, vaatas närviliselt tõllaaknast välja ja hüüdis vahetpidamata: «Kiiremini! Kiiremini!» Sõjaminister ja kindralid viisid Thiers'i käsu kohaselt regulaararmee jäänused pealinnast kiiruga Versailles'sse, et koguda seal jõude revolutsioonilise Pariisi vastu.

Ohtuks oli rahvuskaart hõivanud kõik valitsusasutused. Raekoja ja sõjaministeeriumi hoonele heisati punased lipud.

18. märtsil 1871 toimus Pariisis maailma esimene proletaarne revolutsioon, kukutati kodanluse võim. Võim läks üle rahvuskardi keskkomiteele.

Juba võitluse algusest peale andis end teravasti tunda prantsuse proletariaadi ühtse ja tugeva revolutsioonilise partei puudumine, kes oleks võimeline seda võitlust õigesti juhtima.

Rahvuskardi keskkomitee ei takistanud Thiers'i valitsusvägede väljaviimisel Pariisist Versailles'sse. Rahvuskardi keskkomitee teine viga seisis selles, et ta ruttas kohe võimu teisele organile üle andma. Ta teatas, et tema volitused kehtivad ainult seni, kuni valitakse Pariisi Kommuuni Nõukogu, s. t. Pariisi linna omavalitsus.

Kartes, et teda võidakse süüdistada «ebaseaduslikus võimuhaaramises», kulutas keskkomitee kallist aega Kommuuni valimiste läbiviimisele. Neil päevil oli rahvuskart tegevuseta. Sellal oleks aga pidanud viivitamatult organiseerima rünnaku Versailles'le. Oleks pidanud kiiresti purustama selle kontrevolutsioonilise pesa, enne kui Thiers'i valitsus sai koguda jõudu.

Kommuuni väljakuulutamine. 26. märtsil toimusid valimised Kommuuni Nõukogusse. Valiti 85 inimest. Neist 21, kes olid valitud kodanlikes kvartalites, osutusid Kommuuni vaenlasteks ja lahkusid peagi Nõukogust. Ülejäänutest moodustasid umbes poole töölisel. Kommuuni Nõukogu ülejäänud liikmed kuulusid demokraatliku intelligentsi hulka: teenistujad, arstid, õpetajad, ajakirjanikud jt. Nii koosnes Kommuuni Nõukogu Pariisi töötava rahva esindajatest. Juhtiv osa selles kuulus töölistele.

28. märtsil toimus uue võimu väljakuulutamine. Selle võimu nimeks sai Pariisi Kommuun. Ülevalt ja pidulikult tähistas Pariisi rahvas seda sündmust. Raekoja väljakul suure rahvahulga juuresolekul kuulutas rahvuskardi keskkomitee oma volitused lõpetatuks ja andis võimu üle Kommuuni Nõukogule. Kohalviibijad tervitasid seda akti hüüetega: «Elagu Kommuun!»

§ 4. Pariisi Kommuun.

Kommuun — uus riigitüüp, nõukogude võimu algkuju. Kommuun ei võinud kasutada vana, kodanlikku riigiaparaati, mis oli kohandatud töötavate rahvahulkade rõhumiseks. Pärast 18. märtsi revolutsiooni põgenes osa ametnikke Versailles'sse, need aga, kes kohale jäid, saboteerisid uut võimu. Nad püüdsid igati takistada Kommuuni Nõukogu Pariisi valitsemise korraldamisel ja versailaste-vastase võitluse ettevalmistamisel. Eriti laialt rakendati sabotaazi raudteedel. Ametnike sabotaaz tõestas praktiliselt kommuuniaridele vana riigiaparaadi purustamise vajadust. Kommuunil seisis ees tähtis ülesanne — luua vana asemele oma, täiesti uus riigiaparaat, kusjuures seda tuli teha väga lühikese aja jooksul.

Seda tööd alustas Kommuun armeest. Kommuuni esimeseks seaõusandlikuks aktiks oli dekreet vana armee kaotamise kohta. Tema asemele seati rahvuskart.

Kõrgeimaks riigiorganiks oli Kommuuni Nõukogu, kes valiti üldise hääletamise teel. Kommuuni liige, kes ei õigustanud valijate usaldust, võidi tagasi kutsuda. Kommuuni Nõukogu andis välja seadusi. Nende seaduste elluviimiseks moodustas Nõukogu 10 komisjoni (rahandus-, toitus-, ühiskondliku julgeoleku jt. komisjonid). Komisjonid andsid oma tegevusest aru Kommuuni Nõukogule. Iga komisjoni eesotsas oli mõni Kommuuni Nõukogu liige. Kommuuni Nõukogu liikmed viisid ka ise Kommuuni poolt väljaantud seadusi ellu. Kommuuni Nõukogu ühendas enda käes nii seadusandliku kui ka täidesaatva võimu.

Riigiteenistujad said tasu, mis oli võrdne töölise keskmise palgaga. Kommuun kaotas endise politsei. Relvastatud tööliselid pidasid ise linnas korda. Kirik lahutati riigist: Kommuun ei andnud kirikule enam rahalist toetust, mida kirik enne riigilt oli saanud, võttis enda kätte abielude, sünni- ja surmajuhtumite registreerimise ning kaotas koolides usuõpetuse õpetamise. Paljud kirikud ja kloostrid muudeti rahvaklubideks.

Oma tööd tegi Kommuun töölistele, töötajate massiorganisatsioonidele — ametiühingutele ja revolutsioonilistele klubidele tuginedes. Suurt abi osutasid Kommuunile naistööliselid. Naised võtsid aktiivselt osa ka Pariisi kaitsmisest versailaste vastu. Organiseeriti isegi naispataljon õpetaja Louise Michel'i juhtimisel.

Kommuuni kogu tegevus tõendab, et ta oli uut tüüpi riik — proletariaadi riik. Pariisi Kommuun oli esimene katse kehtestada proletariaadi diktatuuri. Ta oli nõukogude võimu algkujuks.

Kommuuni sotsiaal-majanduspoliitika. Pariisi Kommuun eksisteeris ainult 72 päeva ja oli sunnitud kogu aja pidama ägedat võitlust versailaste vastu. See ei võimaldanud Kommuunil asuda hoogsalt teostama proletarise riigi ülesandeid rahvamajanduse organiseerimise ja töötajate elu parandamise alal. Kuid juba see, mis Kommuun jõudis teha, näitab tema hoolitsust tööliste eest.

Kõik käitised, mille peremehed olid Pariisist põgenenud, anti üle töölistele. Kommuuni Nõukogu poolt määratud töökomisjon korraldas neis käitistes tootmist, paigutas tööle töötuid. Neis töökodades, kus omanikud olid kohal, seadis Kommuun sisse töö hindamise kontrolli. Kommuuni Nõukogu andis välja dekreedid, mis keelas ettevõtjail töölisi trahvide. Kehvikuile anti pandimajadesse viidud asjad tagasi; üüri maksimise tähtaega pikendati. Töölisi hakati pimedatest ja niisketest keldrikorteritest Versailles'sse põgenenud rikkaste majadesse paigutama.

Kommuun andis välja seadluse kohustusliku tasuta hariduse kohta. Avati uusi koole. Kommuun töötas välja kava lastesõimede ja -aedade avamiseks naistööliste lastele.

Rahvamassid toetasid Kommuuni ja abistasid teda aktiivselt. Kiiresti tekkisid arvukad ametiühingud, klubid, naistööliste ja töötajate teised massiorganisatsioonid.

Kommuun ja talurahvas. Talurahvaga liidu loomise kogu tähtsust Kommuuni juhtkond ei mõistnud. Sellest hoolimata astus Kommuun mõned sammud talupoegade enda poole tõmbamiseks.

Pariis oli läänest ja lõunast ümbritsetud versailastega, põhjast ja idast aga Saksa armeega, kes vastavalt vaheerahu tingimustele jäi Pariisi alla. Igast küljest vaenlastega ümbritsetuna, äralõigatuna muust Prantsusmaast, püüdis Pariisi Kommuun pöörduda vahetult talurahva poole. Nii väljendati ühes üleskutses, mis ilmus Kommuuni ametlikus häälekandjas, et «provints ühineb pealinnaga». Kommuun laskis trükkida 100 000 eksemplaris üleskutsu talupoegadele, allkirjaga «Pariisi töölised».

«Pariis tahab maad talupoegadele, tööriistu töölistele, tööd kõigile,» oli öeldud üleskutses.

Neid üleskutsesid visati külade kohal õhupallidelt alla. Sellega piirduski Kommuuni katse liituda talurahvaga.

Kommuun ei loonud tööliklassi liitu kehvtalurahvaga. Peamiseks põhjuseks oli see, et prantsuse proletariaadil puudus tõeliselt revolutsiooniline partei, kes oleks mõistnud selle liidu kogu tähtsust ning oleks osanud seda liitu sõlmida. Kontrevolutsionäärid tegid talurahva hulgas laialdast propagandat, püüdes talupoegi tööliste kallale ässitada. Kontrevolutsiooni peamiseks propagandistideks maal olid katoliku vaimulikud.

Revolutsioon Pariisis kutsus esile laialdase revolutsioonilise liikumise provintsis. Lyonis, Marseille's, Toulouse'is, Le Creusot's ja teistes linnades asutati ka kommuunid, kuid neil ei läinud korda luua sidet Pariisiga ega ka omavahel ning nad purustati peagi kontrevolutsiooni jõudude poolt.

Kommuuni tegelased. Kommuun tõstis tööliste hulgast esile hulga tähelepanuväärseid organisaatoreid. Kommuuni üheks silmapaistvamaks tegelaseks oli Varlin, kes juhtis varustamist ja oli sõjakomisjoni liige. Varlin sündis vaeses talupojaperekonnas. 13-aastaselt tuli ta Pariisi ja hakkas raamatukõitmist õppima. Tal tuli töötada 12—15 tundi päevas, lugemiseks ja iseõppimiseks leidis ta aga siiski veel aega. 18. eluaastast alates võttis ta aktiivselt osa tööliikumisest, organiseeris streike, ametiühinguid, vastastikuse abistamise kassasid, tööliiskooperatiive. Peagi sai Varlin üheks I Internatsionaali juhtivaks tegelaseks Prantsusmaal. Ta areteeriti kaks korda, kuid vanglad ei murdnud Varlini.

Varlin

Teine tööline, juveliir Frankel (ungarlane), juhatas töökomisjoni, nikerdaja Theiss juhtis postivalitsust. Tuhanded proletaarlaste olid juhtivatel kohtadel Pariisi uues administratsioonis ja rahvuskaardis. Kommunaaride hulgas oli tööline Eugène Pottier, proletariaadi hümn «Internatsionaal» teksti autor.

Kommuuni juhtide hulgas oli kõrvuti töölistega ka palju töötava intelligentsi esindajaid.

Väljapaistev väejuht oli vaesunud poola aadliku perekonnast pärinev Jaroslaw Dombrowski. Ta oli emigreerunud Prantsusmaale, kuna kodumaal teda jälitati tema revolutsioonilis-demokraatlike veendumuste pärast.

Pärast 18. märtsi revolutsiooni pakkus Dombrowski kui sõjaväeline spetsialist oma teeneid rahvuskaardi keskkomiteele. Ta tegi ettepaneku saata Versailles' peale viivitamatult üks rahvuskaardi pataljon, et areteerida valitsus ja laiali ajada rahvuskogu. Nähes rahvuskaardi juhtide otsustusvõimetust, ütles Dombrowski: «Te olete lühinägelikud, te ei näe endast kahe sammu kaugusele... Varem või hiljem tuleb teil võitlusse astuda, kuid siis on juba hilja! Kui te kohe ründate Versailles'd, olete teie olukorra peremehed...»

Hilisem sündmuste käik kinnitas Dombrowski sõnu.

Olles määratud Pariisi kindlustatud rajooni komandandiks, võitis Dombrowski kiiresti rahvuskaartlaste armastuse ja usalduse.

§ 5. Kommuuni lüüasaamine. Kommuuni ajalooline tähtsus.

Kommuuni võitlus kontrrevolutsiooni vastu. Esimestel päevadel pärast 18. märtsi revolutsiooni ei olnud Versailles' valitsuse käsutuses kuigi suuri relvastatud jõude. Kuid ta kasutas täielikult ära talle rahvuskaardi keskkomitee poolt võimaldatud hingetõmbeaja: kahe nädala pärast oli tema käsutuses juba ligi 40 000 sõdurit, kes olid Versailles'sse toodud Prantsusmaa eri rajoonidest. Aprillis algas Versailles' armee pealetung Pariisile. Linn seisis pideva suurtükiväe all. Kommunaarid võitlesid vapralt, kuid nende komandöridel puudusid kogemused.

Linnas tegutsesid spioonid ja kahjurid, kelle vastu võitlemiseks Kommuun pikka aega ei näidanud üles küllaldast valvsust ega otsustavust. Kommuun ei sulgenud kaugelki mitte kohe reaktsioonilisi ajalehti ega vangistanud kontrrevolutsionääre. Kommunaarid ei võtnud enda kätte Prantsuse panka, kus olid hoiul väga suured rahasummad, ega osanud isegi takistada raha Versailles'sse saatmist.

Thiers'i agendid, kes varjasid ennast Pariisis, tungisid isegi Pariisi kaitse peastaapi. Nad püüdsid tappa Dombrowskit ja lasksid õhku püssirohutehase.

«**Verine mainädal**». Sel ajal kui Pariisi müüride ees oli käimas võitlus, kirjutasid Prantsuse valitsuse esindajad 10. mail 1871. a. alla häbistavale rahulepingule Bismarckiga. Selle lepingu järgi

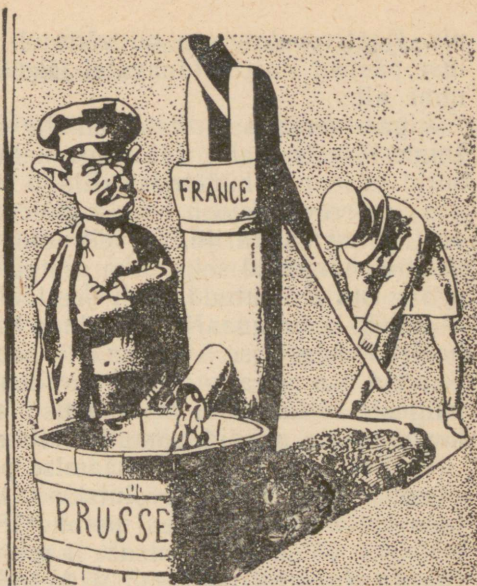
läksid Prantsusmaalt Sak-
samaale kaks rikast piir-
konda — Elsass ja Lot-
ringi idaosa. Saksamaa sai
5 miljardit kuldfranki
kontributsiooni.

Sellest hoolimata et
Saksamaa julmalt röövis
Prantsusmaad, leppis
prantsuse kodanlus preisi
militaristidega kokku ühi-
seks võitluseks Pariisi
Kommuuni vastu. Bis-
marck kartis revolutsiooni-
tulekahju kandumist Parii-
sist Saksamaale. Ta lubas
versailastel suurendada ar-
meed, hoolimata sellest, et
see oli vastuolus vaheahu-
tingimustega. Pärast va-
bastas ta sõjavangist
100 000 prantsuse sõdurit,
keda Thiers'i valitsus ka-
sutas võitluseks kommu-
naaride vastu. Bismarck nõustus Versailles' vägesid läbi preislaste
rindejoone laskma, et anda kommunaaridele lööki põhjast, kust
nad vastase pealetungi ei oodanud.

20. mail alustasid versailased üldist tormijooksu linnale. Keegi
reetur teatas neile nõrga koha kommunaaride kaitses. Järgmisel
päeval, 21. mail, õnnestus versailastel tungida Pariisi. Algas visa
ning vihane võitlus linna tänavail. Siin ilmnnes kogu oma suurus-
es töölisklassi kangelaslikkus. Vaenlase teed tõkestasid kõikjal
barrikaadid. Kommunaarid võitlesid iga tänava, iga maja, iga
jalatäie maa pärast. Kommuuni kangelased langesid ebavõrdses
võitluses, kuid ei andnud alla. Teiste hulgas langes barrikaadidel
Dombrowski, kes näitas üles hämmastavat kangelaslikkust. Eriti
visa oli kommunaaride vastupanu tööliskvartalites. Siin võitlesid
ka naised ja lapsed. Barrikaadivõitlustest võttis osa ligi 10 000 töö-
lisnaist. Verega üleujutatud, tulekahjude kumast valgustatud töö-
lis-Pariis kaitses end nädal aega. Üheks viimaseks Kommuuni
toetuspunktiks oli Père-Lachaise'i kalmistu, kus oli end kindlusta-
nud umbes 200 kommunaari. Versailased purustasid kalmistu vära-
vad suurtükitulega. Ent kommunaarid jätkasid võitlust. Viimased
neist lasti maha kalmistu müüri ääres.

Pariisi Kommuuni mälestuseks korraldavad Pariisi töötajad igal
aastal piduliku leinarongkäigu Père-Lachaise'i kalmistule «Kom-
munaaride müüri» juurde.

28. mail langes viimane barrikaad linna ühes proletaarses rajoo-

Bismarck pumpab välja kontributsiooni
Prantsusmaalt.
(Prantsuse karikatuur.)

nis. Kontrrevolutsioon oli võitnud. Kommuuni kangelasliku võitluse päevad Pariisi tänavatel läksid ajalukku «verise mainädala» nime all.

Algas versailaste halastamatu arveteõidendamine võidetutega. Inimesi lasti maha vähimagi kahtlustuse puhul. Kommunaarid surid püsti päi, hüüetega: «Elagu Kommuun!» Eriti julmalt õendas kontrrevolutsioon arveid töölisklassi juhtidega. Teistega ühes võeti kinni ka Varlin. Tervelt tund aega veeti teda mööda Montmartre'i tänavaid selja taha seotud kätega. Kui Varlin enam käia ega seista ei suutnud, lasti see töölisklassi vapper võitleja maha.

30 000 kommunaari lasti ilma kohtuotsuseta maha, üle 40 000 heideti vanglaise või saadeti kaugeile asumaadele sunnitööle. Suurem osa väljasaadetuid suri seal üle jõu käiva töö, puuduse ja haiguste tõttu. Lasti maha naisi, keda kahtlustati selles, et nad kommunaare aitasid, samuti tööliste lapsi. Areteeriti 650 last.

Pariisi Kommuuni lüüasaamise põhjused. Pariisi Kommuun oli esimene proletaarne revolutsioon, kuid tal ei õnnestunud saavutada võitu. Prantsusmaal polnud 1871. a. veel tingimused küpsed selliseks võiduks. Prantsuse kapitalism oli veel vähe arenenud. Prantsusmaa oli põhiliselt väikekodanlik maa. Prantsusmaal polnud veel töölisklassi revolutsioonilist parteid, kes ainuüksi on võimeline viima töölisi võidukale võitlusele kodanluse vastu. Töölisklass oma enamuses ei kujutlenud veel selgesti oma eesmärke ega nende saavutamise viise. Puudusid ka massilised ametiühingud.

Kommuuni paljude vigade põhjuseks oli tõeliselt revolutsioonilise partei puudumine.

Kommuuni hukkumisele aitas kaasa ka liidu puudumine töölisklassi ja talurahva vahel. Kommuunil tuli võidelda äärmiselt rasketes tingimustes — tema võim kehtis ainult vaenlase vägede poolt sissepiiratud pealinnas.

Kommuuni ajalooline tähtsus. Kommuuni õppetunnid. Pariisi Kommuun ei kestnud kaua, kuid ta avaldas hiiglasuurt mõju töölisklassi edaspidisele võitlusele kogu maailmas.

«... Kommuun pani Euroopas lainetama sotsialistliku liikumise... Kommuun õpetas Euroopa proletariaati konkreetselt üles seadma sotsialistliku revolutsiooni ülesandeid.»¹

Kommuun rikastas proletariaadi revolutsioonilise võitluse kogemusi. Ta näitas praktikas vana riigiaparaadi lammutamise ja uue loomise vajadust, ta tõestas proletariaadi diktatuuri ja tööliste ning talupoegade liidu vajadust sotsialismi võiduks. Kommuun tõendas, et ainult tõeliselt revolutsioonilise partei juhtimisel võib proletariaat saavutada võidu oma vaenlase üle.

Bolševike partei kasutas ära Pariisi Kommuuni õppetunnid võitluses sotsialistliku revolutsiooni võidu eest meie maal.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 13. kd. lk. 426.

§ 6. I Internatsionaal Pariisi Kommuuni päevil ja pärast selle lüüasaamist.

Internatsionaal Kommuuni päevil. Proletaarse revolutsiooni esimestest päevadest peale Pariisis astus I Internatsionaal Marxi juhtimisel välja kommunaaride ürituse kaitseks.

Vaatamata ühendusepidamise raskustele blokaadiseisukorras oleva Pariisiga, võttis Marx tarvitusele abinõud ühenduse säilitamiseks Kommuuniga. Ta saatis Pariisi usaldusväärseid inimesi juhenditega Kommuunile, kuidas pidada võitlust vaenlase vastu, ja kritiseeris karmilt kommunaaride vigu. Marx andis konkreetseid praktilisi näpunäiteid revolutsioonilise sõja pidamiseks Versailles' vastu, kritiseeris kommunaare selle eest, et nad kohe ei rünnanud Versailles'd. Ta hoiatas preislaste ja Bismarcki reetliku poliitika eest. Marx oli Kommuuni nõuandjaks ka sotsiaal-majandusliku poliitika küsimustes.

Hoolitsedes Kommuuni ülemaailmse toetamise eest, kirjutas Marx mitusada kirja Euroopa ja Ameerika töölistele üleskutsega laiendada nende solidaarsusliikumist Kommuuniga.

Internatsionaali tagakiusamine ja Kommuuni ürituse kaitsmine Internatsionaali poolt pärast Kommuuni lüüasaamist. 30. mail andis Internatsionaali Peanõukogu välja manifesti kodusõja kohta Prantsusmaal. Manifesti autoriks oli Marx. Andes lühikese ülevaate Pariisi Kommuuni tekkimise ja võitluse ajaloo kohta, näitas Marx manifestis kogu maailmale Kommuuni kui esimese tööliste valitsuse ajaloolist tähtsust.

Proletaarne revolutsioon kutsus esile surmahirmu kõigi maade kodanluse hulgas. Kõikjal tugevdati repressioone töölisliikumise vastu. Hispaanias ja teistes maades keelati Internatsionaali sektsioonide tegevus. Paljud internatsionaali liikmed areteeriti. Saksa maal anti tööliklassi juhid A. Bebel ja W. Liebknecht 1872. a. kohtu alla «riigi reetmise eest», kuna nad olid tervitanud Pariisi Kommuuni.

Marxi ja Engelsi juhtimisel organiseeris Internatsionaal materiaalselt abi versailaste valge terrori ohvritele, otsis tööd kommunaaridele-emigrantidele. Organiseeriti eri komitee, kes juhtis revolutsiooniliste emigrantide abistamise tööd.

Internatsionaali tööd kahjustasid anarhistid eesotsas Bakuniniga. Nad arendasid laimukampaaniat Marxi vastu ja tegid õnnestustööd Internatsionaali ridades, püüdes saavutada enamust Peanõukogus, selleks et haarata enda kätte rahvusvahelise töölisliikumise juhtimine. Kui see neil ei õnnestunud, siis asusid bakuninlased võitlema Peanõukogu juhtiva osa vastu, püüdes sel teel Internatsionaali lõhestada.

I Internatsionaali Haagi kongress. 1872. a. tuli Haagis kokku Internatsionaali järjekordne kongress. Kongress heitis Bakunini ja tema poolehoidjad kui tööliklassi huvide reetjad Internatsionaali ridadest välja. Kongress meenutas veel kord kõigi maade proleta-

riaadile Kommuuni õppetunde, eriti kõige tähtsamat neist: vajadust luua igal maal proletariaadi poliitiline partei. Kongress näitas, et proletariaadi majanduslik ja poliitiline võitlus on lahutamatu seotud, et anarhistid, eitades poliitilist võitlust, viivad töölisi valele teele. Marxi ja Engelsi leppimatu võitlus Bakunini vastu päästis Internatsionaali töölisklassi huvidele võraste inimeste mõju alt.

Pärast Pariisi Kommuuni lüüasaamist muutus tugevneva reaktiooni tingimustes võimatuks Internatsionaali töö jätkamine Euroopas. Peale selle pidas Marx tarvilikuks kaitsta Internatsionaali bakuuninlaste uute intriigide eest. Seda silmas pidades otsustas Haagi kongress viia Internatsionaali Peanõukogu asukohta Ameerika Ühendriikidesse.

I Internatsionaali tähtsus. I Internatsionaal tegi ära suure ajaloolise töö. Ta rajas sideme üksikute maade töölisliikumise vahel. Ta pidas väsimatut võitlust kõigi proletariaadile võraste poliitiliste voolude, eriti prudonismi ja bakuuniluse vastu.

See võitlus näitas töölistele marksismile vaenulike voolude ekslikkust ja kahjulikkust ning valmistas sellega pinnast marksismi lõplikuks võiduks revolutsioonilises töölisliikumises. Töölisklassi peaülesandeks pärast Kommuuni oli tööliste poliitiliste massiparteide loomine igal maal.

I Internatsionaali ridades kasvasid Marxi ja Engelsi juhtimisel need kaadrid, kes said hiljem proletariaadi massiparteide organiseerijateks ja juhtideks.

Kuna 70-ndate aastate keskpaigaks oli I Internatsionaal täitnud oma ajaloolise ülesande — rajanud alused töölispartei arenemiseks Euroopas ja Ameerikas, siis võttis I Internatsionaali Philadelphia kongress (Ameerika Ühendriikides) 1876. a. vastu otsuse kuulutada I Internatsionaali tegevus lõpetatuks.

II PEATÜKK.

SAKSAMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 7. Saksamaa poliitiline kord ja majanduslik arenemine.

Saksa keisririigi moodustamine. Preisi hegemoonia Saksamaal. 1871. a. jaanuaris, Pariisi piiramise päevil, kogunesid kõigi Saksa riikide monarhid Versailles'sse ja kuulutasid Preisi kuninga Wilhelm I Saksa keisriks. Nende riikidega, kes varem kuulusid Põhja-Saksa liitu, ühinesid veel neli Lõuna-Saksa riiki, kellest kõige suurem oli Baier. Nii toimus Prantsuse-Preisi sõja ajal Saksamaa rahvuslik ühendamine.

1871. a. võttis asutav riigipäev (parlament) vastu ülesaksamaalise konstitutsiooni. Selle konstitutsiooni järgi oli Saksa keisririik

Saksa riikide liit. Sellesse liitu kuulus 22 riiki ja 3 vabalinna (Hamburg, Breemen ja Lüübek). Iga riik säilitas teatava iseseisvuse. Neile jäi alles oma valitsus, oma monarh ja oma kohalik parlament — maapäev. Erilist tähelepanu pöörati kohalike dünastiate säilitamisele, soovides sellega kindlustada Saksamaal monarhistlikku vaimu ja traditsioone. Suurim Saksa keisririigi koosseisu kuuluvaist riikidest oli Preisimaa (kõik teised olid väiksemad ja nõrgemad). Saksa keisririigist räägiti, et see on ühe suure kiskja liit poole tosina rebase ja paarikümne jänese ning hiirega. Saksa keisririigi koosseisu liideti ka Prantsusmaalt haaratud Elsass ja osa Lotringit. Preisi junkrud, kes olid valitsenud Preisimaal, said endale nüüd mõjuka positsiooni kogu keisririigis.

Preisimaa oli militaristlik maa, mis oli kasvanud lakkamatuis rõõvsõdades. Juba XVIII sajandil kõneldi, et sõda on Preisimaa rahvuslik tegevusala. Preisi junkrute hulgast tuli keisririigi ametnikkond ja komplekteeriti Saksa armee ohvitserkond. Preisimaa omandas Saksa keisririigis juhtiva koha.

1871. a. konstitutsioon. Konstitutsiooni järgi olid Saksamaal ülekeisririigilisteks võimuorganiteks: 1) keiser, kelleks oli Preisi kuningas, 2) keisririigi kantsler, 3) liidunõukogu ja 4) riigipäev.

Konstitutsioon andis keisrile väga suure võimu. Tema käsutas kõiki Saksamaa relvastatud jõude. Keisririigi kantsler, kogu Saksa keisririigi poliitika juht, oli vastutav ainult keisri ees. Kantsler ei olnud vastutav riigipäeva ees. Isegi siis, kui riigipäev avaldas rahulolematust tema poliitikaga, ei olnud kantsler kohustatud riigipäeva soovi arvestama ega lahkumispalvet esitama. Keiser aga võis kantsleri igal ajal tagandada.

Riigipäev arutas läbi uued seaduseelnõud. Kui riigipäeva enamus oli seaduseelnõu vastu, siis lükati see tagasi. Riigipäevale esitati kinnitamiseks ka riigieelarve. Kuid riigipäeva poolt vastu võetud seaduseelnõu võis seadusena jõustuda alles pärast kinnitamist liidunõukogu poolt. Liidunõukogu ei valitud, vaid koosnes ametnikest, keda määrasid kõigi keisririiki kuuluvate Saksa riikide valitsused ja kes olid nende esindajateks.

Riigipäev valiti üldise valimisõiguse alusel. Kuid tegelikult oli valimisõigus «üldine» ainult nimeliselt. Valimisõigus oli ainult 25-aastaseks saanud meestel, välja arvatud sõjaväelased. Noorsool ja naisel valimisõigust ei olnud.

Saksa keisririik — reaktsiooni ja šovinismi kehastus. Saksa keisririigi moodustamisega levis Preisimaa reaktsiooniline vaim üle kogu Saksamaa. Saksa rahvast kasvatati vägivalda ees lõimitamise ja šovinismi, s. o. äärmise natsionalismi ning teiste rahvaste vihkamise ja halvustamise vaimus. Kool, reaktsiooniline kodanlik ajakirjandus ja kirjandus jutlustasid väsimatult toorest vägivalda, jõupoliitikat, propageerisid kõige saksaliku üleolekut, õpetasid, et sakslased on «äravalitud rahvas», kes on loodud maailma valitsema. Nad kinnitasid, et kõik teised rahvad — eeskätt slaavlased — peavad olema «kõrgema», saksa rassi alluvuses.

Saksamaa kiire tööstuslik arenemine. Pärast Saksamaa ühendamist algas seal kapitalismi kiire arenemine. Kui Saksamaa 1870. a. oli tööstuse põhiharude toodangu poolest Inglismaast kaugel taga, siis XIX sajandi lõpuks jõudis Saksa tööstus malmi- ja terasetootmise alal Inglismaast ette ning oli taga ainult Ameerika Ühendriikidest.

Kapitalistliku suurtööstuse selline kiire arenemine oli tingitud reast põhjustest: killustatud Saksamaa asemel ühtse riigi loomine ja ühtse siseturu tekkimine, Elsassi ja rikkalike rauamaagilademetega Lotringi ühe osa ärakiskumine Prantsusmaalt, prantsuse rahva röövimine 5 miljardi frangilise kontributsiooniga, tööliklassi ekspluateerimise suurenemine, teaduse ja tehnika kõigi uusimate saavutuste kasutamine. Noor Saksa tööstus kasutas kiiresti ja oskuslikult ära tehnilisi leiutusi. Tehnika tasemelt jõudis ta kiiresti ette Inglismaa tööstusest.

Suurima tähtsuse omandas Saksamaal rasketööstus, eriti just metallide töötlemise ja masinaehituse alal. Nende tööstusharude, samuti ka keemiatööstuse ja elektrotehnika alal sammus Saksamaa kõigest Euroopa riikidest ees.

1883. a. langes Saksa keemiatehastele üle kahe kolmandiku kogu maailma värvitoodangust. Peaaegu kõigi maade tekstiilitööstus kasutas saksa aniliinvärve.

Esimeste kapitalistlike monopolide moodustamine. Tööstuse kasvuga kaasnes tootmise üha suurem koondumine kõige võimsamatesse ja suurematesse ettevõtetesse. 1870—80-ndaiks aastaks jõudis Saksa tööstuse üksikute harude, eriti rasketööstuse kontsentratsioon nii kaugemale, et ettevõtete arv vähenes mõnekümnele. Hiigel-ettevõtte näiteks on Kruppi tehas. 1845. a. töötas Kruppi ettevõttes 122 inimest, 1871. a. ületas tööliste arv neis ettevõtteis 16 000, XIX sajandi lõpul töötas Kruppi tehastes Essenis juba 45 000 töölit. Ettevõtete arvu vähenemine (kusjuures kasvas nende suurus) andis nende omanikele võimaluse omavahel kokku leppida, et ühiselt dikteerida turuhindu.

Kokkulepped suurkapitalistide vahel olid mitut laadi. Esimese sammuna ühinemisel praktiseeriti mitme suurettevõtte vahelist kokkulepet kaubahindade kehtestamiseks. Seejärel jõuti kokkuleppele iga leppeosalise toodangu ülemmäära suhtes, mis on vajalik kõrgendatud müügihindade hoidmiseks. Kapitalistid leppisid kokku ka toodangu turustamisrajoonide jaotamise suhtes. Seda tüüpi koondisi nimetatakse *kartellideks*. Veel tihedam on järgmine ühinemismvorm, kus ettevõtjad peale kokkuleppe hindade, turgude ja tootmise ulatuse kohta loovad ühise kaubandusliku aparadi kaupade turustamiseks ja tooraine ostmiseks. Niisuguseid ettevõtete koondisi nimetatakse *sündikaatideks*. Kui aga toimub mitme ettevõtte täielik liitumine, siis tekib *trust*.

Selleks et saada maksimaalset kasumit, püüavad kartellid, sündikaadid ja trustid vabaneda konkurentidest. Nad peavad vihast võitlust nende ettevõtete vastu, mis ei kuulu koondisse, ja püüavad saa-

lutada oma tootmisharus monopoli ¹, s. o. sellist seisundit, kus kartelli, sündikaati või trusti ühinenud kapitalistide kätte on koondatud antud tööstusharu kaupade rõhuva osa tootmine. Saksamaal algas kartellide ja sündikaatide organiseerimine juba 70—80-ndail aastail.

Põllumajandus. Ida-Saksamaal, ida pool Elbe jõe, kuulus ligemale pool maast mõisnikele-junkrutele. Mõisnike mõisate suurus oli sageli mitu tuhat hektarit maad, vahel isegi üle kümne tuhande hektari. Siiski oli suurel osal junkrute majanditel vaid mõnisada hektarit maad. Mõisnike majapidamistes kasutati täiuslikke masinaid, kunstväetist ja õiget külvikorda. Samal ajal aga säilis neis mõisates palju feodalismi igandeid. Sulased said mõisnikult harilikult väikese maatüki ühes hurtsikuga ja olid selle eest kohustatud kogu perega mõisniku põllul tööl käima. Veel raskem oli olukord «mõisaperel» — tüdrukul ja maata sulastel, kes elasid mõisas, kutsareil, tallipoistel, karjameestel jne. Peremehed sundisid neid töötama varahommikust hilisööni, sealhulgas isegi püha-päevadel. Mõisnikul oli õigus neile ihunuhtlust anda.

Elbest lääne pool oli mõisnikke pisut vähem. Siin olid arvuliselt ülekaalus väikesed ja keskmised majandid. Aastal 1888 oli kogu Saksamaal ühtekokku 3 miljonit «kääbustalundit», millel oli alla 2 hektari maad ja mis moodustasid peaaegu $\frac{3}{5}$ kõigist majanditest. Kuid nendele väikemaaomanikele kuulus kõigest $\frac{1}{20}$ kogu haritavaast maast. Väiketalupojad ei suutnud elatuda nende tillukeste maatükkide tulust ja paljudes kohtades Saksamaal tegelesid nad ammust ajast mitmesuguse käsitööga.

Suurtööstuse kasvamisega hakkas käsitöö üha vähem tulu andma, kuna käsitöölised ei kannatanud välja konkurentsi vabrikutoodetea. Talupoegade laostumine suurenes. Vaesunud talupojad müüsid oma maa ja siirdusid linna, kus nad muutusid proletaarlasteks.

§ 8. Saksa keisririigi sise- ja välispoliitika 70—80-ndail aastail.

Bismarck — keisririigi kantsler. Junkrute liit kodanlusega. Kohe pärast Saksa keisririigi moodustamist määras Preisi kuningas Wilhelm I, olles saanud Saksa keisriks, Bismarcki keisririigi kantsleriks. Bismarck jäi sellele kohale kuni 1890. aastani. 28 aastat (alates 1862. aastast) valitses ta peaaegu piiramatult Preisimaad ja 20 aastat ka keisririiki. Päritolult preisi junkur, oli Bismarck monarhist ja tööliklassi õelaim vaenlane. Bismarck sai siiski aru, et junkrud ei või ignoreerida suurkapitali huve. Kodanlus oli selleks ajaks juba küllalt kasvanud ja tugevnenud, oli võimatu teda mitte arvestada. Saksa keisririik oli, nagu märgib Lenin, kodanlik-junkurlik riik.

Oma poliitikas püüdis Bismarck hoida tihedat liitu junkrute ja suurkapitali vahel. See liit tugines ühisele võitlusele tööliklassi vastu ja agressiivse välispoliitika teostamisele.

¹ m o n o p o l (kreeka keelest) — kauplemise jne. ainuõigus.

August Bebel.

«Erakorraline seadus» sotsialistide vastu. Tööstuse kiire arenguga kaasnes töölisklassi kiire kasv ja sotsialistliku liikumise tugevnemine. See hirmutas valitsust. 1878. a. viis ta riigipäeval läbi seaduse sotsialistide vastu, mis sai «erakorralise seaduse» nimetuse. Seda nimetati nii sellepärast, et seadus asetaski sotsialistliku liikumise erakorralistesse tingimustesse, faktiliselt keelas selle. Suleti isegi ametiühingud ja tööliste spordiseltsid, mis olid partei ideelise mõju all.

Seadus keelas ära sotsialistlike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmise. Sotsialistlik kirjandus konfiskeeriti. Algasid parteitöötajate massilised areteerimised ja välja saatmised ilma kohtuta, administratiivkorras.

Sotsialistide-vastane seadus tabas parteid ootamatult. Partei juhid, sealhulgas ka Bebel ja Liebknecht, kaotasid pea ning teatasid, et partei läheb vabatahtlikult laiali. Partei liikmete hulgas osutusid kindlamateks: töölisparteilased hakkasid omal algatusel illegaalselt taastama kohalikke parteiorganisatsioone (algul Berliinis, hiljem ka teistes linnades). Peagi mõistsid Bebel ja Liebknecht Marxi ja Engelsi mõjul oma viga, nad said aru, et kui parteilt on võetud õigus eksisteerida avalikult, siis tuleb luua illegaalne organisatsioon. Nii ka tehti. «Erakorralise seaduse» rasketel aastatel ajas partei üldiselt õiget poliitikat, mis vastas töölisklassi huvidele.

Repressioonid ei murdnud parteid. Ta kasvas nii arvuliselt kui ka ideeliselt. Need olid Saksa sotsiaaldemokraatia kangelasliku võitluse aastad parteiorganisatsiooni säilitamise eest. Vaatamata jälitamisele valitsuse poolt, laiendas partei sotsialismi propagandat rahvahulkades.

Hakati välja andma üldparteilist illegaalset ajalehte «Sozialdemokrat», mis ilmus välismaal (esialgu Zürichis, hiljem aga Londonis). Ajalehte toimetati illegaalselt Saksamaale ja hoolimata tagakiusamisest leidis see laialdase leviku tööliste hulgas.

Berliinis ja teistes linnades organiseeriti põrandaalused trükojad, kus trükiti revolutsioonilisi lendlehti. Organiseeriti uuesti ametiühingud, taastati nais- ja noorsoo-organisatsioonid. Iga aastaga tugevnes tööliste võitlus reaktsiooni vastu.

80-ndate aastate lõpul algasid suured streigid. Eriti kohutas kodanlust mäetöölise streik Ruhri kivisöerajoonis, millest võttis osa ligi 100 000 töölise.

Saksa keisririigi välispoliitika. Koloniaalvallutused. Saksamaa välispoliitika oli äärmiselt agressiivne.

1875. a. oli Saksa valitsus valmis alustama uut sõda Prantsusmaa vastu, et seekord juba lõplikult purustada Prantsusmaa ja muuta ta Saksamaa vasalliks, Aga Venemaa segas end vahele. Nagu Prantsusmaa, nii kartis ka tema Saksamaa edasist tugevnemist. Vene valitsus andis Saksa valitsusele mõista, et Venemaa ei luba Prantsusmaa uut purustamist. Saksamaa andis järele, kuid ei loobunud otsimast parajat juhust kallaletungiks Prantsusmaale.

Austria-Ungari võitles Venemaaga Balkani poolsaarel. Itaalia kodanlus ei tahtnud leppida sellega, et Prantsusmaa oli haaranud Tuneesia, millele pretendeerisid ka itaallased. Sel kombel olid Saksamaal, Austria-Ungaril ja Itaalia ühised vaenlased — Venemaa ja Prantsusmaa.

Seoses sellega sõlmiti 1882. a. Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia vahel sõjaline liit, mis sai nimeks Kolmikliit. Seega sai Saksamaa kolme riigi sõjalise bloki juhiks, mis oli suunatud Venemaa ja Prantsusmaa vastu.

Niisuguse bloki loomisest hoolimata ei usaldanud Saksa keisririik neil aastail uut sõda alustada, kuigi maa juhtivad ringkonnad tahtsid väga Prantsusmaad uuesti purustada. Kallaletung Prantsusmaale võis esile kutsuda sõja kahel rindel — mitte ainult Prantsusmaaga, vaid ka Venemaaga. Bismarck sai aru, milliseid raskusi toob talle võitlus suure vene rahvaga. Ta meenutas sageli, et sellised väejuhid, nagu Karl XII ja Napoleon, kes alati võitsid teistes maades, said lüüa Venemaal. Samaaegselt ette valmistudes sõjaks Euroopas, alustas Saksamaa kolooniate vallutamist, mida nõudis saksa suurkapital. 80-ndail aastail vallutas Saksamaa esimesed kolooniad Aafrikas: Togo, Kameruni ja territooriumi, mille nimeks sai hiljem Saksa Edela-Aafrika ja Saksa Ida-Aafrika. Neil aastail tungisid saksa kolonisaatorid Vaikse ookeani basseini, vallutades Uus-Ginea saare kirdeosa.

Wilhelm II (1888—1918). Bismarcki errumine. 1888. a. sai troonile keiser Wilhelm II. See oli auahne, iseteadlik ja upsakas, psüühiliselt tasakaalutu inimene. Ta pidas ennast suureks kõnemeheks ja armastas pidada kõnesid, mis paistsid tavaliselt silma oma taktitusega ja üsna tihti rahvusvahelisi komplikatsioone esile kutsusid. Peagi tekkis uue keisri ja kantsler Bismarcki vahel konflikt.

1890. aastal toimusid järjekordsed riigipäeva valimised ja sotsiaaldemokraadid said neil valimistel 1,5 miljonit häält, tunduvalt rohkem kui eelmistel valimistel. See oli määratu suur edu, mis veel kord näitas sotsialistide-vastase seaduse viljatust. Uus riigipäev keeldus seda seadust, mille tähtaeg oli lõppemas, pikendamast. Bismarckile oli see tõsine ebaõnnestumine. Wilhelm II, kasutades ära Bismarcki positsiooni kõikumahakkamist, sundis vana kantsleri lahkumispalvet esitama.

Pärast Bismarcki erruminekut hakkas Wilhelm II teostama poliit-

tikat, mis oma reaktsoonilisuses ei jäänud maha Bismarcki omast. Kuid sotsialistide-vastast seadust ei julgenud Saksa valitsevad ringkonnad siiski uuendada.

§ 9. Töölisliikumine XIX sajandi lõpul.

Saksa sotsiaaldemokraatia pärast «erakorralise seaduse» kaotamist. Erfurdi programm. Sotsiaaldemokraatia võitis endale õiguse legaalseks olemasoluks. Ta tuli põranda äit välja. 1891. a. võeti partei järjekordsel kongressil Erfurdis vastu sotsiaaldemokraatliku partei programm.

Programmis öeldi, et sotsiaaldemokraatlik partei peab oma lõpp-eesmärgiks sotsialismi ülesehitamist. Programmis esitati ka partei lähemad nõudmised: 8-tunniline tööpäev, tööliste õigus vabalt organiseerida ühinguid, läbi viia streike jms.

Kuid programm sisaldas ka üsna tõsiseid järeleandmisi oportunistile¹. Programm polnud ära märgitud partei organiseeriv ja juhtiv osa töölisliikumises. Programm võttis töölisklassilt relvad, kuna ta muutis proletariaadi võitluse tegelikult ainult võitluseks «sotsiaalsete reformide» eest.

Partei juhid kartsid võtta programmi demokraatliku vabariigi nõudmist. Nad kartsid, et selle eest ähvardavad parteid valitsuse poolt uued repressioonid. Erfurdi programmi suurim viga oli see, et temas ei olnud isegi mainitud revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri.

Erfurdi programmi ilmumise ajal ei olnud Marx enam elus, ta suri 1883. a.

Engels, hoides kõrgel revolutsioonilise marksismi lippu, andis karmi kriitika Erfurdi programmi projektile. Ta teatas, et programmis on lubamatu vaikida võitlusest monarhia vastu ja vabariigi kehtestamisest. Engels näitas, et see võib tekitada äärmiselt kahjulikke illusioone, nagu oleks poolabsolutistliku Saksa keisririigi tingimustes võimalik üleminek sotsialismile mitte-revolutsioonilisel teel.

Saksa sotsiaaldemokraatia juhid varjasid Engelsi kriitilisi märkusi partei liikmete eest.

Oportunisti tugevnemise põhjused Saksa sotsiaaldemokraatlikus parteis. 90-ndail aastail hakkas Saksa sotsiaaldemokraatia ridades funduvalt tugevnema oportunism. Kapitalistide monopolistlikud ühendused, saades suuri kasumeid, ostsid nende kasumite arvel ära väikese osa töölisklassist, peamiselt meistreid ja kvalifitseeritumaid töölisi. See äraostmine toimus harilikult neile kõrgema palga maksmise teel. Mõnikord andsid kapitalistid kvalifitseeritud tööliste väikese osa kasumeist, varustasid neid paremate korteri-

¹ oportunist — paindlik, kokkuleplik olupoliitika; oportunism töölisliikumises on proletariaadi klassihuvide allutamine kodanluse huvidele.

tega jne. Nii käis igal maal monopolide kasvuga kaasas ka väikese eesõigustatud ja suhteliselt hästtiasutud kihi tekkimine töölisklassis, keda hakati nimetama «töölisaristokraatiaks». See töölisaristokraatia muutus oportunismi toeks ja kodanluse agentuuriks töölisklassi hulgas.

«Revisionism». Üks Saksa sotsiaaldemokraatia juhte, Bernstein, astus 90-ndate aastate lõpul välja Marxi õpetuse täieliku läbivaatamise («revisjoni») kavaga (siit nimetus «revisionism»). Bernstein väitis valelikult, nagu paraneks töölisklassi olukord ja seoses sellega ilmneks kapitalistlikus ühiskonnas tendents mitte klassivastuolude teravnemiseks, vaid «pehmenemiseks». Sellest lähtudes näitasid revisionistid, et töölisklassi vabastamiseks ja tema poolt võimu saavutamiseks pole vaja mitte revolutsiooni, vaid ainult reforme. Nad jätsid kõrvale revolutsioonilised võitlusmeetodid. Bernstein nagu kõik oportunistid eitas otsustavalt proletariaadi diktatuuri vajadust. Ent edaspidised sündmused tõestasid Bernsteini ja tema mõttekaaslaste vaadete täielikku ekslikkust. Bernsteini väljaastumine oli kodanlusele meelepärane. Revisionism tõi töölisklassi üritusele väga suurt kahju. Bernsteini antimarksistlikud vaated muutusid varsti kõigi maade oportunistide programmiks.

Saksa sotsiaaldemokraatia ridades ei leidnud need vaated tarvilikku vastulööki. Selle ajajärgu rahvusvahelises töölisliikumises mõistis ainult Lenin kohe bernšteinluse kogu kahjulikkust ja ohtlikkust töölisliikumisele. Ta paljastas Bernsteini vaadete tõelise, puhtkodanliku päritolu. Lenin arvas, et revolutsiooniline sotsiaaldemokraatia peab organisatsiooniliselt otsekohe bernšteinlusest lahku lööma, et niisuguseid kodanliku poliitika teostajaid töölisliikumises, nagu Bernstein, ei tohi sallida proletaarse partei ridades.

Kuid Saksa sotsiaaldemokraatia juhid ei jaganud Lenini seisukohti. Peagi läks enamik neist üle oportunismi positsioonidele.

§ 10. Saksa imperialism XX sajandi algul.

Monopolistliku kapitalismi kasv Saksamaal. XIX ja XX sajandi vahetusel omandas Saksa kapitalism järk-järgult monopolistliku iseloomu. Tekkisid kapitalistlikud suurkoondised. Näitena võib tuua Reini-Vestfaali kivisöe-sündikaadi, mis tekkis XIX sajandi 90-ndail aastail. Veidi enne I maailmasõda kuulus sündikaadile umbes 100 kaevandust, ta kontrollis üle 50% kogu Saksamaa söetoodangust. Ta dikteeris tema poolt kontrollitavas rajoonis söehinna, jaotas kogu toodangu üksikute kaevanduste ja tehaste vahel ning teostas turustamist oma müügibüroo kaudu. Sõjatööstuses valitses Kruppi firma. elektrotehnikas kaks suurettevõtet — «Üldine elektrikompanii» (AEG) ja Siemens-Schuckert. Monopolid arenesid ka teistes tööstusharudes. Seesama toimus ka Inglismaal ja teistes maades, kuid kuskil, välja arvatud Ameerika Ühendriigid, ei arenenud monopolid tööstuses nii kiiresti kui Saksamaal. Nii oli Saksa-

maal 1905. a. 385 kartelli, mis ühendasid 12 000 suurimat ettevõtet. Kontsentratsioon toimus ka panganduse alal. Sõja eel olid 9 suurimat Berliini panka koondanud enda kätte peaaegu poole kõigist hoiustest. Monopolide arenemine ja nende valitsev seisund tähistasid kapitalismi üleminekut tema kõrgeimasse faasi — imperialismi.

Imperialism on oma arengu kõrgeimasse ja viimasesse staadiumi jõudnud kapitalism, mida iseloomustab eelkõige monopolide valitsemine. Kapitalism omandab monopolistliku iseloomu.

Saksa imperialismi agressiivsus. Monopolistid, olles tihedalt seotud junkrute ja monarhiaga, õhutasid Saksamaa agressiivset poliitikat.

Nad lootsid suurendada oma kasumeid äärmuseni kolooniate vallutamise ja ekspuaterimise, samuti relvastumise võidujooksu teel, kasutades soodsaid riiklikke tellimusi suurtükkidele, sõjalaevadele ja teistele relvastuse liikidele.

Kusagil Euroopas ei omanud imperialism sel ajal nii agressiivset iseloomu kui Saksamaal. XIX sajandi 90-ndail aastail hakkas Saksa imperialism taotlema laialdaste koloniaalvalduste haaramist kõigis maailmajagudes. Saksamaal loodi eri organisatsioon, niinimetatud Pangermanistlik Liit, Saksamaa maailmavallutuspoliitika propageerimiseks. Liit nõudis Inglise, Prantsuse, Belgia, Portugali asumaade, Prantsusmaa piiräärsete rauamaagirajoonide, kogu Belgia, Hollandi, Skandinaavia maade, Türgi ja isegi Saksamaaga liidus oleva Austria-Ungari vallutamist. Pangermanistid püüdsid Venemaa küljest ära kiskuda Baltimaid, hõarata Poola maid ja kõige pöörasemad neist imperiaalistidest kavatsesid vallutada Ukraina ning isegi Kaukaasia. Türgist ja Kaukaasiast kavatsesid nad Iraani kaudu tungida Indiasse. Pangermanistid laiendasid oma vallutuslikke plaane ka Ameerikale. Nad kavatsesid tungida Brasiiliasse ja teistesse Ladina-Ameerika maa-esse, et alustada võitlust Ameerika Ühendriikidega mõju pärast Ameerika kontinendil. Neid röövimisideid jutlustas suurem osa saksa ajakirjandusest.

Saksamaa välispoliitika XX sajandi algul. Saksa imperialism, see noor ja tugev kiskia, pidas ennast tüssatuks kolooniate jaotamisel. Ta tuli — Lenini sõnade järgi — kapitalistlike maiesuroogade lauaäärde siis, kui kohad olid juba ära võetud. Need kolooniad, mis Saksamaa haarata jõudis, olid suhteliselt väikesed. Saksa imperialism püüdis tegematajäänut tasa teha. Uheks esimeseks ohvriks oli Türgi.

Türgi valitsus andis saksa kapitalistidele nõusoleku suure raudtee ehitamiseks Bosporusest läbi Väike-Aasia Bagdadini ja sealt edasi Pärsia laheni. See raudtee sai hiljem nimeks Bagdadi raudtee.

Bagdadi raudteel, mis ühendas Berliini Pärsia lahe kallastega, oli tohtu majanduslik ja poliitiline tähtsus. Raudtee ehitamine oli kasulik saksa töösturitele, kes said suuri tellimusi rööbastele, veduritele ja vagunitele. Ta töötas kasumeid ka Saksa pankadele, kes toetasid ehitust rahaliselt. Bagdadi raudtee pidi saksa imperialistide plaanide kohaselt olema vahendiks edasiste vallutuste teosta-

misel Idas, millest mõtlesid saksa imperialistid. Peagi oli Türgi tegelikult allutatud Saksa mõjule.

Saksa ekspansioon laienes ka Kaug-Itta. 1897. a. vallutasid sakslased Hiinas Jiaozhou lahe, et luua seal sõjaväebaas ja võtta aktiivselt osa Hiina jaotamisest.

Vaikses ookeanis kindlustus Saksamaa Karoliini, Mariaani ja Marshalli saartel.

Saksa imperialism kavatses kindlustada oma mõju Põhja-Aafrikas, ja nimelt Marokos. Saksa imperialiste meelitasid selle maa loodusvarad. Koos sellega püüdsid nad saada tähtsat positsiooni sissepääsu juures Vahemerre. Selles suunas saksa imperialistide poolt ettevõetud katsed viisid teravatele rahvusvahelistele kriisidele ning vahekorra teravnemisele Prantsus- ja Inglismaaga. Saksamaal ei õnnestunud kindlustuda Marokos.

Oma asumaades allutasid saksa imperialistid kohaliku elanikkonna kõige julmemale ekspluateerimisele ja võtsid neilt maa. XX sajandi algul puhkes ülestõus Saksa Edela-Aafrikas. Selle mahasurumisel hävitasid saksa imperialistid mitu hõimu peaaegu viimse inimeseni.

Saksa imperialismi kasv viis Saksamaa ja Inglismaa vahekorra teravnemisele. Juba ammu oli saksa kaupade konkurents äratanud inglise kapitalistide pahameele. Ka Saksa kapitali tungimine Türgimaale tegi Inglismaa rahutuks, sest Saksa mõju edasiliikumine Pärsia lahe poole muutus otseseks ähvarduseks Inglise võimule Indias.

Kuid kõige enam erutas Inglismaad Saksa sõjalaevastiku tugevumine. Kuni 90-ndate aastate lõpuni oli Saksamaa rahuldunud sellega, et pidas tugevat sõjaväge. Aga 1898. aastast alates hakkas Saksa valitsus palavikuliselt sõjalaevastikku ehitama. Saksamaa valmistus võitluseks Inglismaaga maailma ümberjaotamise pärast.

§ 11. Saksa sotsiaaldemokraatia XX sajandi algul.

Vene 1905. a. revolutsiooni mõju Saksa töölisliikumisele. Võimsaiks monopolistlikeks organisatsioonideks ühinenult sai saksa kapitalistide klikk hiiglasuuri kasumeid. Samal ajal kasvas proletariaadi laiade hulkade vaesumine. Saksamaal oli tööliste palk tunduvalt madalam kui Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides. Kriisiaastail langesid sajad tuhanded tänavale visatud tööliised sõna tõsisel mõttes viletsusse. Nad elutsesid põõninguil, keldrikortereis, viletsais öömajades.

Töölisklassi elu halvenemine põhjustas revolutsioonilise meeleolu kasvamist maal.

Võimsat mõju töölisliikumisele Saksamaal avaldas Venemaa tööliste eeskuju, eriti Vene 1905. aasta revolutsioon. Tööliiskades hakkasid laialdast populaarsust omandama «vene võitlusmeetodid», kõigepealt poliitiline massistreik. Vene revolutsiooni, eriti aga

9. jaanuari sündmuste vahetul mõjul algas Ruhri piirkonnas 1905. a. jaanuaris mäetöölise streik, millest võttis osa üle 250 000 töölise.

1905. a. Jena toimunud Saksa sotsiaaldemokraatia kongressil võeti tööliskade surve vastu resolutsioon, milles poliitilist massistreiki vaadeldi proletariaadi klassivõitluse vahendina.

1905. a. lõpul ja 1906. a. algul võis Saksamaal märgata uut revolutsioonilaine tõusu. Töölised ei piirdunud ainult majanduslike nõudmistega töötasu tõstmiseks, tööpäeva lühendamiseks jne. Nad esitasid ka poliitilisi nõudmisi. Nad võitlesid üldise valimisõiguse kehtestamise eest valimistel Preisi maapäevale. Võitlus üldise valimisõiguse eest toimus ka Baieris ja teistes Saksa riikides. Eriti suure ulatuse võtsid demonstratsioonid 1906. a. jaanuaris, Venemaa «verise pühapäeva» aastapäeval. Kogu Saksamaal peeti koosolekuid ja miitinguid, mis valitsust tõsiselt hirmutasid. Võeti tarvisele erakorralised abinõud. Berliin ujutati üle sõjaväega.

Kuid sotsiaaldemokraatliku partei juhid ei asunud selle võimsa töölisliikumise etteotsa. Nad isegi ei toetanud poliitilise massistreigi loosungit üldise valimisõiguse kättevõitmiseks.

Pärast Vene revolutsiooni lüüasaamist ütlesid Saksa sotsiaaldemokraatia juhid endid Jena kongressi otsuseist lahti. Kaldudes üha enam paremale, hülgasid nad poliitilise massistreigi idee hoopis.

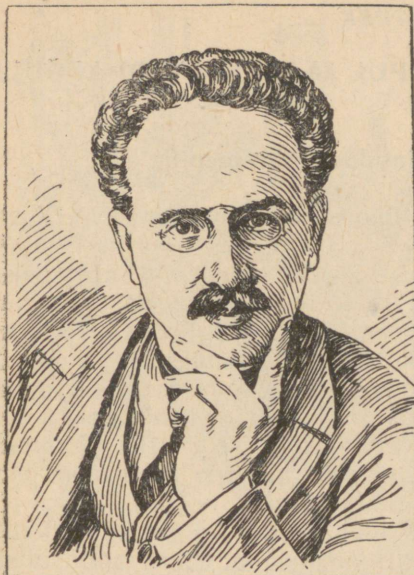
Pahempoolne vool Saksa sotsiaaldemokraatlikus parteis. Saksa sotsiaaldemokraatias tekkis pahempoolne tiib, kes kajastas saksa tööliste revolutsioonilist meeleolu. Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide silmapaistvamaiks esindajaiks olid Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht.

Clara Zetkinil (1857—1933) oli väga suur populaarsus saksa proletariaadi hulgas. Rahvakooliõpetaja tütreana astus ta varakult töölisliikumisse. Sotsiaaldemokraatliku partei liikmeks astus ta juba sotsialistide-vastase «erakorralise seaduse» kehtimise ajal ja astus kartmatult välja reaktsiooni vastu. Piiritult ustavana tööliklassi üritusele tegi ta palju naistööliste rahvusvahelise ühinemise heaks. Kartmatu võitleja, andeka kirjaniku ja suurepärase oratorina oli Clara Zetkin sotsialistliku liikumise silmapaistev teiselane.

Karl Liebknecht (1871—1919), Wilhelm Liebknechti poeg, oli väsimatu agitaator. Oma sügava veendumuse jõuga ja hea kõne-ande leegiga äratas ta rahvahulkades võitlustahte. Karl Liebknecht oli esimesi saksa sotsiaaldemokraate, kes astus avalikult välja imperialismi ja imperialistliku sõja ohu vastu. Ta oli rahvusvahelise noorsooliikumise organiseerija.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhiks oli Rosa Luxemburg (1871—1919). Juba noore tütarlapsena hakkas ta aktiivselt osa võtma töölisliikumisest — algul Poola kuningriigis, kus ta oli sündinud, hiljem Saksamaal. Rosa Luxemburg oli väga andekas, proletariaadi üritusele piiritult ustav inimene.

Pahempoolsed polnud siiski järjekindlad revolutsionäärid: neil oli oportunistlikke vigu. Nii oli näiteks Rosa Luxemburg poliitilise

Karl Liebknecht.

Rosa Luxemburg.

massistreigi innustunud pooldaja, käsitades poliitilist massistreiki kui «kõige tugevamat relva», kui proletariaadi klassivõitluse kõige äärmisemat ja viimast vahendit. Ta ei püstitanud küsimust poliitilise massistreigi ülekasvamisest relvastatud ülestõusuks.

Saksa sotsiaaldemokraatia maailmasõja eelõhtul. Esimese maailmasõja eel oli Saksamaa sotsiaaldemokraatliku partei liikmete arv väga suur. 1912. a. riigipäeva valimistel sai ta 4¼ miljonit häält, 110 saadikumandaati ja kujunes kõige arvukamaks parteiks riigipäevas. Sotsiaaldemokraatlikul parteil oli liikmeid 1 miljoni ümber, tema ajakirjandusel oli umbes 1,5 miljonit tellijat. Kuid partei juhtiv ladvik oli selleks ajaks üle läinud proletariaadi vaenlaste poolele ja hakanud Saksa imperialismi käsilaseks.

Pärast Bebeli surma 1913. a. sai sotsiaaldemokraatliku partei juhiks avalik oportunist Scheidemann. Partei juhtkond asus lõplikult Saksa imperialismi toetamisele, mis intensiivselt relvastus, valmistudes imperialistlikuks sõjaks.

Sõjaeelseil aastail teravnes klassivõitlus Saksamaal. 1910. a. toimusid Berliinis barrikaadivõitlused. 1912. a. streikis uuesti 250 000 Ruhri mäetöölisi. Kuid oportunistide mõju alla langenud sotsiaaldemokraatlik partei ei olnud enam võimeline seisma töölisliikumise eesotsas.

INGLISMAA XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 12. Inglismaa majanduslik arenemine.

Inglismaa kaotab oma tööstusliku esikoha maailmas. XIX sajandi 70-ndail aastail hakkas Inglismaa tööstus oma arenemises maha jääma noorematest kapitalistlikest riikidest — Saksamaast ja Ameerika Ühendriikidest. XIX sajandi viimaseil aastakümneil kaotas Inglismaa järk-järgult esimese tööstusriigi koha maailmas.

XX sajandi alguseks oli see koht läinud Ameerika Ühendriikidele, kes oli jätnud Inglismaa tööstuslikus mõttes kaugele maha. Selleks ajaks oli ka Saksa tööstus Inglismaale juba järele jõudnud, mõnes tähtsamas tööstusharus aga isegi ette jõudnud. I maailmasõja alguseks oli Saksamaa metallurgia arenemise poolest teisel kohal Ameerika Ühendriikide järel.

Inglismaal toimus XIX sajandi lõpul, nagu kõigis kapitalistlikes maades, kapitali suurenev kontsentratsioon, ehkki monopolistlikud koondised Inglise tööstuses kujunesid mõnevõrra aeglasemalt kui Saksamaal ja Ameerika Ühendriikides.

Pankade ja pangakapitali kasv. Inglismaa valitsevad klassid valdasid endiselt tohtuid rikkusi, mis olid kogutud tööliste ekspluaateerimise ja laialdaste asumaade riisumise tulemusena. Nad paigutasid üha väiksema osa oma tohtuist kapitalidest tööstusesse. Järjest suurem osa kapitale paigutati pangandusse. Ühelgi teisel kapitalistlikul maal ei olnud pankade käsutuses nii suuri rahalisi ressursse kui Inglismaal. Kapitali kontsentratsioon Inglismaa panganduses oli väga kõrge. I maailmasõja eel haarasid juhtiva osa enda kätte viis suurpanka. Kõige suuremad pangad olid koondatud Londonisse, linna keskrajooni, nõndanimetatud City'sse.

Peaaegu maailma kõigi maade, kaasa arvatud Ameerika Ühendriikide kaupmehed, pankurid ja vabrikandid olid XIX sajandil ning XX sajandi algul sunnitud laenude saamiseks pöörduma Inglise suurpankade poole, mille kontoreid leidis kogu maakeral. Välislaenuidelt saadavad protsendid andsid pankureile suurt tulu ja suurendasid inglise kodanluse rikkusi.

Selle kõrval hakkasid inglise kapitalistid kõrgemate kasumite tagaajamisel üha sagedamini paigutama oma kapitale tulutoovatesse ettevõtetesse välismaal ja asumaaes, muutudes nende ettevõtete alalisteks omanikkudeks või osanikkudeks. Niisugust pidevat kapitali paigutamist välismaale nimetatakse kapitali ekspordiks.

Kapitali eksporditi välismaale, peamiselt mahajäänud maadesse ja asumaaes, kus kapitalistid said suuremat kasumit kui omal maal.

Inglismaa kaotas oma tööstusliku esikoha, kuid ta jäi maailma pankuriks. Kapitali ekspord toimus kõigis imperialistlikes maades.

Londoni börs.

See on iseloomustav kapitalismi imperialistlikule staadiumile. Kuid kuskil ei omandanud kapitali eksport sel ajal niisugust arengut kui Inglismaal.

Inglise imperialismil oli peaasjalikult koloniaalne iseloom: asumaade ekspluaterimine oli tema jaoks suurima tähtsusega. See moodustas suurema osa inglise kodanluse kasumitest.

1876. a. oli Inglise asumaades 250 miljonit inimest. I maailmasõja alguseks oli Inglise asumaades juba 400 miljonit elanikku.

Inglismaa esikoht merel. Asumaade vallutamisel oli inglise kodanluse peaabinõuks sõjalaevastik. Laevastik võimaldas relvastatud jõudude edasitoimetamist mitmesugusteks koloniaalsõdadeks ja ekspeditsioonideks.

Et säilitada ühendust oma mööda maailma laiali pillatud asumaadega ja saata sõjaväge ükskõik missugusesse neist, püüdis inglise kodanlus alati omada kõige tugevamat sõjalaevastikku maailmas.

Mitte ühegi maa käsutuses peale Inglismaa ei olnud niisugust kindlustatud sõjasadamate hulka, mis võisid ühtlasi olla laevastiku baasideks. Inglismaa soetas endale sellised baasid kõigis maailmajagudes, haaras oma võimu aila otsustava tähtsusega strateegilised punktid tähtsamatel mereteedel.

Eriti valvsalt kaitsesid inglased mereteed Indiasse. Pärast Suessi kanali kaevamist (1869) läks lühim tee Inglismaalt Indiasse Atlandi ookeani, Vahemere, Suessi kanali, Punase mere ja India ookeani kaudu. Juba XVIII sajandil vallutas Inglismaa selle tee

ääres Gibraltari, mis sulges läänepoolse väljapääsu Vahemerest. XIX sajandi algul vallutas ta Malta saare, mis asub Vahemere kitsamaal kohal, vähe hiljem Adeni, mis valitseb väljapääsu Punasest merest India ookeani. XIX sajandi 70—80-ndail aastail saavutas Inglismaa ülevõimu Suessi kanali ja Egiptuse üle, s. t. idapoolse väljapääsu üle Vahemerest.

Inglismaa omas kõige suurema kaubalaevastiku maailmas. Hoolimata oma tööstuse mahajäämusest jäi Inglismaa esimeseks maaks maailmas väliskaubanduse käibe poolest ning säilitas oma positsiooni maailma pankurina ja esimese mereriigina.

§ 13. Briti koloniaalimpeerium XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

Dominioonid. Osa Inglise asumaid sai XIX sajandi jooksul autonoomia. Omavalitsuslikke asumaid hakati nimetama dominioonideks. XIX sajandi lõpul kuulusid omavalitsuslike asumaade hulka Kapimaa ja Natal Lõuna-Aafrikas, Kanada, Uus-Meremaa ja Inglise kolooniad Austraalias, mis 1901. aastal ühinesid Austraalia föderatsiooniks. Enamikus neist maadest — Kanadas, Austraalias ja Uus-Meremaal — hävitati põliselanikud peaaegu täielikult inglise kolonisaatorite poolt, kes näitasid seejuures üles tõeliselt barbarlikku julmust. Pärismaalaste massilise hävitamise tulemusena koosnes kõigi nimetatud maade elanikkond põhiliselt eurooplastest — peaaesjalikult ingllastest. Ainult Kapimaal ja Natalis olid arvuliselt ülekaalus negrid, kes olid ilma jäetud kõigist õigustest ning kes allutati kõige julmemale ekspluateerimisele. Kõik eesõigused, mis olid ühenduses omavalitsusega, kuulusid ainult valgetele.

Dominioonid olid peamiselt agraarmaad. Kanadas toimus XIX sajandi viimasel kolmandikul viljakate preeriade massiline üleskündmine ja XIX sajandi lõpul hakkas Kanada suurel hulgal nisu välja vedama. Maal arenes farmimajandus nagu tema naabruses Ameerika Ühendriikideski.

XIX sajandi lõpul oli Kanadas juba vabrikuid ja tehaseid, algas töötleva tööstuse arenemine. Kõigist dominioonidest oli Kanada majanduslikult kõige eesrindlikum.

Austraalias ja Kapimaal arenesid XIX sajandil suured karjakasvatustufarmid, kus kasvatati miljoneid lambaid ja muid kariloomi. Austraalia oli maailmaturul sel ajal suurimaks villamüüjaks, kusjuures kogu villakaubandus oli Inglise kapitali käes. Austraalias kaevandati suurel hulgal kulda. Ka kullakaevandused kuulusid inglise kapitalistidele.

Lõuna-Aafrikas, Kapimaa ja Natali naabruses, asusid maad, kus elasid hollandi väljarändajad — buurid. Buurid olid asunud Lõuna-Aafrikasse juba XVII sajandil. XIX sajandil moodustasid nad seal kaks vabariiki — Transvaali ja Oranje, mis säilitasid iseseisvuse XX sajandi alguseni. Lõuna-Aafrika koloniseerimisel riisusid

valged asunikud põliselanikke ja võtsid neilt ära maa. XX sajandi alguseks oli Lõuna-Aafrika rohkem kui 5 miljonil põliselanikul säilinud ainult 25,5 miljonit aakrit maad, kuid 1,5 miljonit valget oli haaranud 230 miljonit aakrit maad. Põliselanike maata jätmise tõi kasu mitte ainult suurfarmereile, kes olid haaranud enda kätte maa, vaid ka teemandi- ja kullakaevanduste ning istanduste omnikele, kes said maata jäänud neegrite näol odavat tööjõudu.

India. Inglismaa kõige tähtsamaks ja tulutoovamaks kolooniaks oli endiselt India. XX sajandi alguseks ei olnud India l mingeid õigusi. Teda valitses Inglise valitsuse poolt 5 aastaks nimetatav asekuningas. India asekuningaks määrati alati inglane, tavaliselt kõrgema aristokraatia hulgast. Asekuninga võim Indias oli peaaegu piiramatu. Kõik kõrgemad ametid kuulusid samuti inglastele. Hindused lasti ainult tähtsuse ja halvastitasuvatele kohtadele.

India talurahvast koormati üle jõu käivate maksudega. Maksude tasumiseks oli talupoeg sageli sunnitud müüma isegi oma ülalpidamiseks vajaliku äärmiselt madala hinna eest. Suurema osa maksutuludest neelas inglise ametkonna ja sõjaväe ülalpidamine. Sel kombel tasus India rahvas ise Inglise valitsusaparäädi kulud Indias.

Peale selle ekspluateerisid talurahvast India mõisnikud-feodaalid. Laostunud talupoeg sattus tihti liigkasuvõtja küüsi, teda ähvardas alati võlaorjus, mille inglased olid maal säilitanud.

Imperialismiajastul muutus India töötavate masside olukord veelgi raskemaks.

Vaeusus, nälg, katk ja koolera olid India küla alaliseks nuhtluseks. Kümne aasta jooksul, 1896—1906, suri Indias nälga 10 miljonit inimest. Hindu keskmine eluiga oli 24 aastat, inglasel aga 46 aastat. XX sajandi algul arvutati välja, et India talupojal oli kõigest $\frac{1}{3}$ neist elatusvahendeist, mis oli olnud tema vana-vanaisal, ja $\frac{1}{2}$ sellest, mis oli olnud tema vanaisal.

India tööstus arenes äärmiselt pikkamisi. Inglased pidurdasid selle kasvu sihilikult. Sel eesmärgil kehtestati kõrged tollid Indiasse sisseveetavaile masinaile.

Koloniaalsõdade, eriti Aasias peetavate sõdade kulud tasusid inglased India rahvalt saadavatest tuludest. India naabruses asuvad territooriumid vallutas Inglise valitsus India julgeoleku kindlustamise ettekäändel. Rahva tegelikud hädad ei häirinud aga inglise imperialiste. Vanasti korraldatud niisutussüsteem, mis oli nii tarvilik India põllumajanduse arendamiseks, jäeti unarusse ja hävines. Maal oli äärmiselt vähe alg- ja keskkooli. Kümnest india lapsest jäi üheksa kirjaoskamatuks.

Teised asumaad. XIX sajandi 70—90-ndail aastail vallutas Inglismaa suuri maa-alasid Aafrikas, kus talle 70-ndate aastateni kuulusid ainult üksikud punktid mere ääres (välja arvatud Kapi-maa ja Natal). Aasias vallutati XIX sajandi 70-ndail aastail Belutšistan ja Malaka poolsaar, 80-ndail aastail aga Ülem-Birma. XIX sajandi lõpul kuulus Inglisele ka suurem osa Polüneesia saari.

§ 14. Inglismaa poliitiline arenemine XIX sajandi lõpul.

Liberaalid ja konservatiivid XIX sajandi lõpul. Inglismaa poliitilises korras ei toimunud XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul põhjalikke muudatusi.

Kogu uusaja teisel perioodil olid Inglismaal vahelduvalt võimul kaks kodanlikku parteid — liberaalid (viigid) ja konservatiivid (toorid).

70-ndaist aastaist alates hakkas ülekaal pikkamööda minema konservatiividele, kelle poole kaldus nüüd inglise kodanluse sümpaatia.

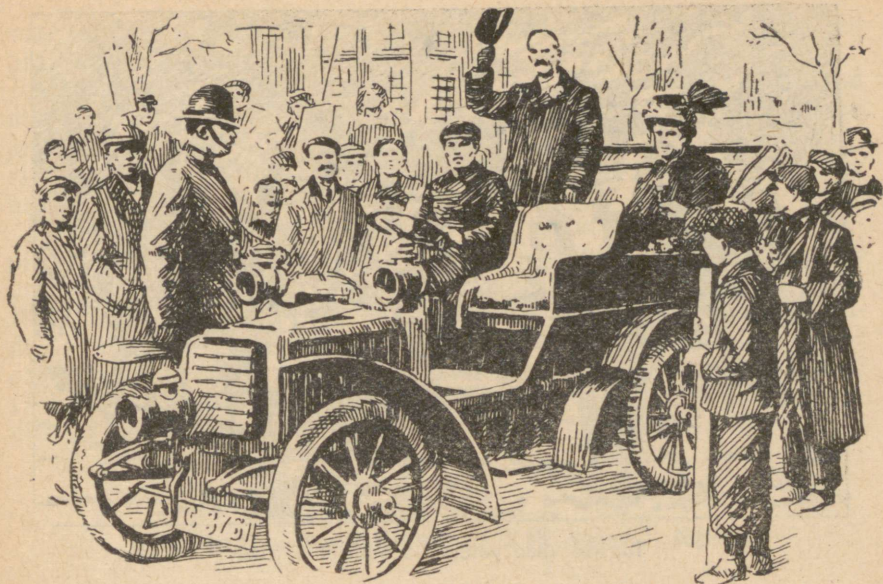
Nii liberaalne kui ka konservatiivne partei väljendasid sel ajal suurkapitali huve. Konservatiivid esindasid peale selle ka veel endist viisi suurmaavalduse huve. Erinevus mõlema partei vahel muutus tunduvalt väiksemaks kui varem. Konservatiivid ja nende juht Disraeli ajasid oma vallutuslikku koloniaalpoliitikat avalikumalt kui liberaalid.

Liberaalid teostasid samuti koloniaalpoliitikat, kuid püüdsid hoolsamini varjata selle vallutuslikku iseloomu. Liberaalid pidasid vajalikuks läbi viia mõningaid reforme Iirimaal — anda talle piiratud omavalitsus ja teostada maareform, mis ei puudutaks Inglise suurmaavalduste aluseid Iirimaal. Liberaalide juhiks 70—80-ndail aastail oli Gladstone. Kumbki partei püüdis töölisklassi eemale juhtida revolutsioonilistelt ideedelt, pettes neid väikeste armuandidega. Nii ei olnud erinevus liberaalide ja konservatiivide programmi vahel kuigi suur.

1884. aastal viis Gladstone'i valitsus läbi valimisõiguse laiendamise reformi (kolmas parlamendireform). Reformi tagajärjel hakkas nüüd 36 miljonist Inglismaa elanikust valimisõigust kasutama 4,5 miljonit. On selge, et rahva enamik jäi nüüdki valimisõigusest ilma ja mingist tõelisest demokraatiast Inglismaal ei saanud jutugi olla.

Iirlaste võitlus sõltumatuse eest XIX sajandi lõpul. Inglismaa sisepoliitika üheks kõige teravamaks küsimuseks oli Iirimaa küsimus. Iiri renditalupojad elasid kohutavas vaesuses. Oma maad neil ei olnud, sest inglise landlordid (mõisnikud) olid selle juba XVII sajandil omastanud. Iirimaal oli korduvalt nälja-aastaid, mil suri sadu tuhandeid inimesi. Paljud iirlased olid sunnitud emigreeruma Ameerikasse endale tükki leiba otsima. Emigratsiooni ja massilise surevuse tagajärjel vähenes Iirimaa elanikkond tunduvalt. Nii oli 1851. a. Iirimaal 6,5 miljonit inimest, aga 1900. a. juba alla 4,5 miljoni inimese. Iirimaa julm ekspluateerimine on Inglise kapitalismi ajaloo mustaks leheküljeks.

70-ndail aastail toimus põllumajandussaaduste hindade alanemine, mille põhjustas vilja suurenenud sissevedu Ameerika Ühendriikidest. Juba niigi kerjuslik ja näljane iiri talupoeg kannatas kriisi tõttu eriti tugevasti. Aga niipea kui rentnik renti õigeks ajaks ei tasunud, võttis landlord talt maa ära ja ajas ta välja viletsast hurtsikust. Iirimaa teedel võis kõikjal kohata räbalais ja näl-

Parlamendiliikme kandidaat agiteerib enda valimise poolt.

jaseid talupoegi, keda lendlordid olid minema ajanud ning kes hulkusid ringi ilma peavarjuta ja elatusvahenditeta.

Nälg ja kohutav rõhumine sundisid iiri talupoegi 70-ndate aastate lõpul uuesti tugevdama võitlust lendlordide ja neid toetavate Inglise võimude vastu. Talupojad ründasid losse ja mõisahooned, põletasid neid maha ning hävitasid vilja lendlordide põldudel. Sageli tapsid talupojad mõisnikke ja mõisavalitsejaid. Inglise võimud vastasid sellele julma arveteõiendamisega iiri talupoegade kallal.

Iiri kodanlus kartis massilist talurahvaliikumist. Samal ajal püüdis ta ära kasutada Inglise valitsuse hirmu selle liikumise ees, taotledes home-rule'i, s. o. Iirimaa omavalitsust Briti impeeriumi raamides. See nõudmine aga leidis otsustavat vastupanu Inglise valitsevate klasside enamiku hulgas.

Inglismaa välispoliitika XIX sajandi 70-ndail aastail. 70-ndail aastail kuulutas konservatiivne partei Inglismaa peaaesandeks koloniaalvalduste laiendamise. Disraeli valitsus, kes oli võimul 70-ndate aastate jooksul, vallutas Belutšistani ja püüdis alistada Afganistani. Tema plaanis oli ette nähtud sissetung Turkmeeniassa ja teistesse Kesk-Aasia piirkondadesse. Seal oli takistuseks Venemaa. 70-ndail aastail algas Inglise-Vene vahekordade uus teravnemine. Inglise kodanlus ei tahtnud lubada Venemaa tugevnemist Idas. Pärast Venemaa võitu Türgi üle 1877.—78. a. Vene-Türgi sõjas saavutas Inglismaa rahvusvahelise kongressi kokkukutsu-

Inglise väed põletavad buuride farme.

mise Berliinis rahutingimuste revideerimiseks ja takistas seega Venemaal ning slaavi rahvastel täielikult võidu vilja maitsta.

Inglise valitsus püüdis allutada Türgit oma mõjule ning muuta ta Inglise poliitika tööriistaks. Vähe aega enne Berliini kongressi kokkukutsumist sõlmis Inglise valitsus salajase kokkuleppe Türgi sultaniga. Türgimaa kaitsmise ettekäändel Venemaa kallalekippumiste vastu sundis Inglismaa sultanit nõustuma Küprose saare okupeerimisega Inglismaa poolt. Nii õnnestus inglistel haarata enda kätte see tähtis strateegiline punkt Vahemere idaosas, Suessi kanalisse sissepääsu lähedal.

Lõuna-Aafrikas võttis Disraeli valitsus ette katse vallutada Transvaal. Kuid selleks kohalesaadetud Inglise väed said lüüa ega suutnud oma ülesannet täita.

Inglismaa ebaõnnestumine koloniaalsõdades buuride ja afgaanide vastu kõigutas konservatiivide positsiooni ja Disraeli oli sunnitud lahkuma, loovutades võimu liberaalidele, eesotsas Gladstone'iga. Gladstone'i võimuloleku ajal, 1882. a., okupeerisid inglased Egiptuse. Egiptuse valdamisel oli otsustav tähtsus Inglismaa ülevõimu kindlustamisel lühimal mereteel Indiasse.

Inglise-Buuri sõda (1899—1902). 1899. a., mil uuesti olid võimal konservatiivid, alustas Inglismaa sõda buuridega Transvaali ja Oranje vabariigi vallutamise eesmärgil.

Imperialiste meelitasid Transvaali rikkad kullakaevandused. Inglise imperialistid arvasid, et Transvaali vallutamine on Inglise sõjaväele lihtne asi, et siin polegi tegemist sõjakäiguga, vaid pigem «lõbusa jalutuskäiguga». Peagi pidid nad veenduma oma eksitu-

ses. Inglaste arvulisele ülekaalule vaatamata sõda venis. Buurid pidasid edukalt partisanisõda.

Võitluses partisanide vastu võtsid inglased tarvitusele julma abinõud. Karistussalgad põletasid maha farmid, hävitasid karja ja vilja põldudel. Inglise väejuhatuse käsul suleti koonduslaagrisse peaaegu 100 000 buuri — peamiselt naisi ja lapsi. Nälja ja haiguste tagajärjel surid pooled lastest.

1902. aastal olid buurid siiski sunnitud alla kirjutama rahulepingule, mille järgi Transvaal ja Oranje vabariik muutusid Inglise valdusteks. Kuid Inglismaa kohustus andma neile omavalitsuse. 1910. aastal ühinesid Transvaal ja Oranje koos endiste Inglise valdustega Lõuna-Aafrikas (Kapimaa ja Natal) föderatsiooniks, mis sai nimeks Lõuna-Aafrika Liit ja on Briti dominioon. Transvaali vallutamisega hakkasid inglise kapitalistid saama kullakaevandustest veel suuremaid kasumeid kui buuride võimu ajal.

§ 15. Inglise tööliikumine XIX sajandi lõpul.

Töölisklassi olukord. Inglise tööliikumises toimus XIX sajandi lõpul teatav elavnemine. Ajal, mil Inglismaa omas tööstusliku esikoha, oli Inglise töölisklass suhteliselt paremas olukorras kui teiste maade töölised. Inglise töölised võitsid kätte teistest varem õiguse ametiühingute organiseerimiseks. See toimus juba XIX sajandi esimesel poolel. Töölisaristokraatia, kes oli tööliste massiga võrreldes majanduslikult paremini kindlustatud, oli Inglismaal arvukam kui teistes Euroopa maades.

XIX sajandi lõpul, seoses monopolide arenemise ja konkurentsi teravnemisega maailmaturul, tugevnes tööliste ekspluateerimine. See toimus kõigis kapitalistlikes maades, sealhulgas ka Inglismaal. Tööliste valdava enamiku olukord halvenes. Neis tingimustes hakkas Inglismaal klassivõitlus uuesti teravnema.

— Ameerika kirjanik Jack London elas 1902. aastal mõnd aega Londoni idaosas (East End'i) urgastes. Ta andis oma raamatus «Kристiku rahvas» kirjelduse Inglismaa pealinna elanikkonna vaeseimate kihtide elust. Jack London jutustab selle Euroopa rikkaima linna tööliskvartalitest järgmist:

«Rajoon, mida mööda sõitis nüüd minu voorimees, oli lõpmatu urgaste rida. Me sõitsime ühe miili teise järel ja meist venisid kogu aeg mööda räpased telliskivimajad. Alafasa tuli mulle vastu mõni tugevasti vaaruv joobnud mees või naine. Ohus kostis mahlakat sõimu ja kakluste kära.

Turul sorisid vaevalt jalul püsivad vanamehed ja eided ports vedelevaid jäämeid, otsides mädanenud kartuleid, riknened ube ja muid juurvilju, väikesed lapsed aga ümbritsesid nagu kärbsed mädanenud puuvilja hunnikuid, vajutasid oma käed kuni õlgadeni roiskuvasse lõgasse, tõmbasid sealt välja ainult pooli mädanenud tükikesi ja õgisid need siinsamas ära.»

Eriti õudne oli neis urgastes tööstuskriiside ajal, mis kapitalistlike maid perioodiliselt tabavad. «Kriisiaastail» kirjutab Jack London, «ei olnud töölistmajades paika, kuhu oleks võidud toppida näljaseid hulki, kes päeval ja ööl mangusid uste taga toitu ja ulualust.» Tingimused neis õimajades olid koledad.

Miiting Londonis. (Tribüünil Engels ja Marxi tütar Eleanor.)

«Meile toodi haiglast teed ja söögijäänuseid,» kirjutab Jack London. «Need olid suurel liual kuhja aetud ja kujutasid endast kirjeldamatut segu: leivatükikesed, rasva- ja pekijäänused, kondid — lühidalt kõik, mille igasuguseid tõbesid põdevate haigete sõrmed ja hambad olid minema visanud. Sellesse segusse pistsid inimesed oma käed ja sorisid selles, uurisid seda, heitsid ühe kõrvale, haarasid üksteise eest uue.»

Töolisliikumine. Uus treidjunionism. Töolisorganisatsioonide peavormiks Inglismaal XIX sajandi lõpul olid treidjuunionid. Varem ühinesid Inglismaal treidjuunionidesse peamiselt kvalifitseeritud töölised, töölisklassi ladvik. 80-ndail aastail hakkasid treidjuunionidesse organiseeruma ka vähequalifitseeritud töölised. Ametiühinguisse ühinesid laadivad dokkidest, lihttöölised jne. Eri-nevalt vanadest treidjuunionidest hakati neid ametiühinguid nime-tama uuteks treidjuunionideks.

Uutes treidjuunionides valitses suurem võitlusvaim kui vanades. Vanade treidjuunionide juhid püüdsid tülikäsimusi ettevõtjatega lahendada rahuliku kokkuleppe teel. Nad püüdsid töölisi streikidest tagasi hoida. Uued treidjuunionid kasutasid seda võitlusvahendit sagedamini. Uute treidjuunionide poolt korraldatud kõige suurem streik oli dokitöölised streik Londoni sadamas 1889. a., mis kestis neli nädalat. Inglismaa suurima sadama tegevus jäi kuuks ajaks seisma. Dokitöölised võitsid streigi ja saavutasid palga tõstmise. Selle võidu eest võlgnesid nad tänu mitte ainult oma mehisusele ja üksmeelele. Õige tublisti aitas kaasa teiste töölised toetus, mis tuli igast Inglismaa nurgast. Isegi kaugetest dominiionidest saatsid

töölised streikijatele raha. Üheks streigi juhiks oli Tom Mann, keda Engels nimetas üheks Inglise töölisklassi paremaks esindajaks.

Engels tervitas Inglise tööliikumise märgatavat tõusu ja aitas sellele aktiivselt kaasa. Engels püüdis inglise tööliste keskel laiemalt levitada marksismi ideid.

See ei olnud kerge ülesanne, sest mitte ühelgi teisel Euroopa maal polnud töölised nii tugevasti kodanliku ideoloogia mõju all kui Inglismaal. Töölisaristokraatia, kes oli tihedalt seotud kodanlusega, hoolitses selle eest, et tööliikumine ei läheks kaugemale vanade treidjuunionide piiratud nõudmistest.

Vanade treidjuunionide juhid püüdsid mõjutada uute treidjuunionide juhte, et tuua nad täiesti tagasi rahuliku kokkuleppe teele kodanlusega. Vanade juhtide pingutused ei jäänud tagajärjetuks. 90-ndail aastail kaotavad uued treidjuunionid suurel määral oma võitleva iseloomu. Sellele aitas kaasa asjaolu, et enamikul uute treidjuunionide juhtidest puudus järjekindel revolutsiooniline maailmavaade.

Tom Mann

§ 16. Inglismaa XX sajandi algul.

Tööerakonna moodustamine. 90-ndail aastail suurendasid inglise kapitalistid survet tööliste. Kapitalistid püüdsid proletariaadi ametiühingulisi organisatsioone kas päris hävitada või vähemalt nõrgestada. Peale selle püüdsid nad alandada töötasu ja pikendada tööpäeva.

Kodanlik riik aitas ettevõtjaid nende pealetungil tööliste. 1900. aastal puhkes Wales'i lõunaosas Taff'i orus raudteelaste streik. Selle raudtee omanikud kaebasid raudteelaste treidjuunioni kohtusse, nõudes kõigi streigi tagajärjel tekkinud kahjude tasumist. Asi läks ülemkojani, mis oli Inglismaal ülemkohtuks, ja see otsustas hagi ettevõtja kasuks. Sellest peale hakkasid ettevõtjad peaaegu iga streigi puhul esitama hagisid kahjude tasumiseks, ja kohtud rahuldasis need. See tähendas, et streik muutus Inglismaal praktiliselt võimatuks, sest töölistel tuli tasuda ettevõtjale streigi läbi tekkinud kahjud.

Kohtuotsus Taff'i oru streigi kohta tekitas töölisklassi ridades nii suurt meelepaha, et isegi treidjuunionide oportunistlikud liidrid pidid töölisklassi meeleolu arvestama. Moodustati Töölisesinduse Komitee, kelle ülesandeks oli võitlus töölisklassi esindajate parlamenti valimise eest. 1906. aastal nimetati Töölisesinduse Komitee ümber Tööerakonnaks (Labour Party'ks¹).

See partei seadis endale ülesandeks tööliste kandidaatide läbi viimise alamkoja valimistel. Partei programm oli ebamäärane ja kandis oportunistlikku iseloomu. Partei eitas revolutsiooni vajadust ja piirdus rahulike võitlusvahenditega. Partei keeldus kuulutamast oma eesmärgiks võitlust sotsialismi eest. Paljud juhtivad tegelased ja ka lihtliikmed olid seotud mitmesuguste usulakudega, milliseid Inglismaal leidub palju.

Tööerakond astus blokki liberaalidega ja allus faktiliselt nende juhtimisele. Siiski tähendas oma poliitilise partei loomine positiivset nihet Inglise töölisliikumises. See tõendas, et inglise töölised said aru oma poliitilise partei loomise vajadusest, ehkki nad polnud veel jõudnud nii kaugele, et sellele parteile oleks antud marksistlik iseloom. Lenin hindas Tööerakonna loomist kui «Inglismaa tõelist proletaarsete organisatsioonide esimest sammu teadliku klassipoliitika ja *sotsialistliku* töölispartei poole»².

Liberaalid uuesti võimul. Võitlus Inglismaa ja Saksamaa vahel. 1895. a. alates olid kümne aasta jooksul pidevalt võimul konservatiivid. 1905. a. lõpul pidi konservatiivide valitsus lahkuma. Neid asendasid liberaalid, kes oskasid paremini manööverdada kasvava töölisliikumise ees. Liberaalide valitsemisaeg langes ajajärku, mil Inglismaa valmistus Esimeseks maailmasõjaks. XIX sajandi 90-ndail aastail hakkasid suhted Inglismaa ja Saksamaa vahel halvenema: Saksamaa kippus vähendama Inglismaa võimsust asumaades ja merel. Saksa kaubad konkureerisid juba ammu edukalt inglise kaupadega, surudes nad välja tervest reast maadest. Inglismaa hakkas valmistuma sõjaks oma kõige kardetavama vaenlase — Saksamaa vastu. Seoses sellega hakkas Inglise valitsus tugevdama sõjalaevastikku ja astus samme lähenemiseks Prantsusmaale ja Venemaale.

Inglise kodanlusel tuli ettevalmistusi sõjaks Saksamaaga teha küllaltki rasketes tingimustes. Tööliste ja kodanluse vaheline klassivõitlus teravnes. Viimaseil aastail enne Esimest maailmasõda võttis streigiliikumine grandioosse ulatuse. Osavõtjate arvu poolest oli kõige suurem söekaevurite streik, mis puhkes 1912. a. Sellest võttis osa umbes miljon töölisi.

Sisepoliitika sõja eelõhtul. Töölisliikumise uue tõusu tõttu pöördus inglise kodanlus osaliste mõõnduste poliitika teele. Ta lootis töölisi reformidega rahustada, peatada revolutsioonilise liikumise arenemist ja luua endale sel viisil rahulikum tagala juhuks, kui puhkeb sõda Saksamaaga.

¹ Labour Party nimetuse järgi kutsutakse selle partei liikmeid leiboristideks.

² V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 210—211.

Revolutsioonilise töölispartei puudumine kergendas inglise kodanlusel läbi viia seda poliitikat, mille peamiseks juhtijaks sai Lloyd George, liberaalse partei mõjukamaid tegelasi. Lenin iseloomustas Lloyd George'i kui «spetsialisti masside ninapidi vedamise alal».

Lloyd George pidas otstarbekohaseks teostada mõningaid reforme. Ta tahtis töölisi petta, pannes neid uskuma, et kodanlik valitsus hoolitseb nende eest, ja vältida niiviisi revolutsiooniliste meeleolude levimist töölisklassis. 1906. aastal võttis parlament vastu seaduse, mis keelas peremeestel streigist saadud kahju eest ametiühinguilt tasu nõuda. See seadus, mis kõrvaldas ühe kõige kisendavama eelnevail aastail töölisklassi vastu rakendatud kitsenduse, tähendas juba teatavat järeleandmist töölistele. 1908. a. kehtestati 8-tunniline tööpäev mäetöölistele, kes töötasid maa all. Siis seati sisse ka väikesed pensionid 70 aastaseks saanud raukadele. Ainult mõned töölised elasid nii vanaks. Töölised nimetasid neid pensione «pensionideks surnuile».

Pisut hiljem kinnitati sotsiaalkindlustuse seadused, mis kindlustasid töölistele väikesed abirahad haiguse ja invaliidsuse puhul.

1911. a. piirati ülemkoja õigusi, pärast seda kui ta oli püüdnud tagasi lükata Lloyd George'i mõningaid reforme. Kui ülemkoda nüüd mõne seaduseelnõu tagasi lükkas, läks see uuesti alamkotta, ja kui viimane oli selle kolm korda vastu võtnud, kaotas ülemkoja vastuseis oma tähtsuse ja seadus loeti vastuvõetuks.

Ülemkoja reform oli poolik abinõu. Ülemkoda täielikult kaotada liberaalid siiski ei kavatsenud, kuna ta oli valitsevale klassile vajalik võitluseks töölisliikumise vastu.

Iirimaa küsimus maailmasõja eelõhtul. Sõja puhuks rahuliku tagala loomise eesmärgil pidasid liberaalid vajalikuks teha järeleandmisi ka iirlastele. Pealegi ei saanud liberaalid 1910. a. parlamendivalimistel enamust ja võisid võimule jääda ainult leiboristide ja Iirimaa saadikute toetusel. Leiboristid toetasid liberaale tingimusteta, kuid Iirimaa saadikud lubasid oma toetust ainult Iirimaale mõningase omavalitsuse (home-rule'i) andmise tingimusel. Liberaalid olid nõus ja esitasid parlamendile seaduseelnõu home-rule'i kohta. Nad lootsid selle järeleandmise hinnaga kindlustada Inglise ülevõimu Iirimaal. Ülemkoda, kus enamuses olid konservatiivid, lükkas seaduseelnõu home-rule'i kohta tagasi. Ent pärast seda, kui alamkoda oli selle kolmandat korda vastu võtnud, pidi ta jõustuma. Siis võtsid konservatiivid tarvitusele vägivaldsed võitlusmeetodid. Põhja-Iirimaal oli arvukalt inglasi, kes ei tahtnud sattuda Iiri riigi koosseisu. Konservatiivid hakkasid seal organiseerima võitlussalku.

Iirlased hakkasid omakorda relvastuma võitluseks iseseisvuse eest. 1914. aasta suvel toimus esimene kokkupõrge iirlaste ja inglaste vahel. Iirimaa seisis kodusõja lävel.

Niisugune oli Inglismaa olukord Esimese maailmasõja puhkemisel. Streigiliikumise võimas tõus, lähenev relvastatud võitlus Iirimaal, kõik see tunnistab, et 1914. aastal elas Inglismaa läbi poliitilist kriisi.

PRANTSUSMAA XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 17. Prantsusmaa majanduslik arenemine.

Tööstuse arenemise tempo aeglustumine. XIX sajandi 70-ndate aastateni oli Prantsusmaa oma tööstusliku arengu poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha ainult Inglismaast. Pärast Prantsuse-Preisi sõda aeglustub Prantsusmaa tööstusliku arenemise tempo. See aeglustumine on seletatav järgmiste põhjustega: esiteks oli vaesunud väike- ja kesktalupoeg tööstuskaupadele halvaks ostjaks — see kitsendas siseturgu; teiseks oli Saksamaa haaranud Prantsusmaalt Lotringi rikkad maagilademed, samuti oli Prantsusmaal puudus kivisöest; lõpuks maksis Prantsusmaa lühikese aja jooksul Saksamaale 5 miljardi frangi suuruse kontributsiooni.

Kapitali väljavedu. Tööstuse arenemist pidurdas suurel määral see, et prantsuse kodanlus pidas paremaks paigutada oma kapitali mitte kodumaal asuvaisse tööstusettevõtteisse, vaid mahutada suurema osa kapitalist välismaale, mahajäänudatesse maadesse, kus kasum on suurem. Kapitali eksport välismaale kiskus ära ressursid Prantsuse tööstuselt.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul eksporditi kapitali osaliselt Prantsuse asumaadesse, peamiselt aga Venemaale, Balkaniimaadesse, Türgimaale ja Hispaaniasse. Levinuim Prantsuse kapitalide mahutamise viis maades oli nende riikide valitsustele laenude andmine Prantsuse pankade poolt. Kõige rohkem laene anti tsaarivalitsusele Venemaal. Neid laene kasutas Prantsuse valitsus ka selleks, et tulevaste sõjaliste konfliktide puhuks kindlustada endale liitlasi.

Prantsuse kapital muutus maailma liigkasuvõtjaks. Väga paljud kodanlased elasid Prantsusmaa või välismaa ettevõtetesse paigutatud kapitalide protsentidest. Niisuguseid kapitaliste, kes elavad pankadesse või väärt-pabereisse (aktsiatesse, obligatsioonidesse), mahutatud kapitali protsentidest, nimetatakse rantjeedeks. Prantsusmaal oli rantjeesid eriti arvukalt.

Prantsuse kapitalism, nagu Saksa ja Inglise kapitalismgi, omandas vähehaaval monopolistliku iseloomu. Kontsentratsiooni kõrgeima taseme saavutas Prantsusmaal pangakapital. Kolm suurimat Pariisi panka koondasid enda kätte 70% pangahoiustest riigis.

Ometi säilis Prantsusmaal rohkem väike-ettevõtteid kui Inglismaal või Saksamaal. Seetõttu oli ka väikekodanlus Prantsusmaal arvukam kui teistes Lääne-Euroopa maades.

Prantsuse külas on ülekaalus talumajandus, sest suurema osa mõisnike maavaldustest oli hävitanud juba kodanlik revolutsioon XVIII sajandi lõpul. Kuid kehv- ja kesktalurahvale kuulus siiski ainult väike osa maast. 70% külvipinnast oli kulakute ja allesjäänud mõisnike käes.

Prantsuse imperialismi iseärasused. XIX sajandi lõpul astus Prantsusmaa, nagu teisedki Euroopa maad, kapitalismi imperialistlikku staadiumi. Nagu iga teise maa imperialismil, olid ka Prantsuse imperialismil oma iseärasused. Iseloomustades Prantsuse imperialismi, ütles Lenin, et «erinevalt Inglise koloniaalimperialismist võib Prantsuse imperialismi nimetada liigkasuvõtjaks imperialismiks»¹.

Esimese maailmasõja eel oli Prantsusmaa kapitali ekspordi poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha ainult Inglismaast. See-eest aga oli Prantsusmaal malmitoodang kolm korda väiksem kui Saksamaal ja kuus korda väiksem kui Ameerika Ühendriikides.

§ 18. Kolmanda vabariigi poliitiline arenemine.

Vabariigi kindlustamine. Pärast Kommuuni hävitamist määratses Prantsusmaal reaktsioon. Rahvuskogu monarhistlik enamus püüdis monarhiat taastada. Katoliku kirik toetas reaktsiooni. 70-ndate aastate algul valiti presidendiks äge monarhia taastamise pooldaja marssal Mac-Mahon, üks Sedani katastroofi süüdlasi. Tema abiga lootsid monarhistlik-klerikaalsed ringkonnad taastada Prantsusmaal monarhia. Ent peagi sai neile selgeks, et monarhia taastamise katsed võivad viia kodanlusele hirmsa 18. märtsi kordumisele. Isegi troonipretendent ise, üks Bourbonide dünastia prints, keeldus riigipööret juhtimast. Rahvas, eelkõige just töölisklass, ei lubanud reaktsionääridel taastada Prantsusmaal monarhiat.

Rahvuskogus oli monarhistide vastaseks kodanlike vabariiklaste partei, mille juhtideks olid Gambetta, Clemenceau ja teised. 1875. aastal võttis Rahvuskogu pärast lõputuid vaidlusi vastu konstitutsiooni, mille järgi Prantsusmaa sai vabariigiks. See konstitutsioon kehtis 1940. aastani, s. o. Prantsusmaa kapituleerumiseni Hitlerile.

1875. aasta konstitutsioon. 1875. aasta konstitutsioon asutas kaks koda: Saadikutekojaja ja Senati. Konstitutsioonis räägiti, et Saadikutekoda valitakse üldisel hääletamisel. Tegelikult see polnud nii. Naistel ei olnud valimisõigust. Valimisõigusest olid jätetud ilma ka peaaegu kõik Prantsuse asumaade põliselanikud. Valijate nimekirjadesse kanti ainult need isikud, kes olid elanud antud kohas vähemalt kuus kuud. Proletariaadi vaesemad kihid, kes sageli olid tööd otsides sunnitud kolima ühest kohast teise, jäid faktiliselt valimisõigusest ilma.

Valimised polnud kaugeltki ühetaolised. Nii saatsid näiteks valimisringkond Pariisi kodanlikus kvartalis, kus oli alla 8000 valija, ja Pariisi tööliseeslinna valimisringkond, kus oli 50 000 valijat, mõlemad ühe saadiku. Niisiis kaalus ühe kodanlasest valija hää umbes niisama palju kui 6 töölisvalija hääl.

Senaatoreid valisid kohalikud omavalitsusorganid, kus juhtivat

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 226.

osa etendasid kapitalistid, kulakud ja vaimulikkond. Senat oli oma koosseisult tavaliselt reaktsioonilisem kui Saadikutekoda. Kuid Senati osa Prantsusmaa poliitilises elus oli väga suur, sest iga seadus, mille Saadikutekoda oli vastu võtnud, tuli kinnitada veel Senatis.

Ministrid määras vabariigi president. Siiski kandis valitsus vastutust parlamendi, mitte presidendi ees. President valiti mõlema koja ühisel istungil seitsmeks aastaks.

Ülisuur oli Prantsusmaal ametnike osatähtsus. Kohalikud omavalitsusorganid (munitsipaliteedid), mille valisid elanikud, olid ametnike range järelevalve all. Departemangu prefekt, kelle määras siseminister, võis tühistada munitsipaliteedi iga otsuse.

Nii kehtestas 1875. aasta konstitutsioon Prantsusmaal parlamentaarse vabariigi. See oli Prantsuse Kolmas vabariik¹. Kõigi konstitutsiooni puuduste juures oli vabariigi väljakuulutamise ja monarhia taastamise plaani läbikukkumine tööliklassile suureks eduks.

Prantsusmaa rahvushümniks sai «Marseljees», mille helide saatel olid prantslased võidelnud oma vabaduse eest XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni päevil. 14. juuli — Bastille' langemise päev — kuulutati Prantsuse rahvuspühaks.

Koloniaalimpeeriumi loomine. Võitluse ajal monarhistide vastu andsid kodanlikud vabariiklased rahvahulkadele heldelt lubadusi. Nüüd aga ei mõtelnudki nad neid täita. Vabariiklased loobusid oma lubadusest kaotada Senat, nad keeldusid ka progressiivse tulumaksu sisseseadmisest. Muude lubatud reformide teostamise lükkasid vabariiklased edasi «parajamale ajale». Nii ilmnis kohe vabariiklaste võimuletulekul nende klassiolemus — nad osutusid suurbourgeoiside klassihuvide esindajaiks. Uute kohtade otsimisel, kuhu kõige kasulikumalt paigutada ülejäänud kapitale, asus vabariigi valitsus koloniaalvallutuste teele. Aastal 1881 okupeeriti Tuneesia. 1883. a. vallutasid Prantsuse väed Indo-Hiinas Annami (Kesk-Vietnami) ja alustasid sõda Hiinaga Tongkingi (Põhja-Vietnami) pärast. Sõda osutus raskeks ja pikalevenivaks ning nõudis suuri kulusid ja üha uute toetusvägede kohalesaatmist. 1885. aasta kevadel said Prantsuse ekspeditsiooniväed Põhja-Vietnami hiinlastelt lüüa.

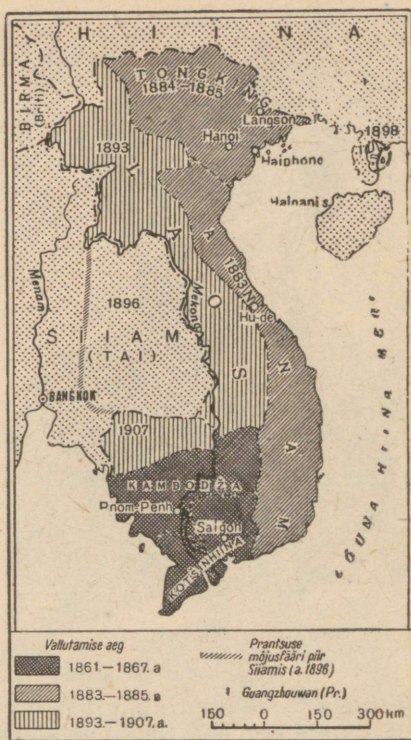
Hiljem, 90-nädal aastail, jätkas Kolmanda vabariigi valitsus koloniaalvallutusi. 1894. a. algas Madagaskari saare pärast sõda, mis kestis kaks aastat. 1896. a. vallutas Prantsusmaa saare. Suuri maa-alasid haaras Prantsusmaa Lääne-Aafrikas.

XIX sajandi lõpul omas Prantsusmaa suuri maa-alasid Aafrikas ja Indo-Hiinas ning rea saari Okeaanias ja Lääne-India saarestikus. Kujunes suur koloniaalimpeerium. Ainuüksi Prantsuse valdused Aafrikas ületasid pindalalt Prantsusmaa 17 korda.

Vabariikliku partei lõhenemine. Vabariikliku partei ridades oli märgata lõhenemist. Osa tema liikmeist tungis kallale Gambettale

¹ Esimene vabariik Prantsusmaal oli a. 1792—1804 ja Teine vabariik a. 1848—1852

ja teistele «möödukatele» vabariiklastele (nii hakati nimetama vabariikliku partei paremat tiiba) sellepärast, et nad ei teostanud vabariiklaste vana programmi. See opositsiooniline grupp, mille eesotsas seisis Clemenceau, nõudis kiriku lahutamist riigist, Senati kaotamist, progressiivse tulumaksu kehtestamist ja üldse kodanliku demokraatia põhimõtete järjekindlamat läbi viimist. Clemenceau ja tema poolehoidjad asutasid uue partei — radikaalide partei. Peagi muutusid radikaalid samasugusteks suurkapitali esindajateks nagu möödunud vabariiklased. Et nad aga esitasid demagoogiliselt mõningaid demokraatlikke nõudmisi, läks nende järel suur osa väikekodanlust ja paljud töölised, kes ei olnud veel lahti saanud väikekodanlikust ideoloogiast. Radikaalid armastasid end nimetada jakobiinide järglasteks ja Clemenceau reklaamis end ühelt «Suure Prantsuse revolutsiooni järeltulijana». Hiljem võimule tulles paljastas ta end kui äärmist reaktionääri.

Prantsuse vallutused Indo-Hiinas.

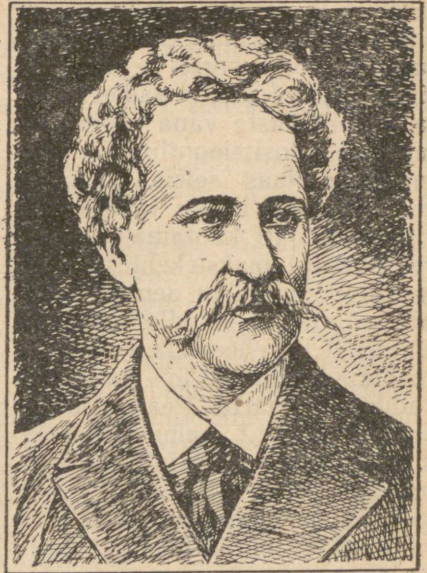
§ 19. Sotsialistlik liikumine Prantsusmaal XIX sajandi lõpul.

Töölispartei asutamine. Võitluse ajal vabariigi eest eemaldusid töölised järk-järgult kodanlikest vabariiklastest ja koondusid sotsialismi lipu alla. Nii ränk kui oligi hoop, mille sai Prantsuse tööliikumine kommunaaride purustamisega, toibus ta palju kiiremini, kui Kommuuni timukad lootsid. Sel ajal levitasid Prantsusmaal marksismi ideid Jules Guesde ja Paul Lafargue. Nad organiseerisid töölislehe «Egalité» («Võrdsus») väljaandmise. Ajaleht propageeris sotsialistlikke ideid ja kutsus tööliklassi iseisvats tööliikmeid organiseerima.

1879. aastal toimus Marseille's töölisorganisatsioonide kongress. Sel kongressil oli sotsialistidel juba enamus. Kongress võttis vastu otsuse asutada proletaarne sotsialistlik partei, mis sai nimeks «Töölispartei». Selle juhtideks said Guesde ja Lafargue. 1880. a. Le

Jules Guesde.

Paul Lafargue.

Havre'is toimunud kongressil võeti vastu partei programm, mille sissejuhatava osa oli koostanud Marx. Nii asutati 70-ndate aastate lõpul, veidi hiljem kui Saksamaal, ka Prantsusmaal proletaarne partei.

Jean Jaurès. XIX sajandi lõpul hakkas Prantsuse sotsialistlikus liikumises silmapaistvat osa etendama Jean Jaurès. Võimas kõnemehtalent ja poliitilise võitleja temperament kindlustasid talle suure populaarsuse sotsialistide hulgas. Nagu kunagi Robespierre, nii sai ka Jaurès kuulsaks kui «äraostmatu». Ta võitles sotsiaalse õigluse ja sõdade vastu. Jaurès sai Prantsuse sotsialistliku liikumise üheks silmapaistvamaks juhiks. Ent Jaurès uskus, et sotsialismile viib mitte klassivõitlus, vaid klasside lepitamine.

Reetmine Millerand'i poolt. Töölise kõrval hakkas 90-ndail aastail sotsialistide ridadesse ikka sagedamini ilmuma inimesi kodanluse leerist. Suurem osa neist osutus ülejooksikuks, kes ainult sõnades võtsid omaks sotsialistliku maailmavaate. Neid meelitas sotsialistide edu parlamendis, sest Töölispartei kandidaatide poolt antud hääletussedelite arv kasvas. Paljud kodanlikust leerist sotsialistide ridadesse astunud ülejooksikud osutusid kodanluse agentideks tööliikumises. Sääraste hulgas oli advokaat Millerand, kes nägi oma osavõtu sotsialistlikust liikumisest teed ministri kohale pääsemiseks. Peagi avanes talle selleks juhus.

1899. a. sai peaministriks Waldeck-Rousseau, üks mõõdukate vabariiklaste juhtidest, kes oli osav poliitik ja vilunud ärimees. Oma

positsiooni kindlustamiseks teatas Waldeck-Rousseau, et ta tahab ühendada kõiki, kes on vabariigi poolt, parteide erinevusest hoolimata. Ta tegi ühele Kommuuni timukale ja ka «sotsialist» Millerand'ile ettepaneku tulla tema kabineti koosseisu.

Millerand võttis ettepaneku kõhklemata vastu. Ta aitas Waldeck-Rousseau'd tema püüdes ajada nurja iseseisva töölisliikumise väga kiiret kasvu, meelitades töölisi väikeste armuandidega, mis kapitalistide huve vähe riivasid. Näiteks säärastest seadusandlusest oli dekreet alaealiste tööpäeva kestuse piiramisest. Seadus kohustas ettevõtjaid 11-tunnilist tööpäeva nelja aasta jooksul ühe tunni võrra lühendada. Waldeck-Rousseau' valitsus saatis streikide piirkonda sõjavägesid, laskis streikivaid töölisi laiali ajada ja tulistada.

Millerand'i tegu, s. t. sotsialisti astumine reaktioonilise kodanliku valitsuse koosseisu, kutsus esile teravaid vaidlusi kõigi maade sotsialistide hulgas. Need tekitasid lõhenemise sotsialistide hulgas. Guesde ja Lafargue mõistsid Millerand'i teo hukka. Vastupidise seisukoha võttis Jaurès, kes tema kaitseks välja astus. Jaurès eksis, ta uskus, et prantsuse monarhistid on veel ähvardavaks ohuks vabariigi olemasolule. Seejärest pidas ta vajalikuks toetada nii Millerand'i kui ka Waldeck-Rousseau'd, kes võitlevat monarhistide vastu. Tegelikult aga seilal mingisugust reaalselt monarhia taastamise hädaohtu enam ei olnud. Waldeck-Rousseau lõi tõesti kodanluse ühisrindede töötajate vastu ning reetur Millerand aitas teda selle reaktioonilise, tööliklassi vastu suunatud poliitika teostamisel.

Jean Jaurès tribüünil.

§ 20. Prantsusmaa XX sajandi algul.

Töölis- ja sotsialistlik liikumine XX sajandi algul. Prantsusmaal, nagu teisteski maades, ostis kodanlus ära tööliklassi ladviku. See väike töölisaristokraatia kiht, kes sai kõrgendatud palka, oli meeles-

Streik Pariisis (1893. a.).

tatud kokkuleplikult, ajas nurja streike ja keeldus võitlusest tööliklassi üldiste huvide eest. Prantsuse tööliste põhimass aga, kelle elatustase üha alanes, ei olnud oma elutingimustega rahul.

XX sajandi algul oli prantsuse tööliste palk tunduvalt väiksem kui inglise tööliste oma. Tööliste ja talupoegade olule langes maksumade koorem, mis ühenduses sõjaliste väljaminekutega järjest suurenes. Tööliste revolutsiooniline meeleolu kasvas, kõrgele tõusis streigiliikumise laine.

Vene 1905. a. revolutsioon leidis elavat vastukaja prantsuse tööliste hulgas. Miitinguil ja koosolekuil avaldasid nad oma solidaarsust vene töölistega. Streigiliikumine Venemaal ohutas prantsuse töölistes huvi üldstreigi vastu. Kui 1901. aastal streikis umbes 100 000 töolist, siis 1906. aastal võttis streikidest osa juba 507 000 töolist. Kõige võimsamaks streigiks 1906. a. oli kaevurite streik Courrières'i kaevandustes Pas de Calais' departemangus. Streik algas katastroofi pärast kaevandustes, kus peaaegu täielikult puudus töökaitse. Katastroofi läbi hukkus 1200 inimest. Sissevarisenud käikudest õnnestus päästa ainult 200 inimest. Streikijad esitasid 8-tunnilise tööpäeva, töötasu tõstmise ja kaevurite töö ohutustingimuste parandamise nõude. Nii kaevurite streik kui ka kasvav tööliikumine üldse ei leidnud vajalikku juhtimist prantsuse sotsialistide poolt. Sotsialistlik liikumine Prantsusmaal oli lõhestatud reaks rühmitusteks, milledest suurimad olid kaks — Jaurès'i ja Guesde'i rühm.

1905. aastal prantsuse sotsialistlikud rühmitused ühinesid ja moodustasid ühtse sotsialistliku partei. Prantsuse ühendatud sotsialistliku partei juhtimine sattus oportunistide kätte, kusjuures Prantsuse sotsialistliku partei vasak tiib oli veelgi nõrgem kui Saksa sotsiaaldemokraatias.

Nagu kõigis Lääne-Euroopa maades, nii muutus ka Prantsusmaal klassivõitlus Esimese maailmasõja eel teravamaks.

1908. aastal streikisid Pariisi ehitustöölised, 1910. a. toimus suur raudteelaste streik. 1907. a. haaras võimas talurahvaliikumine Lõuna-Prantsusmaal üle poole miljoni talupoja. Valitsuse poolt säadetud väed keeldusid rahvast tulistamast. Sõdurid ütlesid, et talupoegi tuleb kaitsta, mitte tappa. 1909. a. puhkes Pariisis postiametnike streik. Post, telegraaf ja telefon lakkasid töötamast. Valitsus tundis rahutust.

Kuid tööliste, talupoegade, sõdurite ja teenistujate väljaastumised lõppesid sageli kaotusega, sest Prantsusmaal polnud parteid, kes oleks suutnud prantsuse proletariaadile tagada võitu, nagu bolševike partei Venemaal.

Radikaalide partei võimul. XX sajandi algul tuli Prantsusmaal võimule radikaalide partei. Klassivõitluse teravnemine, tööliste monarhiavastased massidemonstratsioonid ja streigivõitluse tõus sundisid kodanlust ettevaatusele ning hoidumisele avalikust reaktsioonist. Kodanlus oli valitsedes sunnitud toetuma niisugusele parteile, mis paremini teistest kodanlikest parteidest maskeeriks oma klassiseloому. Sellele nõudele vastasid radikaalid.

Radikaalide valitsust toetasid Saadikutekojas sotsialistid-reformistid. Püüdes tööliste tähelepanu kapitalismivastaselt võitlusest kõrvale juhtida, alustas radikaalide valitsus võitlust katoliku kirikuga. Prantsusmaa ja teiste maade ajaloos esineb rikkalikult võimalikkonna katseid rahvaste poliitilise ja kultuurilise elu allutamiseks Vatikani mõjule. Katoliku vaimulikud ja mungad Prantsusmaal astusid aktiivselt välja vabariigi vastu.

Radikaalide valitsus saatis laiali 54 mungaorganisatsiooni ja sulges suure hulga kloostri- ning kirikukoole. 1905. a. viisid radikaalid parlamendis läbi seaduse kiriku lahutamiseks riigist.

Oma kärarikka antiklerikaalse poliitikaga püüdsid radikaalid töölisi eemale juhtida võitlusest kapitalismi vastu.

1906. a. parlamendivalimiste tulemusel tugevnes radikaalide partei veelgi. Valitsuse etteotsa asus nüüd Clemenceau, kes juba ammu taotles võimu. Tulnud võimule töö ja kapitali vahelise klassivõitluse teravnemise momendil, surus Clemenceau nagu ehtne kodanluse esindaja töölisliikumise karmilt maha. Saanud võimule, võttis Clemenceau reaktsioonilise kursi ja kordas väsimatult, et reforme tuleb teostada ettevaatlikult. Clemenceau reaktsiooniline poliitika sundis Jaurès'i radikaalide toetamisest loobuma ja siirduma opositsiooni.

Reaktsiooni tugevnemine. Ettevalmistumine sõjaks. Rahvaliikumise kasvust kokkunud prantsuse kodanlus, valmistudes ette sõjaks Saksamaa vastu, püüdis kindlustada valitsuse võimu. 1913. a. valiti parempoolsete ja osa radikaalide häälega Prantsusmaa presidendiks reaktsionäär Raymond Poincaré, mõõdukate vabariiklaste äärmise parempoolse rühmituse liider. Ta oli sündinud kodanlikus ametnikuperekonnas. Hariduselt jurist, oli Poincaré lähedalt seotud

finantskoodanlusega ja seisis advokaadina paljude suurfirmade teenistuses.

Suurimat tähelepanu pööras Poincaré võitlusele sotsialistliku liikumise vastu ja imperialistliku sõja ettevalmistamisele. Valmistudes sõjaks, viis Poincaré läbi seaduse, millega pikendati sõjaväeteenistuse aega kahelt aastalt kolmele.

Juba 1904. aastal hakkas Jaurès välja andma ajalehte «Humanité»¹, milles avaldatud artiklites ta astus välja tulihingelise tribuunina, hoiatades ähvardava imperialistliku sõja ohu eest ja kutsudes üles võitlusele rahu säilitamise eest. Ühes viimases kõnes, mille ta pidas Lyon'is Esimese maailmasõja eel, ütles Jaurès, paljastades sõjaõhutajaid: «Süüdatud tungal lendab Euroopa tänavail. Me seisame sõja lävel.» Siinjuures märkis ta õigesti, et ka prantsuse koodanlus kannab rasket vastutust läheneva sõja ettevalmistamise eest.

31. juulil 1914 tapeti Jaurès ühe reaktisionääri poolt. Jaurès'i roimariiklik tapmine kutsus töötajate hulgas esile pahameeletorni. Rahvahulgad nõudsid kättemaksu. Kümned tuhanded Pariisi töötajad tulid saatma Jaurès'i põrmu.

Nagu Jaurès ennustas, nii tõukasidki prantsuse imperialistid Prantsusmaa Esimesse maailmasõtta maailma ümberjaotamise pärast. Kohe sõja alguses hakkasid Prantsuse Sotsialistliku Partei juhid avalikult toetama oma maa imperialiste ning reetsid seega tööliklassi huvid.

V PEATÜKK

LÕUNA- JA LÄÄNESLAAVLASED XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 21. Lõuna- ja lääneslaavlaste olukord XIX sajandi 70-ndail aastail.

Slaavi rahvad Türgi ja Austria-Ungari võimu all. XIX sajandi 70-ndail aastail olid lääneslaavlased ja suurem osa lõunaslaavlaste võõramaise ikke all. Ainult väike Montenegro ja osa Serbia maid, mis moodustasid Serbia vürstiriigi, olid sõltumatud. Rõhuv enamik lõunaslaavlasti — bulgaarlased, makedoonlased, Bosnia ja Hertsegoviina slaavlased, samuti suurem osa serblasi — vaevlesid Türgi ülevõimu all.

Osa lõunaslaavlasti — kroaadid, sloveenid, Vojevoodina serblased — olid Austria-Ungari Habsburgide monarhia võimu all. Habsburgide võimu all olid ka lääneslaavlased — tšehhid, slovakiid ja osa poolakaid. Teine osa poolakaid oli Saksa ikke all, kolmas osa aga Vene tsarismi võimu all.

¹ Tänapäeval on ajaleht «Humanité» Prantsuse Kommunistliku Partei kesk-
häälekandjaks.

Lõuna- ja lääneslaavlased XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

Sellele vaatamata et välismaised slaavi rahvad olid erinevates poliitilistes ja majanduslikes tingimustes, säilitasid ja tugevdasid nad sidemeid omavahel ning ka idaslaavlastega — venelaste, ukrainlaste ja valgevenelastega. Kõigi slaavi rahvaste tihedate omavaheliste sidemete arenemisele aitas kaasa slaavi keelte lähedus. Pidevalt arenesid slaavi rahvaste kultuurilised sidemed. Slaavi rahvaste töötavad hulgad astusid, vastupidiselt valitsevate klasside püüetele, välja liitlastena võitluses oma sotsiaalse ja rahvusliku vabastamise eest.

Võõramaine ike aeglustas rõhutatud slaavi rahvaste majanduslikku ja kultuurilist arenemist.

Kõige raskemas olukorras olid XIX sajandi viimasel kolmandikul need slaavlaste, kes elasid Türgi ikke all. Türgi sultani slaavi rahvusest alamad moodustasid impeeriumi rahvastikust kõige õigusetuma osa. Türgi feodaalid riisusid ja hävitasid slaavi rahvastikku, sundisid neile peale oma keelt, usku ja kombeid. Siiski ei õnnestunud neil türgistada slaavi rahvaid, kes võitlesid visalt ja mehiselt oma orjastajate vastu. Türgi ülevõimu talumatu raskus põhjustas slaavi rahvaste hulgas korduvalt ülestõuse. Balkani poolsaare rõhutatud rahvaste vabadusvõitluse tõusule aitasid kaasa sõjad, mida Venemaa XVIII ja XIX sajandil Türgi vastu edukalt pidas. Nende sõdade käigus murdi Türgi impeeriumi võimsus.

Slaavi rahvaste võitlus Türgi ikke vastu XIX sajandi lõpul. 1875. aasta suvel algas Hertsegoviinas, seejärel aga Bosnias rahva ülestõus Türgi ülevõimu ja feodaalse rõhumise vastu. Bosnia ja Hertsegoviina ülestõusnutele saabus appi rohkearvuliselt vabatahtlikke Serbiast ja Montenegrost, hiljem ka Venemaalt. Rahvahulkade survel, kes püüdsid abistada vapraid ülestõusnuid, kuulutasid Serbia ja Montenegro Türgile sõja. Kuid nad ei suutnud türklasti võita ja sattusid ise raskesse olukorda. Ainult Venemaa vahelesegamine päästis Serbia täielikust hävingust.

Ülestõus Bosnias ja Hertsegoviinas andis aga tõuke bulgaaria rahva juba ammu valminud vabadusliikumisele.

XIX sajandi 60-ndaist aastaist alates tegutses Bulgaarias rida revolutsioonilis-demokraatlikke organisatsioone, kes väljendasid talupoegade ja linna töötava rahva huve. Bulgaaria paljud välja- ja paistvad demokraadid ja patrioodid olid vene revolutsiooniliste demokraatide Belinski, Herzeni, Tšernõševski ja Dobroljubovi ideede mõju all. Kartmatu bulgaaria revolutsionäär Vassil Levski arendas sõltumatu ja demokraatliku Bulgaaria vabariigi loomise plaani. Ta kutsus üles kõiki rõhutatud rahvaid, sealhulgas ka türki töötajaid, ühisele võitlusele rõhujate vastu. Väsimatu organisaatorina moodustas Levski kogu Bulgaaria territooriumil salajaste ülestõusukomiteede laialdase võrgu. 1872. a. vangistasid türklaste Levski ning hukkasid ta peagi.

Väga suurt osa Bulgaaria vabadusliikumises mängis andekas publitsist ja luuletaja Hristo Botev. Kutsudes üles võitlusele rahva

õnne eest, kirjutas Botev
vaimustatult nende sure-
matust kuulsusest, kes lan-
gevad võitluses vabaduse
vaenlastega:

«Kes hirmsas lahingus
vabaduse eest langes,
see ei hukku...»

Olles järjekindel revolutsionäär-demokraat, ter-
vitas Botev vaimustatult
Pariisi Kommuuni. Ta oli
bulgaaria ja vene rahva
murdumatu sõpruse innus-
tunud eestvõitlejaks.

Kui ülestõus oli haara-
nud Bosnia ja Hertsego-
viina, hakkasid bulgaaria
revolutsionäärid valmis-
tuma ülestõusuks Türgi
ülevõimu vastu ka Bulgaa-
rias. Ülestõus puhkes 1876.
aasta aprillis, kuid ei haar-
anud kogu maad. Botev,
kes juhtis revolutsioonilis-vabastuslikku väesalka («*tšeta*»), sai
lahingus surma.

Hristo Botev.

Türgi vallutajad tapsid ligi 30 000 bulgaarlast ja põletasid maha
hulga bulgaaria külasid. Kogu Türgi impeeriumis algasid slaavi
rahvastiku rüüstamised. Need metsikused äratasid sügavat paha-
meelt kogu maailmas. Venemaa, püüdes kehtestada oma mõju Bal-
kanimaades, hakkas taotlema Türgi valitsuse poliitika muutmist
Balkani rahvaste suhtes.

Türgi võimud ei tahtnud teha mingeid järeleandmisi oma slaav-
lastest alamatele. Ohutatuna Inglismaa poolt, lükkas sultan tagasi
ettepaneku slaavi rahvastega asustatud territooriumile autonoomia
andmisest ning teostas väljakutsuvat poliitikat Venemaa suhtes.
1877. a. aprillis kuulutas Venemaa Türgile sõja. Poole aasta pärast
oli Türgi Vene vägede poolt löödud.

1877.—1878. aasta Vene-Türgi sõja tagajärjed. 1877.—1878. a.
Vene-Türgi sõda etendas väga suurt osa lõunaslaavlaste ajaloos.
Vene vägede ilmumine Balkanile kutsus esile slaavi ja rumeenia
ning teiste Balkani poolsaare rõhutatud rahvaste vabadusliikumise
hoogsa tõusu. Vene väed jõudsid päris Istanbuli (Konstantinoo-
poli) külje alla.

Türgi võim slaavi rahvaste üle oli lähedal täielikule kokkuvarise-
misele. Ent Inglismaa, Austria-Ungari ja Saksamaa valitsus ei
tahtnud lubada lõunaslaavlaste vabanemist Türgi ikke alt. Rahvus-
vahelisel kongressil Berliinis 1878. a. nad saavutasid, et Türgile

Bulgaaria elanikud tervitavad Vene vägesid.

jäi suurem osa tema slaavlastega asustatud Balkani valdustest. Ainult osa Bulgaariat saavutas mittetäieliku iseseisvuse: Balkani mäeahelikust põhja pool asetseval Bulgaaria territooriumil moodustati vürstiriik, mis oli vasallsõltuvuses Türgi sultanist. Lõuna-Bulgaaria, samuti Makedoonia ja Traakia jäid Türgi rõhumise alla. Bosnia ja Hertsegoviina jäid vastavalt kongressi otsusele formaalselt Türgi valdusteks, kuid Austria-Ungari sai õiguse okupeerida nad oma sõjavägedega ning võtta nad oma valitsemise alla. (1908. a. kuulutas Austria-Ungari tema poolt okupeeritud Bosnia ja Hertsegoviina oma valdusteks.)

Siiski ei suutnud Berliini kongress täielikult hävitada kõiki Venemaa võidu tulemusi Türgi üle. Serbia, Montenegro ja Kreeka iseseisvust kindlustati, iseseisvaks maaks muutus Rumeenia, kõigi nende maade territooriumi laiendati ning loodi Bulgaaria riik. Need Vene-Türgi sõja tulemused olid suureks sammuks edasi lõunaslaavlaste edasisele vabastamisele.

1885. a. toimus Ida-Rumeelias (Lõuna-Bulgaarias) relvastatud ülestõus. Türgi võimud kihutati Lõuna-Bulgaariast välja ning see piirkond ühines Bulgaaria vürstiriigiga. Lõuna- ja Põhja-Bulgaaria ühendamise tulemusena oli suurem osa bulgaaria rahvast ühinenud ühtse Bulgaaria riigi koosseisu. Ent Balkani poolsaare slaavi rahvaste, samuti ka kreeka ja albaania rahva ees seisis ülesanne lõplikult purustada Türgi ülevõim.

Bulgaaria sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine. Vene-Türgi sõda tõi kaasa sügavaid muudatusi Bulgaaria klassikorras. Mõisnikud — türgi feodaalid — müüsid juba sõja ajal kiiruga oma maad või jätsid need lihtsalt maha, kartes bulgaaria rahva kättemaksu. Osa endisi mõisamaid läks töötavate talupoegade kätte, osa jõudsid haarata kulakud ja linnakodanlus. Nii oli vabastatud Bulgaarias mõisnike maavalodus likvideeritud ja hakkasid kiiresti arenema kapitalistlikud suhted.

Kuid Bulgaaria jäi agraarmaaks. Kapitalismi arenemine põllumajanduses viis talupoegade maatustumisele ja kulakluse kasvule. Aastail 1899—1900 toimusid paljudes Bulgaaria külates ülestõusud, mille põhjuseks oli talupoegade massiline laostumine.

Bulgaaria tööstus kandis peamiselt kodutöenduslikku iseloomu. Tähtsamad ettevõtted tegelesid põllumajandusliku tooraine töötlemisega. Rasketööstust ei olnud Bulgaarias üldse. Maal kasvas väliskapitali, peamiselt Austria-Ungari kapitali osatähtsus.

1879. a. tuli Törnoves kokku Asutav Kogu, kes võttis vastu esimese Bulgaaria konstitutsiooni. Konstitutsiooniga kehtestati Bulgaarias monarhistlik kord: riigipeaks kuulutati päriliku õigusega vürst. Seadusandlik võim anti parlamendi — Rahvakogu kätte, kes oli valitav kõigi 21 aastaseks saanud meeste poolt; valitsus oli oma tegevuse eest vastutav Rahvakogu ees. Konstitutsiooniga kuulutati välja sõna-, koosolekute ja organiseerumise vabadus ning mõned teised demokraatlikud õigused.

Törnovo konstitutsioon nägi ette Bulgaarias demokraatlikuma korra kehtestamise kui reas teistes tolleaegseis Euroopa maades.

Paljud Asutava Kogu saadikud püüdsid Bulgaaria vürstiks valida mõnd silmapaistvat slaavi rahvusest tegelast. Ent tsaarivalitsus, kes tahtis parandada oma suhteid Austria-Ungari ja Saksamaaga, nõudis, et Bulgaaria vürstiks valitaks saksa prints Alexander Battenberg.

Asunud Bulgaaria vürstitroonile, hakkas Alexander Battenberg ajama reaktsioonilist poliitikat. Kodanlus toetas vürsti, kui ta 1881. a. teostas riigipöörde, tühistas konstitutsiooni ja hakkas valitsema isevalitsuslikult. Konstitutsiooni rikkunud ja Bulgaaria vabastaja — Venemaa vastu avalikku vaenulikkust ilmutava vürsti poliitika kutsus esile bulgaarlaste laiade hulkade sügava rahulolematuse. Patriootiliste ohvitseriringkondade vandenõu tulemusena kukutati Battenberg 1886. a. troonilt. Kuid bulgaaria kodanluse reaktsioonilised ringkonnad, kes olid jõudnud luua tihedad sidemed Austria kapitaliga, tõstis 1887. a. Bulgaaria troonile teise saksa printsi — Koburgi Ferdinandi. Bulgaarias kindlustus Saksa ja Austria-Ungari imperialismi mõju, mis oli sügavalt vaenulik bulgaaria rahva huvidele.

Sotsiaaldemokraatliku partei moodustamine. Kapitalistlike suhete arenemisega kaasnes tööliklassi tekkimine ja tööliikumise arenemine. XIX sajandi lõpul oli Bulgaarias umbes 70 000 tööstus- ja

käsitöolist. Tööliste olukord oli raske. Tööpäeva pikkus oli tavaliselt 14 tundi. Töötasu oli äärmiselt madal. Polnud ühtki seadust, mis oleks kaitsnud tööliste kõige elementaarsemaidki huve. 80-ndail aastail toimusid bulgaaria tööliste esimesed streigid. Maal hakkasid tekkima sotsialistlikud ringid.

1891. a. toimus töölisringide esindajate kongress, mis pani aluse Bulgaaria sotsiaaldemokraatlikule parteile. Partei asutajaks ja juhiks oli Dimitri Blagojev (1856—1924). Olles osa võtnud rahvuslikust vabadusliikumisest Türgi ikke vastu, asus Blagojev pärast Bulgaaria vürstiriigi moodustamist Venemaale. Venemaal õppis ta tundma K. Marxi ja Fr. Engelsi, samuti ka vene revolutsiooniliste demokraatide töid. Blagojev oli ühe esimese sotsiaaldemokraatliku töölisringi organiseerija Venemaal. 1885. a. saatsid tsaarivõimud Blagojevi tagasi kodumaale. Pärast Bulgaariasse tagasipöördumist arendas Blagojev laialdast marksismi propagandat ja valmistas ette sotsiaaldemokraatliku partei asutamist Bulgaariasse.

Sotsiaaldemokraatlikus parteis ilmnis varsti kaks voolu — marksistlik, revolutsiooniline vool ja oportunistlik-reformistlik vool. V. I. Lenini tööde ja leninliku «Iskra» mõjul pidas partei revolutsiooniline marksistlik tiib otsustavat võitlust oportunistide vastu. Revolutsiooniline tiib, kes arvas, et partei peab olema monoliitne, tööliklassi eesmine väesalk, kes viib tööliklassi revolutsioonilisele võitlusele sotsialismi eest, sai nimeks «kitsad sotsialistid» ehk lihtsalt «kitsad».

Neile vaenulik oportunistlik tiib arvas, et partei peab olema avatud kõigile, kes pole rahul Bulgaarias kehtiva korraga, ja eitas revolutsioonilise võitluse vajadust. See tiib sai nimeks «laiad sotsialistid».

1903. a. toimus Bulgaaria sotsiaaldemokraatliku partei lõhenemine. «Kitsad» D. Blagojeviga eesotsas moodustasid iseseisva sotsiaaldemokraatliku partei. «Kitsaste» partei juhtis Bulgaaria tööliklassi revolutsioonilist liikumist. «Kitsad» olid vene bolševike tugeva ideelise mõju all.

Siiski ei saanud «kitsad» tõelisteks bolševikkudeks. Nad alahindasid talurahva osatähtsust revolutsioonis ega mõistnud tööliklassi ja talurahva liidu vajalikkust.

Vene 1905.—1907. a. revolutsiooni mõju. Vene 1905.—1907. a. revolutsiooni mõjul toimusid Bulgaarias tööliklassi suured väljastumised. Töölised arendasid võitlust demokraatlike õiguste laiendamise, töötasu tõstmise, tööpäeva lühendamise ja trahvide kaotamise eest. Kogu maal toimusid mittingud ja demonstratsioonid. Bulgaaria töölised väljendasid oma solidaarsust Venemaa tööliklassiga. Erilise ulatuse saavutas bulgaaria proletariaadi eesrindliku väesalga — Perniki mäetöölise võitlus. Perniki mäetöölise 35-päevast streiki juhtis «kitsaste» partei ülesandel Georgi Dimitrov (1882—1949).

Tollal veel noor revolutsionäär G. Dimitrov kujunes hiljem rahvusvahelise tööliikumise silmapaistvaks tegelaseks.

Tööliste ja talupoegade vahelise liidu puudumine ning oportunistide lõhestav tegevus võimaldas Bulgaaria reaktsioonil tagasi tõrjuda revolutsiooni pealetungi. Kuid Bulgaaria tööliklass jätkas «kitsaste» partei juhtimisel visa võitlust kapitalistliku eksploatatsiooni, monarhia ja sellega seotud reaktsiooniliste jõudude vastu.

§ 23. Serbia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Balkani sõjad.

Serbia sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine. Ka Bulgaaria läänenaaber Serbia oli agraarmaa. Kapitalistlike suhete arenemine toimus Serbias aeglasemalt kui Bulgaarias. Maal säilis terve rida feodaalseid igandeid. Valdav osa maast kuulus suurmaaomanikele. Neile kuulusid ka suured loomakarjad — Serbia peamine eksport-artikkel. Töötav talurahvas kannatas maapuuduse, liigkasuvõtjate vägivalda ja võimude omavoli all. Tööstus oli Serbias nõrgalt arenenud.

Serbia majanduselus etendasid suurt osa austria kapitalistid, kes tahtsid muuta Serbiat oma maa agraarriipsiks. Austria-Ungari takistas Serbia tööstuse arenemist, allutas endale kogu Serbia väliskaubanduse ning püüdis hoida oma mõju all Serbia valitsust.

Võim Serbias kuulus monarhile, kes 1882. aastani kandis vürsti tiitlit, siis aga hakati teda nimetama kuningaks. Parlamendi — skupštšina — osatähtsus oli piiratud. Serbia valitsus, kes toetus suurmaaomanikele ja loomakaupmeestele, ajas reaktsioonilist ning rahvavastast poliitikat. Valitsus ei lubanud mingeid väljaastumisi Austria-Ungari ja Türgi poolt rõhutava Serbia elanikkonna kaitseks. Maha surudes igasugust patriootilist ja demokraatlikku liikumist, jälitas ta innukalt revolutsioonilisi demokraate, eriti just välja paistvat filosoofi-materialisti Svetozar Markovići (1846—1875).

Marković oli hariduse saanud Peterburis ja seisis vene revolutsiooniliste demokraatide ideede mõju all. Monarhia leppimatu vastasena propageeris Marković innukalt Balkani poolsaare rõhutat rahvaste rahvusliku ja sotsiaalse vabastamise ideid. Ta oli tuttav Marxi õpetusega ning tal olid sidemed I Internatsionaaliga. Marković astus välja Pariisi Kommuuni kaitseks.

Serbia rahval kasvas soov teha lõpp režiimile, mille poliitika õõnestas maa sõltumatust. Rahvas tahtis lõpule viia oma rahvusliku vabastamist ning taasühineda serblastega, kes olid veel Türgi ja Austria-Ungari ikke all.

1883. a. toimus Serbias suur ülestõus, mis oli suunatud reaktsioonilise monarhistliku korra ja käputäie rikaste vastu, kes ajasid rahvavastast poliitikat maa allutamiseks Austria-Ungari mõjule. Kuid tööliklassi ja kõigi demokraatlike jõudude nõrkuse tõttu suruti ülestõus maha.

Tööliikumine. Ent vastuolud valitsevate ringkondade ja laiade rahvahulkade vahel teravnesid. Tööliklassi väljaastumised muutu-

Balkani riigid a. 1913—1914.

sid üha aktiivsemaks. 1903. a. märtsis toimus Belgradis tööliste suur valitsusevastane demonstratsioon ning tekkisid relvastatud kokkupõrked tööliste ja sandarmite vahel. Demonstratsiooni juhtis üks töölisliikumise silmapaistvaid tegelasi Dimitr Tutsović. Valitseva kliki olukord muutus üha ebakindlamaks. 1903. a. maikuu kukutati paleepöörde tulemusena troonilt rahvavastane dünastia. Võimule tulid ringkonnad, kes olid huvitatud kapitalismi arenemise kiirendamisest maal. Serbia pääses Austria-Ungari poliitilisest sõltuvusest ning hakkas lähenema Venemaale.

1903. a. moodustati Serbias sotsiaaldemokraatlik partei. Esimese Vene revolutsiooni aastail organiseeris ta laialdase solidaarsusliikumise vene revolutsioonilise proletariaadiga. Samuti kui bulgaaria «kitsad», paljastas Serbia sotsiaaldemokraatlik partei imperialistlike suurriikide kavatsusi Balkanil. Ta võitles serbia kodanluse suurriiklike vallutusplaanide vastu, kes püüdsid alistada endale kõiki Balkani poolsaare rahvaid. Sotsiaaldemokraatlik partei kaitses tööliklassi elulisi huve. 1910. a. saavutasid töölisid esimese seaduse vastuvõtmise, mis piiras tööpäeva pikkust.

Balkanl sõjad. Austria-Ungari püüdis taastada Serbia sõltuvust, samuti alistada endale Makedoonia ja teised veel Türgi ikke all olevad slaavi maad. Neis maades puhkes uus ülestõusude laine Türgi rõhumise vastu. Püüdes Türgi slaavi valdustes toimuvat vabadusliikumist kasutada oma huvides, kuid kartes tegutseda üksinda, sõlmisid Balkani riigid — Serbia, Bulgaaria, Montenegro ja Kreeka omavahel liidu.

1912. a. oktoobris alustasid Bulgaaria, Serbia, Montenegro ja Kreeka sõda Türgi vastu, et vabastada Türgi ikke all olevad slaavlaste ja kreeklaste. Lühikese ajaga purustasid liitlased Türgi väed ja viisid seega lõpule Balkani slaavlaste ja kreeklaste vabastamise ning aitasid kaasa albaanlaste vabanemisele Türgi võimu alt. Võitjate poolt oli sõjal õiglase iseloom. Kuid nende vahel tekkisid teravad lahkemised vabastatud maade jaotamisel. Olukord muutus veel keerulisemaks selle tõttu, et Balkani asjadesse segasid end vahele suurriigid, eesotsas Saksamaa ja Austria-Ungariga, kes püüdsid õhutada võitlust slaavi riikide vahel, et neid nõrgendada ja alistada oma ülevõimule. Austria-Ungari valitsevad ringkonnad kartsid, et slaavlaste vabanemine Türgi võimu alt on ülestõusu signaaliks ka Austria-Ungari slaavi-rahvastele.

Oma Austria-Ungari ja Saksa kaitsjate toetusel tõrkusid Bulgaaria valitsejad lahendamast pärast Türgi lüüasaamist uute piiride kindlaksmääramisel tekkinud tülküsimusi Serbia ja Kreeka rahulikul teel. 1913. a. juunis tungis Bulgaaria kallale oma hiljutistele liitlastele — Serbiale ja Kreekale. Algas teine Balkani sõda. Serbia ja Kreeka poolt astusid Bulgaaria vastu välja Montenegro, Rumeenia ning äsja purustatud Türgi, kes igatses uues sõjas oma olukorda parandada. Selles sõjas taotlesid mõlemad pooled ainult vallutuslikke eesmärgi. Bulgaaria sai peagi rängalt lüüa.

Balkanl sõdade tulemusena Türgi võimu alt vabastatud Make-

doonia ja Traakia jaotati. Suurem osa Makedooniast läks Serbiale; väike lõunaosa ühes Saloniki sadamaga läks Kreekale; Bulgariale jäi väike Makedoonia rajoon ja osa Lääne-Traakiast Dedeagatši sadamaga Egeuse mere ääres. Rumeenia sundis Bulgariat loovutama talle Lõuna-Dobruža, Türgi aga sai tagasi Adriaanopoli linna. Balkani sõjad viisid lõpule võitluse Balkani poolsaare slaavi elanikkonna vabastamise eest Türgi ülevõimu alt.

§ 24. Poola XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

Poola XIX sajandi lõpul. Poola rahvas oli XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul ikka veel jaotatud kolme reaktsioonilise monarhia — Preisimaa, Austria ja Venemaa vahel. Eriti raske rõhumise all olid Saksa (Preisi) võimu alla langenud poolakad.

Preisi poolt haaratud Poola aladele suunati pidevalt saksa koloniste; neile ruumitegemiseks hävitati poola külad, aeti minema poola talupoegi. Poolakaist töölistele anti kõige raskemad ja kõige halvemini tasutavad tööd, nad jäeti ilma isegi sellistest elementaarsetest õigustest, mida olid suutnud kätte võita saksa töölised. Saksa junkrud ja kodanlus ahistasid poolakaid ja solvasid nende rahvuslikke tundeid.

Teisiti kujunes olukord Galiitsias, s. t. neil endise Poola riigi aladel, mis läksid Austriale. Galiitsia oli agraarmaa, kus oli ülekaalus poolpärisorjuslik mõisnike maavaldus. 21 poola suurmõisnikule kuulus Galiitsias rohkem maad kui 245 000 väiketalu-majandile kokku.

Galiitsia idaosas moodustasid rahvastiku põhimassi ukrainlased. Ainult mõisnikud ja teatav osa linnaelanikkonnast — ametnikkond ja intelligents — olid siin poolakad. Austerlased lähendasid endile poola mõisnikke, andsid neile eesõigusi, et nende kaasabil rõhuda Galiitsia töörahvast — ukrainlasi ja poolakaid.

Venemaale kuuluv Poola osa — nn. Poola kuningriik — erines oma sotsiaalse ja majandusliku arenemise poolest oluliselt teistest Poola osadest. Siin arenesid väga kiiresti kapitalistlikud suhted ning XX sajandi alguseks oli siin ligi pool miljonit tööstus- ja käsitöölisi. Lodzi, Varssavi, Bialystoki ja Dombrowa kivisöebasseini piirkonnas tekkis palju suuri tööstusettevõtteid. Poola alad olid XIX sajandi lõpul kõige industrialiseeritum rajoon Vene impeeriumis. Venemaa piiritu turu teenindamisel rikastus siin kasvanud poola kodanlus.

Kõigi kolme Poola osa valitsevad klassid leppisid alandlikult oma maa killustatusega ja tema sõltumatuse kaotusega. Ainult poola töörahvas, eesotsas tööliklassiga, võitles võõramaiste rõhujate ja nende teenrite — poola mõisnike ja kapitalistide vastu oma sotsiaalse ja rahvusliku vabastamise eest. Poola töörahva liitlasteks ühises võitluses reaktiooni ja vallutajate ülevõimu vastu oli Poolat rõhuvate maade töörahvas — vene, saksa ja austria-ungari töölised.

Töölisliikumine Poolas XIX sajandi lõpul. Poola töölisliikumise keskuseks oli Poola kuningriik. Esimesed iseseisvad Poola töölisklassi väljaastumised toimusid siin XIX sajandi 60-ndail aastail. Väljapaistev proletaarne revolutsionäär Ludowik Warynski asutas 1882. a. illegaalse töölispartei «Proletariaat». Selle partei programm oli rajatud marksistlikule õpetusele klassivõitlusest ning seadis oma lõppeesmärgiks sotsialismi. «Proletariaat» taotles koostööd vene revolutsiooniliste organisatsioonidega. «Proletariaadi» tegevusest võtsid osa vene revolutsionäärid.

1883. aastal õnnestus tsaari sandarmitel tabada Warynski, kes hiljem hukkus Schlüsselburgi vanglas. Aastal 1886 hävitati «Proletariaadi» partei võimude poolt lõplikult.

Kuid ebaõnnestumised ei murdnud poola töölisi. Juba 1890. a. pühitseti Varssavis esmakordselt 1. maid. 1893. a. moodustati Poola kuningriigis uus töölisklassi partei. Edaspidi hakati seda parteid nimetama Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatiaks. Selle partei väljapaistvateks organisaatoriteks olid Rosa Luxemburg (1871—1919), kes hiljem etendas väga suurt osa Saksa töölisliikumises, ja Julian Marchlewski (1868—1925). Poola ja Leedu sotsiaaldemokraatliku partei ridades kujunesid ning kasvasid mitmed tülilingelised revolutsionäärid, nende hulgas bolševike partei ja Nõukogude riigi silmapaistev tegelane Felix Dzeržinski (1877—1926).

Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia oli revolutsiooniline, internatsionaalne partei. Ta oli tihedalt seotud bolševikega. Bolševikud ja V. I. Lenin isiklikult pöörasid palju tähelepanu Poola töölisklassile ning tema parteile. Ent reas küsimustes ei pidanud Poola Sotsiaaldemokraatia kinni järjekindlast marksistlik-leninlikust positsioonist; tema juhid ei saanud aru töölisklassi ülesandeist talurahva suhtes, ei näinud temas töölisklassi liitlast. Nad alahindasid võitlust poola rahva rahvuslike huvide eest, kuna arvasid, et revolutsiooni võidu korral viib töölise sotsiaalne vabanemine mõisnike, kapitalistide ja tsarismi ikke alt iseenesest rahvusliku rõhumise likvideerimisele.

Visa võitlust Poola Sotsiaaldemokraatia vastu pidas poola kodanlus. Tehes vene rahva vastutavaks tsarismi rõhumispoliitika eest, õhutas poola kodanlus vaenu vene rahva vastu, püüdes lõhkuda poola töölise liitu ja sõprust vene töölistega. Kodanliku natsionalismi ideede levitajaks Poola töölisliikumises oli Poola Sotsialistlik Partei (lühendatult PPS), mille juhiks oli Pilsudski. Ehkki partei nimetas ennast sotsialistlikuks, polnud tal midagi ühist sotsialismiga, tegelikult oli see kodanlik-natsionalistlik partei.

Vaatamata PPS-i pidurdavale mõjule, võttis poola töölise võitlus sotsiaalse ja rahvusliku rõhumise vastu laialdase ulatuse.

1905.—1907. a. revolutsioon Poola kuningriigis. 1905. aastal Venemaal alanud revolutsioon laienes kiiresti ka Poola kuningriigile. Pärast 9. jaanuari sündmusi Peterburis algasid massistreigid enamikus Poola tööstuskeskustes. Mitmes kohas kaasnesid strei-

giga verised kokkupõrked tsaarivägedega. Poola tööliste revolutsioonilist võitlust juhtisid sotsiaaldemokraadid. Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia kirjutas ühes oma lendlehes: «Poola tööliselt! Te teate, kes on teie vaenlane ja kes vend. Teie vaenlased on tsaari isevalitsus ja poola-vene kapitalistid. Teie vend on revolutsiooniline vene tööliklass...»

1. mail toimus Varssavis F. Dzeržinski poolt organiseeritud massidemonstratsioon. Sõjavägi ja politsei tulistasid demonstrante. Juunis tõusid üles Lodzi töölisel. Tänavavõitlused linnas kestsid kolm päeva. Tsaarivägedel õnnestus ülestõus maha suruda. Kuid revolutsiooniline võitlus Poolas jätkus. Tööliste järel asus võitluse teele ka töötav talurahvas.

1905.—1907. a. revolutsiooni ajal, võitluses isevalitsuse, mõisnike ja kapitalistide vastu tugevnes ning karastus poola ja vene tööliste liit. 1906. aastal astus Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei koosseisu. Samal ajal vähenes kiiresti tööliste — PPS-i poolehoidjate arv. 1906. a. tekkis PPS-is lõhe, kusjuures Pilsudski rühm («pilsudskilased») mandus terroristlikuks kontrrevolutsiooniliseks rühmaks.

Revolutsiooni lüüasaamine Venemaal tõi kaasa revolutsiooni lüüasaamise ka Poola kuningriigis. 1905.—1907. aasta sündmused näitasid veel kord Venemaa ja Poola arenemise vastastikust sõltuvust. «Poola vabadus,» ütles Lenin, «on võimatu ilma Venemaa vabaduseta.»¹

§ 25. Tšehhia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

Tšehhia majanduslik areng. Tšehhia kuulus Austria-Ungari koosseisu. Tšehhid ja slovakiid, nagu teisedki Austria-Ungari slaavi rahvad, kannatasid julma rõhumise all.

XIX sajandil muutus Tšehhiä üheks arenumaks tööstusmaaks Euroopas ja majanduslikus suhtes Austria-Ungari kõige eesrindlikumaks osaks. Tšehhi aladel oli XX sajandi algul ligi miljon tööstustöölist. Tööstusega oli seotud pool Tšehhia elanikkonnast. Praha, Ostrava, Plzen, Kladno muutusid suurteks tööstuskeskusteks. Tšehhis arenes suurtoöstus — metallurgia-, masinaehitus-, keemia-, tekstiili-, jalatsi- jm. tööstus, palju kaevandati kivisütt. Tähtsamate tööstusettevõtete ja pankade omanikeks olid austerlased ja sakslased, kuid kasvas ka tšehhi kodanluse tähtsus.

Põllumajandus etendas endiselt suurt osa Tšehhia majandusel. Peaegu üks kolmandik kõigist haritavaist maadest Tšehhias kuulus 250 suurmaavaldaja perekonnale, kes olid pärit austria aristo-kraatia hulgast. Samal ajal oli 700 000 väiksel ja keskmisel talumajandil (igaühel kuni 5 hektarit) kasutada ainult veidi enam kui 1/10 kõigist haritavaist maadest.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 239.

Tšehhi kodanluse poliitika. Tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise tõus toimus tööliste ja töötavate talupoegade eksploateerimise tugevdamise arvel. Võimude toetusel asetasiid austria ja saksa kapitalistid tšehhi töörahva halvematesse tingimustesse, võrreldes austria ja saksa rahvusest töötajatega. Rahvuslikke erinevusi kasutasid valitsevad klassid tööliklassi lõhestamiseks ja ühe grupi teisele vastandamiseks. Ka tšehhi linna- ja külakodanlus püüdis töölisi lõhestada, alistada tšehhi töölisi ja talupoegi oma mõjule ning kasutada neid oma huvides. Tšehhi kodanlus püüdis austria kodanlust ja ametnikkonda Tšehhiast välja tõrjuda. Ta tahtis saada valitsevaks jõuks Tšehhia majanduslikus ja poliitilises elus. Vaatamata oma võitlusele Austria ikke vastu ei tahtnud tšehhi kodanlus katkestada sidemeid Habsburgide monarhiaga, kuna ta kartis kaotada Austria-Ungari avarat turgu ja vaatas monarhiale kui oma liitlasele võitluses tšehhi tööliklassi vastu. Seepärast piiras tšehhi kodanlus rahvuslikku vabadusliikumist kitsaste ülesannetega. Ta ei toetanud rahva püüet luua sõltumatu Tšehhi riik ning taotles ainult Tšehhi maade koondamist Austria-Ungari koosseisus sisemise omavalitsusega. Võrdselt austria kapitalistide ja mõisnike ikkega kohtas tšehhi kodanluse poliitika üha aktiivsemat vastupanu töötava rahva poolt.

Töölisliikumine Tšehhis. Iseseisev töölisliikumine Tšehhis algas XIX sajandi 70-ndail aastail. 1878. a. moodustati Tšehhi sotsiaaldemokraatlik partei. Partei üheks väljapaistvamaks organiseerijaks ja väsimatuks võitlejaks tööliklassi huvide eest oli Ladislav Zapotocki. Nagu paljudes teistes Euroopa maades, nii toimusid ka Tšehhis 1. mail 1890 massidemonstratsioonid. Vahepeal sattus enamik sotsiaaldemokraatliku partei juhte kodanliku ideoloogia mõjul oportunistlikele ja natsionalistlikele positsioonidele. Nad ajasid kokkuleppepoliitikat tšehhi kapitalistide suhtes ja õhutasid vaenu tšehhi tööliste ning teistest rahvustest töötajate vahel.

Sotsiaaldemokraatia oportunistliku ja natsionalistliku juhtimise vastu oli parteis käimas võitlus pahempoolsete, marksistlike rühmade algatusel. 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni mõjul travanes võitlus sotsiaaldemokraatlikus parteis. Kohe pärast teadete saamist 1905. a. 9. jaanuari veristest sündmustest Peterburis toimusid kogu Tšehhis miitingud, kus avaldati solidaarsust vene tööliklassile. Tšehhi tööliklass hakkas aktiivsemalt võitlema Habsburgide monarhia vastu, demokraatlike õiguste ja vabaduste ning töötajate materiaalse olukorra parandamise eest. Sotsiaaldemokraatia oportunistlikud juhid püüdsid piirata massilist revolutsioonilist liikumist, muuta see ainult võitluseks üldise valimisõiguse eest. Kuid innustatuna Venemaa revolutsioonilise tööliklassi eeskujul, korraldas tšehhi proletariaat terve rea streike ja demonstratsioone, mis 1905. aasta oktoobris ja novembris haarasid kogu Tšehhia. Prahast ja mitmes teises linnas toimusid verised kokkupõrked tööliste ning politsei vahel. Hirmutatuna võimsast töölisliikumisest kogu Austria-Ungaris, lubas valitsus 1905. a. novembris kehtes-

tada üldise valimisõiguse. Kuid alles 1907. a., pärast uut surve-
avaldust tööliste poolt, võeti vastu seadus üldise valimisõiguse kohta.

*

Imperialismiajastu saabumisel muutus rõhutatud slaavi rahvaste olukord veelgi talumatumaks. Saksa ja austria-ungari imperialistid ähvardasid slaavi rahvaste olemasolu üldse ning valmistusid hävitama ja alistama olemasolevaid slaavi riike. Imperialistlik rõhumispoliitika kutsus esile lõuna- ja lääneslaavlaste töötavate hulkade edukat ja kasvavat vastupanu. Võitlusele innustas neid kangelasliku vene tööliklassi eeskuju, kes seisis inimkonna suurima vabadusvõitluse — sotsialistliku revolutsiooni eest peetava võitluse avangardis.

VI PEATÜKK

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 26. Ameerika Ühendriikide majanduslik arenemine.

Kapitalismi kiire arenemise põhjused Ameerika Ühendriikides. Orjandusliku Lõuna lüüasaamine avas tee kapitalismi tormilisele arenemisele. Orjanduslik istanduse-majandus likvideeriti. Lõuna majanduslik laostumine sõja tagajärjel murdis plantaatorite võimu alused. Kuid Põhja võitnud kodanlus ei andnud neegritele tõelist vabadust, mis aga peamine — ei varustanud neid maaga. Neegrid pidid maad rentima suurmaavaldatajalt — kas endistelt orjapidajatelt-plantaatoritelt või siis nendelt, kellele olid läinud laostunud mässuliste maad. Valitsevaks rendivormiks oli pooleterarent. Lenin ütles, et need orjuse igandid peaaegu ei erine feodalismi iganditest Euroopa maades.

Siiski ei pidurdanud need igandid kapitalismi arenemist suuremas osas Ameerika Ühendriikides. Orjuse likvideerimine, hometead'ide (riigimaadest kruntide) jagamine, Lääne kiire asustamine, millega kaasnes energiline raudteede ehitamine, ning kõigele sellele rajanev siseturu hiiglasuur laienemine löid Ameerika Ühendriikides eeldused kapitalismi arenemise kiirema tempo jaoks kui teistes kapitalistlikes maades.

Kapitalismi kiiret kasvu Ameerika Ühendriikides soodustas rikkalike loodusvarade, kõigepealt kivisöe, raua, nafta ja vase olemasolu; Ameerika tööstusel oli võimalus kasutada kapitalide juurdevoolu Euroopa maadest; lõpuks pidev tööjõu — emigrantide — juurdevool Euroopast. Vabade maade külluse tõttu kuni XIX sajandi lõpuni võis proletaarlane Ameerikas saada suhteliselt kergesti maad ja muutuda farmeriks. See tekitas esialgu alalist pal-

galise tööjõu puudust, põhjustas selle suhtelist kallidust ja sundis ameerika tööstureid täiustama tehnikat ning töö ekspluateerimise meetodeid. Sellest on tingitud tehnika kiire arenemine, millega kaasnesid tööliste, eriti hiljutiste immigrandide ekspluateerimise kõige rafineeritumad meetodid.

Tööstuse kasv pärast kodusõda. Esimese kolme aastakümne jooksul pärast kodusõda muutusid Ameerika Ühendriigid tänu tööstuse hoogsale arenemisele agraarmaast tööstuslik-agraarseks maaks.

Kui Ameerika Ühendriigid seisid 1840. aastal tööstustoodangu mahu poolest viiendal kohal maailmas, 1860. aastal aga neljandal kohal, siis 90-ndate aastate algul olid nad juba esimesel kohal, olles ette jõudnud kõigist teistest kapitalistlikest maadest. Ameerika Ühendriikide tööstustoodang oli 1894. a. võrdne poolega kõigi Lääne-Euroopa maade toodangust ja ületas enam kui kaks korda Suurbritannia toodangu.

Raudteevõrk ulatus 1900. aastal 190 000 miilini, mis ületas kõigi Lääne-Euroopa maade raudteede pikkuse ühtekokku.

Lääne kiire asustamine etendas suurt osa Ameerika tööstuse arenemises. Mississipi basseini agraarosariigid muutusid maa viljaaidaks. Ameerika Ühendriikide põllupind suurenes tunduvalt. Nende maade haaramisega indiaanlastelt kaasnes tervete hõimude hävitamine. Lääne koloniseerimise tulemusena muutusid Ameerika Ühendriigid peamiseks leivavilja, toidu- ja toorainete tootjaks ja eksportööriks Euroopa jaoks. Agraarosariikides omakorda oli väga suur nõudmine tööstustoodete järele.

Lääne kiire asustamisega ühtaegu kasvasid suured linnad, muutus vastastikune suhe linna- ja maaelanikkonna vahel. Ameerika Ühendriikides oli linnu, mille elanikkond kodusõjajärgse kolmekümne aasta jooksul kasvas 10 korda.

Kapitalismi kiire kasvuga kaasnes tehnika arenemine. Need aastad olid Edison, Belli jt. leiutuste aeg. Edison täiustas 1879. aastal elektrilampi, mille leiutajaks olid vene õpetlased Jablotškov ja Lodõgin. Aasta hiljem ehitas Edison esimese elektriijaama. Üldtarvitusele võeti telefon, mida oli täiustanud Bell. 1896. a. proovis Ford esimest omakonstrueeritud autot.

Samal ajal toimus tööstuse kiire kontsentratsioon. Just sel ajajärgul kerkisid esile suured tööstus- ja finantsmagnaadid, nagu Rockefeller, Morgan, Vanderbilt jt. Sajad tööstusettevõtted, pangad, kindlustusseltsid ja raudteed sattusid finantsmagnaatide väikesearvulise kildkonna kontrolli alla, kes ekspluateeris halastamatult töötajaid ning ajas kokku miljardilisi varandusi.

Ameerika imperialism. XIX sajandi lõpust alates astus Ameerika Ühendriikide kapitalism imperialismi staadiumi. Riigis jätkus kapitali kontsentratsiooni hoogne protsess. Ameerika Ühendriigid muutusid trustide klassikaliseks maaks, monopolistliku kapitalismi maaks. Trustid tekkisid peaaegu kõigis tootmisharudes. XX sajandi algul asutas Morgan terasetrusti, mis kandis nimetust «Ühend-

riikide Terasekorporatsioon». Terasetrust valdas peale paljude suurte metallurgiaettevõtete veel tunduvat osa Suure Järvistu piirkonna rauamaagi-rikkustest, raudteid, laevaühinguid, kivisöökaevandusi, koksiahje, naftaallikaid jne. Ainuüksi oma kaevandustes ja tehastes ekspluateeris trust 170 000 töolist.

Teine tüüpiline trust oli Rockefelleri naftatrust «Standard Oil». Ta allutas endale peaaegu kõik teised Ameerika Ühendriikide naftakompaniid. Talle kuulusid peale naftaalade 70 000 km naftajuhtmeid, sajad ookeaniaurikud, laod, dokid jne. mitte ainult Ameerikas, vaid ka reas teistes maades. Olles saanud oma võimu alla nafta, hakkas trust endale allutama gaasi- ja elektritööstust, vase-, siidi-, tina- ja tervet rida teisi ettevõtteid.

Trustide arenemine oli tihedalt põimunud pankade võimsuse kasvuga. Juba 1903. aastal kontrollisid Morgani ja Rockefelleri kaks suurimat panka täielikult 112 panka, raudtee-, kindlustus- jt. kompaniisid, millede kapitalid ületasid 22 miljardit dollarit. Seega valitsesid suurpangad riigi kogu majandust. Nad juhtisid arvukaid tööstusettevõtteid, viies oma inimesi nende nõukogudesse, juhatusesse ja administratsiooni. Seega liitus pangakapital tihedalt tööstusega. Niisugust kapitali nimetab Lenin *finantskapitaliks*. Finantskapital, ütleb Lenin, on «... suurpangade pangakapital, mis on kokku sulanud töösturite monopolilistude kapitaliga...»¹. Finantskapitali tekkimist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul võis tähele panna mitte ainult Ameerika Ühendriikides. Suuremal või väiksemal määral oli selleks ajaks finantskapitali võim valitsev ka teistes riikides. Seda nähtust pidas Lenin üheks kapitalismi arenemise uue staadiumi — imperialismi tunnuseks.

Kapitalismi arenemisega Ameerika Ühendriikides, nagu kõikjal mujalgi, kaasnesid perioodilised tööstuskriisid, mis võtsid Ameerika Ühendriikides enamasti äärmiselt terava ilme. Nad tõid tööliste palju kannatusi. Tööpuudus haaras miljoneid töölisi, muutes nad puruvaeseks. Tööstuse kasvuga ja tehnika progressiga käis kaasas tööliste ekspluateerimise tugevnemine, massiline tööpuudus, tööliste — esmajoones hiljutiste immigrantide koletislik viletsus; «värviliste» — nii neegrite kui ka jaapanlaste ja hiinlaste barbaarne tagakiusamine, kes olid hulgaliselt immigrerunud Ameerika Ühendriikidesse, peamiselt Vaikse ookeani äärsesse osariikidesse. Ameerika Ühendriigid muutusid «... üheks esimeseks maaks selle kuristiku sügavuse poolest, mis on ühelt poolt kätputäie jultunuks muutunud, sopas ja luksuses lämbuvate miljardäride ja teiselt poolt igavesti viletsuse piiril elavate töörahva miljonite vahel»².

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 246.

² V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 45.

Vabariiklik ja demokraatlik partei. Pärast kodusõda oli Ameerikas kaks kodanlikku parteid — vabariiklased ja demokraadid.

Vabariiklik partei tugines peamiselt suurtöösturitele ja finansistidele. Ta oli kõrgete tollitariifide poolt.

Demokraatlik partei oli samuti eraomanike — suurmaavaldajate, rikaste farmerite, Lõuna kodanluse ning kaitsetollidest mittehuvitatud Põhja töösturite ja finansistide huvide esindajaks. Mõlemad parteid võitlesid väikefarmerite ja linna väikekodanluse oma mõju alla saamise eest ja püüdsid allutada oma mõjule ka töölisi. Ent sedamööda kuidas kasvas kapitalism ja arenes töölisliikumine, kadus erinevus nende parteide vahel. Mõlemad hakkasid suurtalite huvide esindajaks ja võitlesid töölisklassi vastu. Demokraatlik partei ja vabariiklik partei olid ühe ja sellesama rahvahulki valitseva ning rõhuva kapitalistide klassi kaks kätt.

Riigiaparaadi allutamine monopolidele. Ameerika kodanlus seadis sisse jagamatu kontrolli riigiaparaadi üle. Ta oskas ära kasutada kahe vaheldumisi võimul oleva partei süsteemi. Kui võimul olid vabariiklased, siis demokraadid, «kritiseerides» valitsust ja teeseldes rahva huvide kaitsjat, meelitasid enda poole suure osa rahulolematuid. Demokraatide võidu puhul valimistel etendasid vabariiklased opositsioonilise partei osa. Sel kombel muutusid need kodanlikud parteid kordamööda rahulolematuile külgetõmbekuseks, mis oli tõsiseks takistuseks kolmanda, tõelise rahvapartei loomiseks Ameerika Ühendriikides.

Riigiaparaadi äraostmise, laialt levinud altkäemaksu võtmise ja riigivara kõrvaldamine avas ametnikele ja seadusandlike asutuste saadikuile avarad võimalused rahva kulul rikastumiseks. Demokraadid ja vabariiklased võitlesid tulutoovate ametikohtade pärast. Valimistel võitnud partei jaotas oma poolehoidjate vahel «saagi» — mõjukad ja tulusad kohad riigiaparaadis. Niisugune saagijagamine muutus Ameerika poliitilise elu traditsiooniks. Kahe partei süsteem pakkus, nagu näitas Engels, suurepäraseid võimalusi äraostmise ja riigi riisumise lopsakalt õitsele puhkemiseks. Ameeriklased, kirjutab Engels, «... on juba ammu ajast tõendanud Euroopa maa-dele, et kodanlik vabariik on kapitalistlike ärimeeste vabariik, kus poliitika on samasugune kommertsettevõtte nagu iga teinegi...»¹.

Aastail 1860—1884 oli võimul vabariiklik partei. Müüdavus ja riigi ning töötavate hulkade riisumine õnestasid selle partei autoriteeti. 1884. a. valimistel võitis demokraatlik partei. Presidendiks valiti Cleveland (1885—1889). 100 000 ametnikku-vabariiklast valandati ja asendati demokraatidega. Olles varem New Yorgi osariigi kuberner, oli Cleveland välja astunud altkäemaksude, riigivarguse ja muude teenistuslaste kuritarvituste vastu. Seepärast demokraatlik partei, kes püüdis võimule, esitas tema kandi-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXIX, стр. 179.

datuuri. Valijate laiad hulgas, kes uskusid demokraate, panid Clevelandile suuri lootusi. Kuid neil tuli peagi pettuda: võimule tulnud Cleveland ei kaitsnud suurkapitali huve mitte vähem usaltvalt kui tema eelkäijad vabariiklased. Aastail 1885—1886 toimusid Ameerika Ühendriikides suured streigid ja valitsus õiendas julmalt töolistega arveid. Sõjavägi tarvitas korduvalt tulirelvi.

1888. a. presidendivalimistel võitis uuesti vabariiklik partei. See viis suurkapitali nõudmisi täites läbi tariifiseaduse, mis tunduvalt tõstis tolle. Samal ajal võeti vastu nn. Shermani seadus, mis oli näiliselt suunatud trustide vastu. Kuid varsti oli täiesti selge, et tegelikult ei takista see seadus sugugi trustide tugevnemist. Selle eest tarvitati teda üsna laialt tööliikumise vastu. Shermani seaduses oli punkt selle kohta, et iga isik või organisatsioon, kes tekitab kahju teise isiku või organisatsiooni varale, võetakse kohtulikule vastutusele või teda trahvitakse. Seda punkti kasutaski kodanlik kohus laialt töölisorganisatsioonide vastu, viidates sellele, et need tekitavad kahju tööandjate varale.

1893. aastal asendas vabariiklasest presidenti uuesti demokraat Cleveland, kes jäi presidendiks 1897. aastani. 1897.—1912. a. oli uuesti võimul vabariiklik partei.

Neegrite olukord pärast kodusõda. Orjuse kaotamine ei andnud neegritele täielikku võrdõiguslikkust. Valimistest osavõtmiseks hakati neegreilt nõudma eksamite sooritamist kirjaoskuses, konstitutsiooni teksti õiget tõlgendamist jne. Neegrite vastu oldi eksameil äärmiselt kiuslik. Laialt levis tänapäevani esinev lintšikohus — julm arveteõiendamine neegritega omakohtu teel. Jõuk valgeid võtab mis tahes väljamõeldud süüdistuse alusel neegri kinni ja tapab ta.

Seadusandlik omavoõli Lõunas sai toeks neegritest töötajate uuele metsikule, poolorjuslikule eksploateerimissüsteemile. Enamik neist oli pooleterameeste seisundis, olles pidevalt võlasõltuvuses oma peremeestest. Paljudes lõunaosariikides võeti vastu «seadus hulkuluse kohta», mille järgi kõik neegrid, «kellel ei ole kindlat tegevust», loeti hulkureiks ning nad olid sunnitud endiste plantaatorite juurde tööle tagasi minema. Endised Lõuna mässulised moodustasid neegrite vastu võitlemise eesmärgil terroristliku salaorganisatsiooni — Ku-Klux-Klani. Selle organisatsiooni liikmed, rõivastatud valgetesse mantlitesse ja maskides, mõistsid neegrite üle omakohut, tapsid neid ning progressiivseid tegelasi valgete hulgast. Paljudes Lõuna linnades toimusid neegrite pogrommid.

Põhja kodanlus, reetes oma sõjaaegsed liitlased, saavutas kiiresti kokkuleppe Lõuna endiste plantaatoritega tööliikumise ja töötavate farmerite ning neegrite rahulolematuse ühiseks mahasurumiseks. Faktiliselt koondus Lõunas võim uuesti endiste orjapidajate kätte.

Riigiaparaadi müüdavus. Vargus, äraostmine, spekulatsioon ja reaktsiooni märatsemine tungisid üha sügavamalt Ameerika poliitilisse ellu. Paljude suurlinnade omavalitsused sattusid osavate kelmide-äritsete kätte. New Yorgi linna-omavalitsuse haaras näi-

teks enda kätte kelmide jõuk, keda juhtis üks demokraatliku partei juhte. See jõuk röövis enam kui kahe aasta jooksul miljoneid dollareid ühiskonna vara.

Eriti suur ja jultunud spekulatsioon toimus seoses raudteede ehitamisega. Transkontinentaal-raudteede ehitamise ajal riisusid kapitalistid riiki ja rahvahulki miljonite dollarite ulatuses. Raudteede ehitamise ergutamiseks andis riik erakompaniidele hiiglasuuri maa-alasid mõlemal pool raudteed ja rahaliselt preemiaid iga valmishetatud raudtee-miili eest. Raudteed said üldsummas 242 000 ruutmiili suuruse maa-ala, s. t. suurema kui Saksamaa ja Prantsusmaa territoorium kokku. Algas pöörane maatükkidega spekulatsioon, kusjuures raudtee-magnaadid meelitasid oma mahhinatsioonide varjamiseks kahtlasest ärist osa võtma ka Kongressi liikmeid. Raudteekompaniide ninamehed, kes ehtasid nn. Union Pacific'i raudteed, jagasid Kongressi liikmetele altkäemaksuna mitukümmend miljonit dollarit. Seda tehti selleks, et Kongressi liikmed varjaksid spekulantide musta äri.

Hiilgava satiirilise iseloomustuse Ameerika Ühendriikide XIX sajandi lõpu poliitikategelastele on andnud Mark Twain oma romaanis «Kullatud ajastu». Üks selle romaani tegelasi arvestas välja, kui suur on ühe või teise Kongressi liikme hind: «Seadusandlus nõuab raha. Otsustage nüüd ise. Seaduse läbiviimiseks tuleb teil kõigepealt saavutada enamus Saadikutekoja komisjonis. Ole tume, et see maksab 10 000 dollarit inimese pealt. Niisiis kokku 40 000 dollarit. Enamus Senati komisjonis maksab niisama palju — veel kord 40 000 dollarit. Kena summa komisjonide esimeestele, vähemalt 10 000 kummalegi, teeb veel 20 000 dollarit ning 100 000 dollarit ongi kadunud...»

§ 28. Töölisliikumine XIX sajandi 70—80-ndail aastail.

Töölisliikumise arenemise iseärasused Ameerika Ühendriikides. Kapitalismi arenemise iseärasused ei võinud jätta mõju avaldamata töölisliikumise arengule. Töölisliikumise arenemise peamiseks piduriks pidasid Marx ja Engels suure vabade maade fondi olemasolu. See fond, mis põhiliselt ammutati tühjaks alles XIX sajandi 90-ndail aastail, oli väljapääsuks vaesunud linnarahvale. Euroopas olid töölised alati sunnitud pidama visa võitlust oma seisukorra parandamiseks, Ameerika Ühendriikides aga võisid oma olukorraga rahulolematud tööstustöölised minna XIX sajandil Läände ja hakata farmeriteks. Selle asjaoluga seletub ka fakt, et Ameerika Ühendriikides tekkisid alalised tööliste kaadrid alles XIX sajandi lõpul. Ameerika Ühendriikides oli töötasu, eriti tööliklassi ladvikul, veidi kõrgem kui Euroopas. Teiseks takistuseks töölisliikumise kasvule oli tööliklassi paljurahvuseline koosseis. Sinna kuulusid niihästi valged kui ka neegrid, nii töölised, kelle esiisad olid elanud juba mitu põlve Ameerikas, kui ka emigrandid teistest maadest.

Ameerika Ühendriikide kodanlus kasutas seda rahvuste kirevust töölisliikumise lõhestamiseks. Ta ässitas ühest rahvusest töölisi teisest rahvusest tööliste kallale — valgeid neegrite ja hiinlaste

Streikijate tulistamine Baltimore'is.

vastu jne. Ameerika «sajaprotsendilistest» päriselanikest töölistesse sisendati «värvilistest» töölistest ja välismaalastest üleoleku väär-ideed. Kodanlus kasutas oma huvides põliselanikest tööliste hirmu nende palgataseme alanemise võimaluse ees immigrantide juurde-voolu ja nende konkurentsi tõttu tööjõu turul. Samal ajal nuumas ameerika kodanlus immigrantide massi kõige ebainimlikuma eks-pluaterimise arvel tööliste ladvakihti, kes moodustas töölisaristo-kraatia. Lõhe tööliklassis muidugi nõrgestas töölisliikumist.

Streigivõitlus 70—80-ndail aastail. 70—80-ndad aastad olid mur-ranguliseks ajajärguks Ameerika Ühendriikide töölisliikumise aja-loos. Töölised tõstsid häält liiga pika tööpäeva ja töökaitsesea-duste täieliku puudumise vastu.

70-ndail aastail toimus rida suuri streike: streikisid raudteelased ja söekaevurid. Streigid omandasid visa iseloomu, kujunedes sageli relvastatud kokkupõrgeteks.

Ameerika kodanlus õiendas töölistega metsikult arveid. Nii paisati raudteelaste streigi ajal 70-ndail aastail, kui streik haaras 17 osa-riigi raudteid, streikijate vastu sõdurid ja vabatahtlikud kodanluse hulgast. Pittsburg'is purustati valitsusväed tööliste poolt ja linn oli 7 päeva tööliste käes. Alles uued abiväed vallutasid linna. Taolised sündmused toimusid ka teistes osariikides. Raudteelaste streiki toe-tasid teiste tööstusharude töölised, samuti ka farmerid. Vaatamata selles võitluses ülesnäidatud visadusele said töölised lüüa. Need

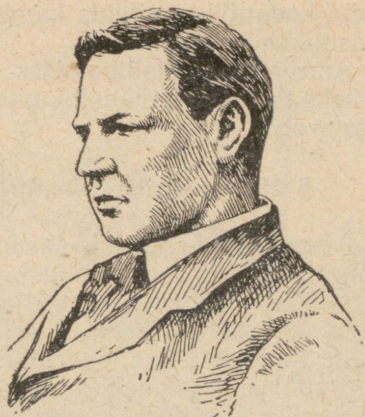
esimesed massistreigid panid liikuma Ameerika Ühendriikide töölisklassi. 80-ndate aastate tööliikumist iseloomustab hoogne võitlus 8-tunnilise tööpäeva eest.

Võitlus 8-tunnilise tööpäeva eest kujunes 1. mail 1886 üldstreigiks, millest võtsid osa sajad tuhanded töölised. Nende pingutused ei jäänud tagajärjetuks. Umbes 50 000 streikinud töolist võitis endale kätte 8-tunnilise tööpäeva, teised saavutasid tööaja mõningase lühendamise. See võitlus kutsus reas linnades esile kokkupõrkeid politseiga. Chicagos võtsid need kokkupõrked traagilise iseloomu. 3. mail 1886 ründas politsei streikivaid töölisi, kusjuures mitu inimest sai surma ja haavata. 4. mail korraldasid Chicago töölised massilise protestimiitingu. Miitingu ajal viskasid provokaatorid politseisalgale sekka pommi. Politseinikud avasid tule, mille tagajärjel oli surnuid ja haavatuid.

Streigiliikumise juhid areteeriti võimude poolt. Kodanliku kohtu otsusel 4 neist poodi. Nagu hiljem selgus, polnud kohtul tõendeid selle otsuse põhjendamiseks. Seitse aastat pärast surmaotsuse täideviimist tunnistasid valitsusorganid, et selles asjas oli kohus teinud vea ning järelikult olid poodud süütud inimesed.

Edaspidi kujunes 1. mai rahvusvahelise proletariaadi 8-tunnilise tööpäeva eest võitlemise päevaks.

Ameerika Töökõderatsioon (ATF) — kodanluse agentuur tööliikumises. Tööliikumise tõusu aastail tekkis Ameerika Töökõderatsioon, mis ühendas üksikuid tootmisalase printsiibi järgi organiseeritud ametiühinguid. Lõplikult kujunes see välja 1886. a. Töökõderatsiooni asutajaks oli Gompers, kes oli 42 aastat tema esimees. ATF muutus peagi reaktsooniliseks, sotsialismivastaseks organisatsiooniks, mis tugines peamiselt töölisaristokraatialle. ATF-i juhtkond ignoreeris õppimata ja poolõppinud tööliste mitmemiljonilisi masse ja teostas tööfavate neegrite suhtes šovinistlikku poliitikat. ATF ajas ettevõtjatega koostöötamise poliitikat ja seisis proletariaadi poliitilise massipartei loomise katsete vastu. ATF-i juhid olid kodanluse agentuuriks töölisklassis. Nad mürgitasid töölisklassi teadvust oma klasside koostöö «teooriatega» ja püüdsid kõigi abinõudega «lepitada» töölisi kapitalistliku süsteemiga. Ameerika Töökõderatsiooni esimees, ameerika kapitalistide ustav agent, oli samaaegselt töösturite poolt loodud reaktsoonilise töölise-vastase organisatsiooni — Rahvusliku Tsiiviilföderatsiooni aseesimehe kohal. ATF ei esitanud valimistel oma kandidaate, vaid astus välja loosungi all: «Toeta sõpru ja karista vaenlasid!» See tähendas — toeta

Bill Haywood.

neid kodanlike parteide kandidaate, kes lubavad läbi viia ATF-ile kasulikke üritusi.

Ameerika töölisliikumises leidus ka progressiivseid elemente. Üheks Ameerika töölisliikumise progressiivseks tegelaseks oli Bill Haywood.

§ 29. Ameerika Ühendriikide agressiivne välispoliitika.

Ameerika Ühendriikide asumine koloniaalvallutuste teele. XIX sajandi 90-ndad aastad tähistavad Ameerika Ühendriikide astumist koloniaalvallutuste teele väljaspool Ameerika kontinenti. Esimeseks sammuks sellel teel oli Ameerika Ühendriikidele strateegiliselt väga tähtsate Havai saarte vallutamine. Peale selle kuulusid seal sed suhkrustandused ameerika kapitalistidele, kes nõudsid visalt Ameerika Ühendriikide valitsuselt Havai saarte vallutamist. 1893. a. organiseerisid ameeriklased saartel riigipöörde. Havai valitsus kukutati. Vandenõulased moodustasid uue valitsuse. See asus tegutsema Ameerika Ühendriikide sõjalaevade kaitse all. Ajutine valitsus pidi valitsema maad seni, kui see vallutatakse lõplikult Ameerika Ühendriikide poolt. Mõne aasta pärast — 1898 — annekteerisid Ameerika Ühendriigid ametlikult kogu Havai saarestiku, orjastades kohaliku elanikkonna täielikult.

Hispaania-Ameerika sõda. Ameerika kapitalistid, kes olid paigutanud suuri kapitale Hispaaniale kuuluval Kuuba saarel asuvasse ettevõttesse, olid huvitatud saare vallutamisest.

Ameerika Ühendriigid hakkasid valmistuma sõjaks Hispaania vastu. Ameerika Ühendriigid otsustasid oma huvides ära kasutada rahvuslikku vabadusliikumist Kuuba saarel ja teisel Hispaania asumaal — Filipiini saartel. Valmistades ette maa avalikku arvamust sõtta-astumiseks, saatis Ameerika Ühendriikide valitsus korduvalt protestinoote hispaanlaste vägivalla vastu Kuubal. Samal ajal saadeti Havannasse, Kuuba peasadamasse Ameerika ristleja, näiliselt Ameerika kodanike huvide kaitseks. See ristleja lendas Havanna reidil teadmata põhjustel õhku. Ehkki juurdlusel ei avastatud katastroofi süüdlast, süüdistas Ameerika Ühendriikide valitsus siiski hispaanlasi.

Ameerika Ühendriikide kongress kuulutas 1898. a. aprillis Hispaaniale sõja. Sõda kestis kõigest 3 kuud. Sõda paljastas Hispaania monarhia nõrkuse ja seesmise roiskumise. Hispaania sai lüüa ja oli sunnitud rahu paluma. 1898. a. lõpul Pariisis allkirjutatud rahulepingu järgi said Ameerika Ühendriigid endale Filipiinid, Puertoriiko ja Guami saare. Peale selle loobus Hispaania kõigist nõudlustest Kuuba saare kohta, mis sai formaalselt iseseisvaks vabariigiks, kuid oli faktiliselt Ameerika Ühendriikide asumaa.

Filipiinidel purustati hispaanlased kohaliku rahva kangelaslikkuse ja rohkete ohvrite tulemusena. Ameerika Ühendriigid lubasid kohalikule elanikkonnale sõltumatuse. Saartel tekkis Filipiini vabariik. Kuid pärast sõda esitasid Ameerika Ühendriigid filipiinlastele oma

Ülestõusnud Kuubal.

nõudlused saare kohta, mis Hispaania oli sunnitud loovutama Ameerika Ühendriikidele. Ootamatult tungisid Ameerika väed kalale oma liitlastele, Filipiini patriootidele. Algas visa võitlus. Filipiinlaste vastupanu suruti äärmise julmusega maha. Kümned tuhanded sõltumatuse eest võitlejad hävitati ameerika röövvaldajate karistusekspeditsioonide poolt.

Ameerika Ühendriikide poliitika Hiinas. Ameerika Ühendriikide imperialistid pidasid väga tähtsaks oma ülevõimu maksmapanekut Filipiinidel, milles nad nägid tähtsaimat baasi edasiseks sissetungiks Hiinasse ja Lõunamere-maadesse.

90-ndail aastail muutus Ameerika imperialismi vallutuspuudluste peobjektiks Hiina. 1889. a. pöördus Ameerika Ühendriikide valitsus teiste suurriikide poole nõudmisega teostada Hiina suhtes nn. «lahtiste uste» poliitikat. Teiste sõnadega — Ameerika Ühendriigid nõudsid endale teiste suurriikidega võrdseid võimalusi Hiina turude ekspuaterimiseks. Hiina ukсед peavad «lahti» olema kõikidele — niisugune oli ameerika imperialistide põhimõte. Tegelikult tähendas see seda, et Ameerika Ühendriigid vaidlevad vastu, kui Inglismaa, Jaapan, Venemaa või mõni teine riik kehtestab ühes või teises Hiina osas oma huvides, eriti oma kaubanduse jaoks mingisugused eesõigused. Neis eesõigustes nägid Ameerika Ühendriigid takistust Ameerika kapitali sissetungile Hiinasse. Nad tahtsid edas-

pidi Hiinat tervenisti enda kätte haarata ega soovinud Hiina ühegi osa muutumist teiste imperialistide mõjusfääriks. «Lahtiste uste» doktriin oli Ameerika Ühendriikide imperialistliku poliitika tööriist. Ameerika Ühendriigid võtsid aktiivselt osa bokserite ülestõusu nime all tuntud rahvaülestõusu metsikust mahasurumisest Hiinas.

1901. aastal tapeti anarhisti poolt president MacKinley. Vastavalt konstitutsioonile asus asepresident Theodore Roosevelt presidendi kohuste täitmisele kuni uute valimisteni. Roosevelt oli Ameerika imperialismi kõige agressiivsemate ringkondade esindaja. Ta unistas mitte ainult Ameerika Ühendriikide hegemooniast läänepoolkeral, vaid koguni neist aegadest, mil Ameerika Ühendriigid võidavad kätte maailmavalitsemise.

Panama kanal. Ameerika Ühendriikide valitsus jätkas endise otsustavusega oma imperialistlikku vallutuspoliitikat. Ameerika Ühendriigid otsid kokku kõik Panama kanalit ehitanud pankrotti jäänud Prantsuse aktsiaseltsi aktsiad ja pöördusid Kolumbia poole, kellele kuulus Panama piirkond, ettepanekuga müüa neile Panama maakitsus, millest pidi läbi kaevatama kanal. Kolumbia valitsus keeldus seda maa-ala müümast. Siis organiseeris Ameerika Ühendriikide valitsus Panamas mässu Kolumbia vastu ja saatis mässuliste toetuseks Panama rannikule ristleja. Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt määratud ajal, 1903. a. sügisel, algas Panamas mäss. Ameerika Ühendriigid tunnustasid kohe «iseseisvat» Panama vabariiki, kelle valitsus sõlmis Ameerika Ühendriikidega lepingu, milles Ameerika Ühendriikidele jäeti ainuõigus kanali kaevamiseks, raudteede ehitamiseks ja kindlustuste püstitamiseks piki kanalit. Ameerika Ühendriigid asusid Panama kanali ehitamisele, mis kestis 10 aastat ja lõppes 1914. a. Panama kanalil on Ameerika Ühendriikidele väga suur sõjalis-strateegiline ja majanduslik tähtsus, kuna kanal lühendab mereteed Ameerika Ühendriikide Atlandi ookeani rannikult Vaikse ookeani rannikule. Kanali ehitamise lõpuleviimises nägid Ameerika Ühendriikide imperialistid erakordselt tähtsat sündmust maa ajaloos, sündmust, mis avas tee Ameerika Ühendriikide ülevõimu kehtestamiseks Ladina-Ameerikas ja Kaug-Idas.

Ladina-Ameerika maade orjastamine. Eriti agressiivset poliitikat ajasid Ameerika Ühendriigid Kariibi mere rajoonis. Kuubaga sõlmiti leping, mis võttis temalt õiguse astuda liitu mõne teise riigiga või ette võtta muudatusi oma sisepoliitikas ilma Ameerika Ühendriikide nõusolekuta. Dominikaani vabariigile sundisid Ameerika Ühendriigid peale lepingu, mis andis Ameerika Ühendriikide kätte kontrolli selle maa tollide ja rahanduse üle. Järk-järgult panid Ameerika Ühendriigid kehtima oma rahandusliku ja poliitilise kontrolli kõigi maade üle Kariibi mere basseinis, muutes need Ameerika imperialismi vasallideks.

§ 30. Klassivastuolude teravnemine Ameerika Ühendriikides XX sajandi algul.

Rahvahulkade rahulolematuse monopolide poliitikaga. Monopolide kasv ja nende mõju Ameerika Ühendriikide poliitikale kutsus esile elanikkonna laiade hulkade rahulolematuse. Maal tekkis progressiivne liikumine trustide ja üldse monopolide vastu ning demokraatlike õiguste laiendamise eest. Ameerika progressiivsed ajalehed ja ajakirjad astusid välja monopolistlike organisatsioonide vastu. Püstitati nõudmised valitsusaparaadi demokratiseerimiseks nii keskuses kui ka kohtadel: referendumi, s. t. üldise rahvahääletuse sisseviimist osariikides seaduste vastuvõtmisel, laste ja naiste tööaega piiravate seaduste vastuvõtmist.

President Th. Roosevelti valitsus, arvestades progressiivse liikumise kasvu, katsus rahvahulkade petmise eesmärgil luua monopolide-vastase «võitluse» näilikkust. Vaieldes trustide ärakeelamise vastu, pani Roosevelt ette kehtestada seadusi, mis pidid piirama nende «halbu külgi». Demagoogilisel eesmärgil korraldati mitu kohtuprotsessi trustide vastu. Mõne trusti juhil tuli istuda süüpingis. Siiski pääsesid trustid kogu selle «võitluse» tagajärjel ainult tühiste trahvidega. Nad kasvasid ja tugevnesid edasi. 1904. a. valiti Th. Roosevelt uuesti presidendiks. Tema kandidatuuri toetas Morgan. Terasetrusti juht kulutas valimiskampaaniale Roosevelti kasuks 150 000 dollarit.

Streigiliikumine XX sajandi algul. Ameerika Ühendriikide imperialistlik röövpoliitika kogu maailmas ja trustide suurenev vägivald tekitasid töölises suurt rahulolematust. Julmalt eksploateeritavate liht- ja poolõppinud tööliste hulgas tugevnes võitlusmeeleolu; nende võitlusvõime ja soov organiseeruda suurenesid.

1905. a. Vene revolutsiooni mõjul algas revolutsioonilise tööliikumise uus tõus. 1905.—1914. a. streigivõitlus haaras tähtsamate tööstusharude töölisi. Streikijate vastu saadeti sõjavägesid; tööliikumise ja töölisorganisatsioonide aktiivsete tegelaste vastu algatati kohtuprotsesse. Tuginedes Ameerika Tööföderatsiooni kaasabile, võtsid ettevõtjad ja valitsus tööliste väljaastumiste mahasurumiseks tarvitusele kõige karmimad abinõud.

Oma romaanis «Kuningas Süsi» kirjeldab U. Sinclair Ameerika Ühendriikide kõige mahajäänumate tööliste hulgas kasvavat püüet ühineda, organiseeruda. Põhjaoru kaevanduse töölise tormilisel koosolekul kutsub kõneleja üles ühinemisele ja streigile.

«Kostis mõire, mis sarnanes kõuekärgetusele mägedes... Palju aastaid polnud seda sõna tarvitatud Põhjaorus, nüüd aga liikus ta rahva hulgas suust suhu ja rahvahulk plahvatas nagu püssirohi.

«Streik! Streik! Streik!» Näis, et nad kunagi ei küllastu sellest sõnast.

«Streik!» Nad tõlkisid selle sõna ja hüüdsid seda nii poola, tšehhi, itaalia kui ka kreeka keeles. Mehed lehvitasid mütside, naised põlledega... Mehed surusid üksteisel kätt, mõned ekspansioossemad välismaalased kaelustasid üksteist.

«Streik! Streik! Streik!»

«Me ei taha enam orjad olla!» hüüdis kõneleja.

«Ka meie oleme inimesed ja tahame elada inimese moodi. Me ei taha olla lambakari, keda igaüks võib ajada, kuhu ta heaks arvab. Me organiseerume ja hakkame elama üksmeelselt! Me kas võidame koos või hukkume koos.»»

Streigivõitlus muutus reas rajoonides veristeks kokkupõrgeteks kodanliku valitsuse relvastatud jõududega. Võimude poolt tööliste vastu kasutatavate julmade meetodite iseloomustavaks näiteks on Colorado mäetöölise streik. 19 000 mäetöölise kuulutas 1913. a. septembris välja streigi ebainimlike töötingimuste vastu. Nad nõudsid 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist ja töötasu tõstmist 10% võrra. Streikijad ja nende perekonnad olid sunnitud tugevale lumesajule ja kiilasjääle vaatamata maha jätma oma kehvad eluasemed, mis kuulusid peremeestele, — nad aeti sealt minema. Streikijad jäid laagrisse ja püstitasid endale telgid.

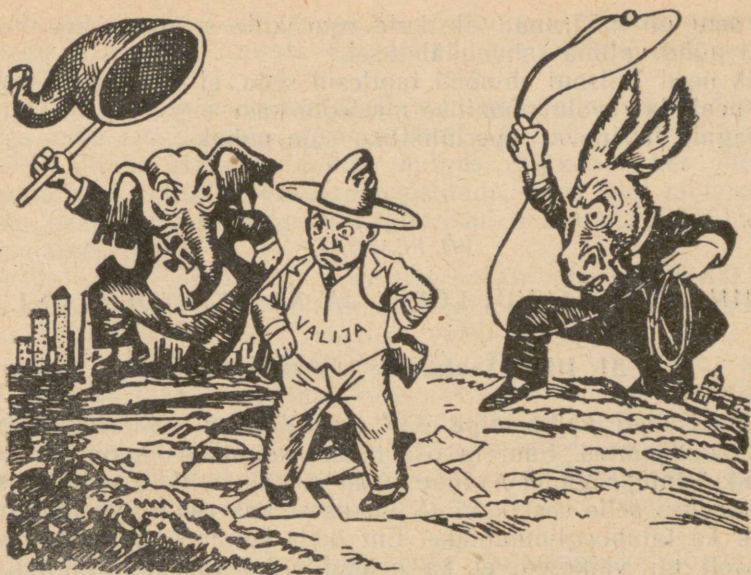
Streikijate vastu saadeti sõjavägi. Streikijate laagri ümber seati kuulipildujad. Kaevurid otsustasid relvastatud kallaletungile vastu panna ja varustasid endid juhulike relvadega.

Mõne kuu jooksul toimusid väikesed kokkupõrked. 1914. a. keeval kuulutati kogu rajoonis välja sõjaseisukord. 20. aprillil algas streikijate laagri tulistamine. Sellega veel mitte rahuldudes valas politsei telgid tõrvaga üle ning süütas need põlema. Selle barbaarse teguviisi tulemusena sai hulk töölisi surma ja haavata. Ühest august leiti 11 last ja 2 naist lämbununa või elusalt põlenuna.

Streikijad ja nende perekonnad elasid üle traagilise aja — terrori ja kümnete inimeste tapmise. Nad pidasid vastu 18 kuud. Pärast poolteist aastat kestnud võitlust olid kaevurid sunnitud tööle tagasi minema.

Sotsialistlik partei. Pika ja karmi võitluse käigus võimsa ning organiseeritud monopolistliku kapitali vastu saavutas Ameerika Ühendriikide tööliklass rea majanduslikke ja poliitilisi järeleandmisi. Tööliklass omandas võitlusvaimu ja klassiteadvuse. Siiski jäi Ameerika Ühendriikide tööliklass oma proletaarse sotsialistliku ideoloogia arengus maha Euroopa töölistest. See on seletatav Ameerika Ühendriikide töölisliikumise arenemise iseärasustega: eri rahvustest tööliste-immigrantide suur arv; kodanlike vabaduste varajane areng, mis aitas kodanlusel ja ametiühingute bürokraatial levitada illusioone Ameerika demokraatia erilisest iseloomust ning takistas proletaarse massipartei loomist; suhteliselt kõrgema töötasu maksmine Ameerika Ühendriikide tööliste teatavale kihile, võrreldes teiste maade töölistega, jne.

Sotsialistlik liikumine oli Ameerika Ühendriikides nõrgalt arenenud. 1901. a. asutati sotsialistlik partei, mis oli üles ehitatud Euroopa sotsiaaldemokraatlike parteide eeskujul. Partei sotsiaalne koosseis oli üsna kirju: sinna kuulus töölisi, linna ja maa väikekodanlust. Partei kujutas endast proletaarsete ja väikekodanlike elementide blokki. Tema koosseis määras ära partei suuna ja taktika. Partei juhtkond arvas, et üleminek sotsialismile võib toimuda üksikute reformide teostamise teel, ilma ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamiseta.

«Jaht valijale». (Ameerika karikatuur; eesel — demokraatliku partei embleem, elevant — vabariikliku partei embleem.)

Loobunud revolutsioonilistest võitlusmeetoditest, suunas partei oma tegevuse peamiselt valimiskampaaniast osavõtmisele. 1912. a. valimistel sai partei ligikaudu miljon häält.

Poliitiline kriis Ameerika Ühendriikides sõja eelõhtul. 1912. a. presidendivalimised toimusid klassivõitluse teravnemise olukorras. Ühelt poolt suurenes tunduvalt trustide ja monopolide rõhumine, jätkus imperialistlik välispoliitika. Teiselt poolt kasvas tööliste ja farmerite rahulolematuse, teravnemise töölisklassi majanduslik ja poliitiline võitlus. Neis tingimustes otsustas kodanlus demokraatlike reformide lubamisega juhtida töörahvahulgad kõrvale iseseisva poliitilise tegevuse teele asumise katsetest. Vabariikliku partei vastu oli tema pika võimuloleku aja jooksul tekkinud rahulolematuse. See aitas demokraatlikul parteil valimistel üles seada oma kandidaati.

Demokraatlik partei seadis presidendikandidaadiks Wilsoni. Nagu tema eelkäijadki, esindas Wilson ameerika miljardäre ja unistas Ameerika Ühendriikide hegemooniast maailmas. Ta kirjutas: «Meie ees seisab uus ajastu, mil nähtavasti meie hakkame juhtima maailma.» Oma tegevuses oli Wilson sunnitud teataval määral arvestama progressiivse liikumise tugevnemist. Esimese maailmasõja eel viis Wilson läbi seaduse Ameerika Ühendriikidesse sisseveetavate kaupade tollide alandamise kohta, püüdes sellega alandada elukallidust. Riigitulude puudujääk tollide arvel pidi kaetama tulumaksudest. Kehtestati progressiivne tulumaks. Senaatoreid,

keda seni oli määranud üksikute osariikide seadusandlik kogu, hakati nüüd valima rahvahääletusel.

Kõik need Wilsoni abinõud taotlesid seda, et üksikute reformidega peatada revolutsioonilise meeoleu kasv riigis ja luua kindlam tagala läheneva imperialistliku sõja puhuks.

VII PEATOKK.

HIINA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 31. Hiina jaotamine suurriikide vahel.

Feodaalsuhete valitsemine. XIX sajandi lõpul valitsesid Hiinas veel feodaalsuhted. Suurem osa maast kuulus feodaalmõisnikele. Enamikul talupoegadel ei olnud maad ja nad rentisid seda mõisnikelt, tasudes selle eest kuni $\frac{2}{3}$ lõikusest kas rahas või natuuras. Esines ka talupoegi-omanikke. Ent neile kuuluvad maatükid olid tavaliselt nii väikesed, et ka nemad pidid rasketel tingimustel mõisnike käest maad rentima. Peale mõisnikele makstava rendi lasusid talupoegadel ka suured riigimaksud.

Maalt linna põgenenud talupojad ei leidnud endale tööd, sest tööstus oli nõrgalt arenenud. Rahvusliku tööstuse aeglase arenemise põhjusteks Hiinas olid maal valitsevad feodaalsuhted, rahvastiku madalast ostuvõimest põhjustatud siseturu kitsus, välismaiste kaupade konkurents ja välismaise kapitali võimutsemine.

Välismaalaste sissetung Hiinasse. XIX sajandi lõpul sundisid Inglismaa, Ameerika Ühendriigid ja Prantsusmaa Hiinale peale uued orjastavad lepingud, mis võtsid Hiinalt võimaluse kaitsta oma tööstust välismaise konkurentsi eest. Reas suurtes linnades loodi välismaalaste linnaosad (settlement'id), kuhu Hiina võimud ei tohtinud tungida ja mis ei kuulunud Hiina seaduste mõjupiirkonda, s. t. omasid nn. eksterritoriaalsuse õigust.

Jaapan haaras 1872. a. Hiinalt Riukiu saared, Prantsusmaa vallutas 1885. a. Kesk- ja Põhja-Vietnami, mis oli juba ammust ajast vasallsõltuvuses Hiinast. Samal ajal tungisid välismaised kapitalistid ka Hiina sisemaale, kindlustades seal oma positsioone. Hiina muutus välismaiste suurriikide agrariseks ja toorainet andvaks ripatsiks.

Vaatamata sellele et feodaalsed igandid ja välismaine kapital igati takistasid Hiina rahvusliku tööstuse arenemist, tekkisid XIX sajandi viimasel veerandil Hiinas kapitalistlikud ettevõtted: söekaevandused, tekstiili- ja siidivabrikud. 1891. a. ehitati Hanyangis metallurgiatehas.

Koos tööstuse tekkimisega tekkisid ka uued klassid — rahvuslik kodanlus ja tööstuslik proletariaat.

Hiinas laialt arenenud kodutööndus, mis põhines käsitööl, ei

talunud konkurentsi välismaise masinalise suurtööstuse toodetega, millega Hiina üle ujutati. Laostunud käsitöölised emigreerusid Hiinast hulgaliselt.

Tunduv osa hiina kodanlusest, nn. kompradoorne kodanlus¹, toetas reaktsoonilise jõuna rahva poolt vihatud režiimi Hiinas.

Siiski oli ka hiina kodanluse hulgas ringkondi, kes püüdsid välismaisele kapitalile vastupanu osutada, kuna nad mõistsid, et üheks peamiseks takistuseks kapitalismi arenemisele Hiinas on välismaine ike.

Feodalismi-iganditele ja välismaise konkurentsi kõigile takistustele vaatamata murdis Hiina rahvuslik kapitalism endale tee. Koos sellega kasvas hiina rahva rahvuslik iseteadvus.

Jaapani-Hiina sõda (1894—1895). Hiina jaotamise algus. XIX sajandi lõpul oli Hiina kõige aktiivsemaks välisvaenlaseks Jaapani imperialism. 1894. a. juulis tungis Jaapan ilma sõjakuulutusega Hiinale kallale. Pärast Hiina relvastatud jõudude lüüasaamist maal ja merel haarasid jaapanlased Taivani saare koos juurdekuuluvate saartega ja sundisid Hiinat maksma suurt kontributsiooni.

Hiina lüüasaamine sõjas andis tõuke maa edasiseks röövimiseks. 1897. a. vallutasid saksa imperialistid Jiaozhou ja muutsid Shandongi provintsi oma mõjusfääriks; 1898. a. rentis tsaari-Venemaa Port Arturi; Prantsusmaa haaras Hangzhou sadama, Inglismaa aga Weihaiwei. Hiina kõige rikkam osa — Jangtse jõe basseini — sai Inglise mõjusfääriks. Nii jaotasid imperialistlikud suurriigid Hiina mõjusfäärideks. Nad sundisid Hiina valitsust andma neile suurel hulgal kontsessioone. Välismaiste imperialistide kätte läks täielikult uute raudteede ehitamine Hiinas.

Kang You-wei reformid. «Sada päeva». Otsides teid Hiina vabastamiseks, püüdsid paljud eesrindlikud inimesed Hiinas muuta maa riigi- ja ühiskondlikku korda kodanlike maade eeskujul. Selline oli Kang You-wei poolt juhitud hiina reformaatorite programm XIX sajandi lõpul. Nad taotlesid maa valitsemist kodanliku põhi-seaduse järgi, kuid ilma feodaalkorra põhjaliku muutmiseta. Ehkki Kang You-wei ja tema poolehoidjad ei olnud revolutsionäärid, oli nende poolt riigikorra muutmiseks algatatud liikumine tolle aja tingimustes progressiivne ning leidis laialdast toetust.

1898. a. organiseeris Kang You-wei kodanlik-mõisnikliku liberaalse poliitilise partei «Riigikaitse Liit». Hiina keiser Guangxu otsustas kasutada seda parteid dünastia huvides.

1898. a. juunis kutsus Guangxu valitsusse Kang You-wei, tema venna Kang Guang-rengi, noore mõjuka õpetlase Tian Si-tongi ja teisi reformide pooldajaid. Lühikese aja jooksul, 11. juunist kuni 21. septembrini («Sada päeva») andsid liberaalid-reformaatorid keisri nimel välja kümneid seadlusi maa ühiskondlikku elu puudutavate reformide kohta. Kavandati reformid, mis nägid ette rahva-

¹ Kompradoorne kodanlus — kohaliku kodanluse ladvakiht sõltu-vates maades; on tihedalt seotud välismaise kapitaliga ja on tema agentuuriks.

hariduse laiendamist, rahvusliku tööstuse ja põllumajanduse arendamist, uue sõjaväeteenistussüsteemi loomist riigikaitse eesmärkidel. Kuid kogu see tegevus jäi viljatuks, sest reformide elluviimine usaldati vanale feodaalsele bürokraatiale, kes ei tahtnudki nende teostamist. Reformaatorid polnud ka ise rahvahulkadega seotud.

Peagi astusid reaktioonilised ringkonnad reformaatorite vastu välja. 22. septembril 1898 kukutati troonilt keiser Guangxu, kes oli toetanud reformaatoreid. Kang You-weil õnnestus ennast varjata, ent Kang Guang-reng ja teised reformaatorid areteeriti ning hukati Pekingis avalikult. Pärast reformaatorite hukkamist algas terror reformi pooldajate vastu. Reformide kohta käivad seadlused tühistati.

§ 32. Rahvusliku vabadusliikumise tõus.

Rahva ülestõus a. 1900 ja imperialistlike suurriikide intervent-sioon. Hiina röövimine imperialistlike riikide poolt kutsus rahvahulkades esile protesti feodaalkorra ning maa jaotamise ja orjastamise vastu välismaiste imperialistide poolt.

1897. a. haarasid talurahvarahutused Kesk-Hiina provintse, järgmisel aastal kandusid rahutused kirdeprovintssidesse. Rahvahulkade võitlus feodaalse rõhumise vastu kujunes paratamatult ka võitluseks välismaiste imperialistide vastu. Eriti selge imperialismivastase iseloomu omandas liikumine Shandongis — provintsis, mille saksa imperialistid olid muutnud oma pärusmaaks. Siin tegutsesid salaühingud, kes moodustasid võitlussalku «rahu ja õigluse eest». Salgad alustasid võitlust välismaiste vallutajate vastu.

Liikumine kujunes rahvuslikuks vabadusliikumiseks. Püüdes rahva viha endalt ära pöörata, andis Pekingi valitsus provintsi-võimudele erilised eeskirjad mitte takistada rahvamasside liikumist, kui see on suunatud välismaalaste vastu. Samaaegselt valmistus Pekingi valitsus arveteõiendamiseks ülestõusnutega. Rahvaliikumine aga laienes iga päevaga. Relvastatud salgad alustasid võitlust välismaiste imperialistide vastu esmalt Shandongis, seejärel ka teistes provintssides.

1900. a. mais tungisid ülestõusnud Pekingi. Algas linnaosa piiramine, kus asusid välisriikide saatkonnad.

Taotledes Hiina edasist orjastamist, ühinesid imperialistlikud suurriigid ning alustasid relvastatud võitlust hiina rahva vastu. See kutsus esile uue meelepahatormi vallutajate vastu ja uue võimsa patriootilise tõusu. Rahvaliikumine Hiinas omandas suure jõu ja ulatuse. Keisrinna Ci-xi pidas kasulikuks kuulutada Hiinasse interventsiooni organiseerinud välisriikidele 20. juunil 1900 sõja, arvestades, et see samm peaks monarhiat kindlustama. Ent valitsus ei kavatsenudki tegelikult välisriikidega sõida. See oli rahva petmiseks ette nähtud näilik sõda, sest rahvas oli tõusnud

võitluseks võõramaalaste vastu ning ähvardas samal ajal ka hiina rahva poolt vihatud Mandžude dünastiat.

Inglismaa, Jaapan, Ameerika Ühendriigid, Saksamaa, Prantsusmaa, Austria, Itaalia ja tsaari-Venemaa saatsid oma väed Hiinasse.

Tule ja mõõgaga surusid karistusalgad maha hiina rahva rahvusliku vabadusliikumise. Nad hävitasid terveid külasid, tapsid metsikult naisi, lapsi ja rauku.

Keiserlik Mandžude valitsus põgenes pealinnast, olles reetnud rahva. 1900. a. augusti keskel hõivasid välismaised väed Pekingi ning rüüstasid selle.

Olles ülestõusu maha surunud, sundisid interventsioonist osa võtnud imperialistid Hiinale peale uued orjastavad tingimused. Vastavalt 1901. a. septembris allkirjutatud protokollile pidi Hiina maksma välisriikidele suurt kontributsiooni. Välisriigid said loa pidada Hiina pealinnas relvastatud jõude oma saatkondade kaitseks. Keelati ära relvade sissevedu Hiinasse. Pandi toime arvete-õiendamine rahvuslikust liikumisest osavõtjate kallal.

Kõige selle tulemusena muutus Hiina veelgi kaitsetumaks maailma imperialismi ees, välismaalaste privileegid aga laienesid.

1905. a. Vene revolutsioon ja organisatsiooni «Tong-meng-hui» moodustamine Sun Yat-xieni poolt. Sundides Hiinale peale veel ühe orjastava lepingu ning Hiinas hoolimatult peremehetsedes mässisid välismaised imperialistid maa täiesti oma laenude, kontsessioonide, tolli üle kehtestatud kontrolli jne. kütkeisse.

Imperialistid kindlustasid oma positsiooni Pekingi valitsuse kaasabil, kes pressis nälgivatelt talupoegadelt makse välja ning surus relvajõuga maha igasuguse vabadusliikumise.

Väga suur tähtsus Hiina saatusele oli 1905. a. Vene revolutsioonil. See äratas sajad miljonid Aasia alandatud ja rõhutatud rahvad uuele elule ja võitlusele oma õiguste eest, rahvusliku vabaduse ja demokraatia eest. Ka Hiinas kasvas revolutsioon.

Talurahvaülestõusude uus laine haaras rea provintse Kesk- ja Ida-Hiinas. Ka kodanluse radikaalsem osa ja rahvuslik intelligents hakkas revolutsioonilaine tõusust haaratuna üha sagedamini ning otsustavamalt esitama üleskutset Mandžude dünastia kukutamiseks.

Juba 1905. a. moodustas revolutsiooniline demokraat Sun Yat-xien poliitilise organisatsiooni «Ühinenud Seltside Liit» («Tong-meng-hui»), mis võttis vastu laialdase revolutsioonilise programmi.

Sun Yat-xien.

Sun Yat-xieni parteisse kuulus see osa kodanlusest, kes tugines talurahvale ning oli veel võimeline demokraatia eest võitlema.

«Tong-meng-hui» saavutas, et kukutati Mandžude valitsus ning kehtestati vabariik ja võrdne õigus maale.

Selles viimases nõudmises leidsid oma väljenduse talurahvahulkade soovid, kes jaanunesid maa järele.

Sun Yat-xien oli Euroopa ja Ameerika elu vaadeldes näinud, et kapitalistlik kord tähendab töörahva ekspluateerimist. Ta tuli järeldusele, et mahajäänud Hiinas võib ära hoida kapitalismi võidulepääsu.

Nagu näitab Lenin, ühendas Sun Yat-xien võitlustahtelise demokraatismi ideoloogia sotsialistlike unelmatega, lootusega vältida Hiinas kapitalismi teed ning radikaalse agraarprogrammi propageerimisega. Kuid Sun Yat-xieni poolt esitatud programm nägi ette kodanlik-demokraatlikke ümberkujundusi ning avas tee kapitalismi kõige kiiremaks arenguks. Seega polnud see sugugi mitte «sotsialistlik programm».

Sun Yat-xieni lootus, et Hiina väldib kapitalistlikku arenguteed, tema programm ja sotsialistlikud lootused sarnanesid vene narodnikute «sotsialismiga». See oligi Sun Yat-xieni programmi nõrgaks küljeks. Kuid tema teene seisab selles, et ta Hiina tingimustes esitas «... kodanlik-demokraatlike agraarsete ümberkujunduste progressiivse, võitlustahtelise, revolutsioonilise programmi...»¹. Lenin väljendas veendumust, et proletariaadi kasv Hiinas viib Hiina töölispartei moodustamisele, kes, kritiseerides Sun Yat-xieni utoopilisi vaateid, «... hakkab kindlasti hoolikalt eraldama, kaitsma ning arendama tema poliitilise programmi ja agraarprogrammi revolutsioonilis-demokraatlikku tuuma»².

Selliseks parteiks sai hiljem Hiina Kommunistlik Partei Mao Ze-dongi juhtimisel.

§ 33. 1911.—1913. a. revolutsioon.

Revolutsiooni algus. Vabariigi väljakuulutamine. 1910. a. annekteris Jaapan Korea. Pärast seda sagenesid Hiinas üleskutsed relvastatud vastupanuks imperialistidele ja Mandžude dünastia kukutamiseks. Maal puhkes pahameeletorm, kui keiserlik Mandžude valitsus kirjutas 1911. a. mais alla uue orjastava lepingu laenu kohta välismaa pankadelt. Reas Hiina linnades algasid protestimiitingud ja üliõpilaste streigid. 1911. a. septembris streikisid Sichuangis suhkrutehaste ning soolatööstuste töölised. Suure ulatuse omandanud Sichuangi ülestõus suruti maha Pekingi valitsuse vägede poolt. Ent varsti toimusid naaberprovintsidest töötajate väljaastumised veelgi suurema jõuga. Lähenes revolutsioon, mille peamiseks liikumapanevaks jõuks oli talurahvas.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 145.

² Sealsamas, lk. 148.

liberaalse kodanluse püüet kindlustada «rahu» ja «korda» kokkuleppe teel Pekingi valitsusega. Ka Mandžude dünastia oli valmis tegema mõningaid järeleandmisi trooni päästmiseks.

Algasid läbirääkimised Pekingi valitsuse peaministri Yuan Shi-kai ja revolutsioonilise armee ülemjuhataja Li Yuan-hungi vahel, kes oli revolutsiooni juhuslikuks inimeseks. Pekingi valitsuse nimel lubas Yuan Shi-kai revolutsionääridele amnestia ja konstitutsioonilise riigikorra kehtestamise. Li Yuan-hung võttis need ettepanekud vastu.

Samaaegselt alustas Yuan Shi-kai läbirääkimisi imperialistlike suurriikidega. Suurriikide — Inglismaa, Ameerika Ühendriikide, Saksamaa, Prantsusmaa, Jaapani ja tsaari-Venemaa esindajad nõudsid kõige kiiremat «korra» jaluleseadmist riigis, s. o. revolutsiooni mahasurumist.

Samal ajal kui reaktionäär Yuan Shi-kai pidas läbirääkimisi imperialistlike riikidega, tuli kokku Rahvuskogu, kes kuulutas välja vabariigi ning valis Hiina vabariigi ajutiseks presidendiks Sun Yat-xieni, kes selleks ajaks oli emigratsioonist kodumaale tagasi jõudnud.

Siiski ei leidnud «Tong-meng-hui» üks tähtsamaid loosungeid — loosung «võrdse õiguse kohta maale», mis väljendas paljumiljonilise hiina talurahva igatsusi ja lootusi, — kajastamist vabariikliku valitsuse seadusandluses. Talupojad keeldusid omal algatusel mõisnikele renti tasumast. Kasvas partisaniliikumine talupoegade hulgas.

Linnades hakkasid töölised moodustama ametiühinguid. Reaktsiooniliste kindralite toetamine imperialistlike riikide poolt kutsus välja massilisi protestimiitinguid välisriikide vahelesegamise vastu Hiina siseasjadesse. Miitinguil võeti vastu otsuseid välismaiste kaupade boikoteerimise kohta.

Revolutsiooniliste rahvahulkade survele olid hiina feodaalid sunnitud nõustuma 12. veebruaril 1912 Qingi dünastia võimust loobumisega ning vabariikliku korra kehtestamisega Hiinas.

Imperialistid saavutasid Yuan Shi-kai nimetamise presidendiks. Liberaalid, kartes revolutsiooni edasiarenemist, astusid välja Sun Yat-xieni vastu. Liberaalide survele ning imperialistlike suurriikide interventsiiooni ähvardusel loobus Sun Yat-xien presidendiametist Yuan Shi-kai kasuks. See tähendas revolutsiooni lüüasaamist.

Yuan Shi-kai diktatuur. Sel ajal polnud Hiinas veel töölisparteid, kes oleks olnud võimeline juhtima revolutsiooni ning viima see võiduka lõpuni. Hiina liberaalne kodanlus reetis revolutsioonilise rahva ning sõlmis kokkuleppe feodaalse reaktsiooniga.

Võimu üleminekuga Yuan Shi-kaiile algas revolutsioonilise armee desarmeerimine ja tööliste ametiühingute laialisaatmine. Küladesse saadeti karistusekspeditsioonid talurahva-ülestõusude mahasurumiseks.

Samal ajal toimusid muudatused ka «Tong-meng-hui» koosseisus. 1912. a. augustis liitus «Tong-meng-hui» liberaalsete rühmi-

tustega ning Hiinas moodustati uus partei «Guomingdang». Guomingdangi programmis puudusid juba paljud endised «Tongmeng-hui» demokraatlikud nõudmised, nende hulgas nõudmine «võrdse õiguse kohta maale».

Guomingdangi progressiivsemate elementide vastu tarvitas Yuan Shi-kai repressioone. Eriti tugevnesid repressioonid pärast seda, kui Hiina parlamendi kuomingtanglik enamus 1913. a. keeldus kinnitamast uut orjastavat lepingut laenu kohta reall välisriikidelt, millele Yuan Shi-kai oli alla kirjutanud. Mitte arvestades parlamendi otsust, jättis Yuan Shi-kai laenu kohta käiva lepingu jõusse.

Yuan Shi-kai reaktsiooniliste sammude ja reaktsiooni pealetungi vastu algasid riigis rahvahulkade uued väljaastumised. Ülestõusud haarasid Lõuna-Hiina provintse. Kuid kõik need ülestõusud suruti pärast lühiajalist edu Yuan Shi-kai kontrrevolutsiooniliste vägede poolt imperialistlike riikide otsesel toetusel maha.

Kontrrevolutsiooni võit puhastas teed Yuan Shi-kai sõjalisele diktatuurile. Tal õnnestus sundida parlamenti teda viieks aastaks presidendiks valima. Pärast seda tunnustasid imperialistlikud riigid kohe Hiina vabariiki. Seejärel saatis Yuan Shi-kai parlamendi laiali. Võeti vastu uus, reaktsiooniline konstitutsioon, mis andis kogu võimutäie presidendile.

1911. a. Hiina revolutsioonil oli suur ajalooline tähtsus. Ta äratas Hiina ühiskonna laiad kihid aktiivsele poliitilisele elule. Revolutsiooni käigus kukutati Qingi dünastia võim ja kuulutati välja Hiina vabariik. Revolutsiooni tulemusena tungisid ideed demokraatlikust vabariigist sügavale inimeste teadvusse. Revolutsiooni edasine süvenemine nõudis rahvamasside mobiliseerimist ning organiseerimist laias mastaabis järjekindla imperialismi- ja feodalismivastase programmi alusel. Niisugust programmi hiina revolutsionääridel tol ajal ei olnud, seepärast ei võinudki nad saavutada lõplikku võitu välismaise imperialismi ja Hiina feodalismi üle.

1911. a. revolutsiooni käigus selgus, et Hiina kodanlus ei saa juhtida rahvahulkade võitlust feodaalkorra vastu ega ole võimeline kaitsma maa rahvuslikku sõltumatust.

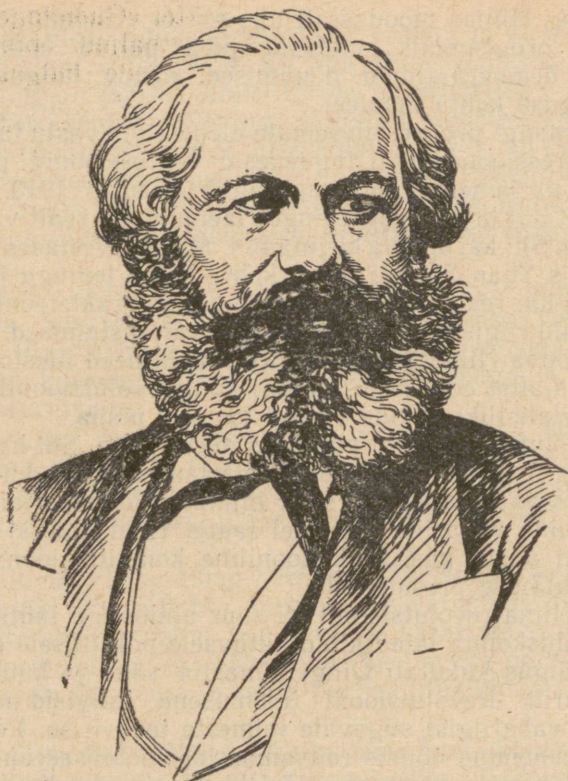
Hiina rahva võitlusel oli erakordselt suur tähtsus kõigi Idamaa rõhutatud koloniaalrahvaste vabadusliikumisele.

VIII PEATÜKK

RAHVUSVAHELINE TÖÖSLIIKUMINE JA II INTERNATSIONAAL

§ 34. II Internatsionaali loomine.

Karl Marxi viimased eluaastad. I Internatsionaali tegevuse lõppemisega ei katkenud proletariaadi rahvusvahelised sidemed. Rahvusvaheline töösliliikumine arenes proletariaadi jõudude koon-

Karl Marx.

damise, tööliste rahvuslike massiparteide loomise ja nende edaspidiseks võitluseks ettevalmistamise teel.

Marx ja Engels jätkasid suurt tööd, juhtides aktiivselt rahvusvahelist tööliikumist. Palju tähelepanu osutasid nad Saksa sotsiaaldemokraatiale, parandades tema poliitilisi vigu. Sotsialistide-vastase «erakorralise seaduse» kehtimise aastail aitasid Marx ja Engels taastada illegaalset sotsiaaldemokraatlikku parteid Saksamaal. Nad võtsid aktiivselt osa töölispartei organiseerimisest Prantsusmaal ning võitlesid massiparteide loomise eest Inglismaal, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades.

Marxi ja Engelsi teoreetiline ja praktiline tegevus valmistasid ette pinnast marksismi täielikuks võiduks tööliikumises. Marx ja Engels võitlesid väsimatult oportunismi kõigi vormide vastu. Marxi teaduslikel töödel, eriti «Kapitalil» oli väga suur teoreetiline tähtsus.

Osutades suurt tähelepanu revolutsioonilisele liikumisele Venemaal, õppisid Marx ja Engels vene keelt. Juba 1882. a. kirjutas

Friedrich Engels.

Engels, et «Venemaa on Euroopa revolutsioonilise liikumise eesmiseks väesalgaks».

14. märtsil 1883 suri pärast pikka rasket haigust teadusliku sotsialismi rajaja, inimkonna suurim mõtleja Karl Marx. Esinedes Marxi haual kõnega, ütles Engels: «... ta suri austatuna, armatatuna, leinatuna miljonite revolutsiooniliste kaasvõitlejate poolt kogu Euroopas ja Ameerikas — Siberi kaevandustest Kaliforniani... Ja tema nimi ja töö elab üle sajandeid!»

F. Engels ja II Internatsionaali asutamine. Pärast Karl Marxi surma jäi rahvusvahelise töölisliikumise rooli juurde Friedrich Engels. Engels jätkas võitlust tööliklassi vaenlaste vastu nii parteis kui ka väljaspool parteid. Ta astus otsustavalt välja saksa õportunistide vastu, kes püüdsid marksistlikku revolutsioonilist taktikat revideerida ning väitsid, et uus ühiskond tekib «järkjärgulise kapitalismilt sotsialismile rahuliku ülekasvamise» tulemusena. Ta kritiseeris Saksa sotsiaaldemokraatliku partei Erfurdi programmi, kus puudusid nõuded vabariigi kehtestamiseks ja proletariaadi diktatuuri eest võitlemiseks. Võideldes anarhistidega, kes eitasid parlamendist osavõttu, hoiatas Engels samal ajal saksa sotsiaaldemokraate innustumast parlamentarismist.

Marxi ideed levisid tööliste hulgas üha laiemalt. XIX sajandi 70—80-ndail aastail moodustati paljudes maades tööliste massiparteid.

Massiparteide moodustamisega tekkis vajadus luua uus Internatsionaal. Rahvusvahelise töölikongressi kokkukutsumise võtsid enda peale prantsuse sotsialistid. Engels võttis kongressi organiseerimisest innukalt osa ja juhtis võitlust Internatsionaalile marksiistliku juhtimise kindlustamise eest.

Pariisi kongress 1889. a. 14. juulil 1889, Bastille' vallutamise 100. aastapäeval, tuli Pariisis kokku rahvusvaheline sotsialistide kongress. Kongressist võttis osa üle 300 delegaadi. Nende hulgas olid niisugused silmapaistvad töölisliikumise tegelased, nagu W. Liebknecht, Bebel, Lafargue, Guesde, Plehhanov.

Pariisi kongressi tähtsaimaks otsuseks tuleb pidada otsust 1. mai iga-aastase tähistamise kohta. Sellest ajast peale sai 1. mai tööliklassi rahvusvahelise solidaarsuse demonstreerimise päevaks, tema võitlusjõudude ülevaatuse päevaks. 1890. a. organiseerisid Euroopa tööliselised esmakordselt reas kohtades 1. mai demonstratsioone, millega kaasnesid kokkupõrked politseiga.

Kongress võttis vastu ka resolutsiooni, milles rõhutati vajadust luua tööliklassi poliitilised parteid ning võidelda proletariaadile poliitilise võimu kättevõitmise eest.

Pariisi kongress pani aluse II Internatsionaalile.

§ 35. Oportunistid haaravad Internatsionaali juhtimise enda kätte.

II Internatsionaal pärast Engelsi surma. Pärast Engelsi surma 1895. a. tugevdasid oportunistlikud elemendid II Internatsionaalis oma tegevust. Oportunismi kasvu soodustasid ajastu tingimused — see oli kapitalismi suhteliselt rahuliku arenemise ajajärk. Isegi niisugused töölisjuhid, nagu Bebel ja Guesde, ülehindasid parlamentaarsete tegevuse tähtsust. Nad kaldusid ignoreerima niisuguseid võitlusmeetodeid, nagu poliitiline üldstreik ja relvastatud ülestõus. Kuid tolle aja tingimustes ei saanud proletariaat Saksamaal, Prantsusmaal ja paljudes teistes maades võimu enda kätte võtta, kasutades ainult parlamentlike meetodeid. Pärast Engelsi surma ei andnud II Internatsionaali juhid parempoolsetele oportunistidele vajalikku vastulööki. II Internatsionaali parteid, olles omandanud suure mõju massidele, hakkasid järk-järgult sotsialistliku revolutsiooni parteidest ümber kasvama sotsiaalsete reformide parteideks.

Oportunismi peatoeks oli töölisaristokraatia kitsas kiht, samuti ametiühingute bürokraatia, kes oli kas otseselt või kaudselt kodanluse poolt ära ostetud. Kõrged kasumid, mis kodanlus sai imperialismi perioodil, andsid talle võimaluse tööliklassi ladviku — töölisaristokraatia — äraostmiseks. Töölisaristokraatia elas tingimustes, mis teravalt erinesid ekspluateeritavate tööliste massi elamistin-

gimustest. Seepärast polnud see kiht huvitatud võitlusest kapitali vastu, kapitalistliku ekspluaterimissüsteemi hävitamisest.

Oportunismi tugevnemine ilmnis II Internatsionaali Pariisi kongressil 1900. a. poliitilise võimu kättevõitmise ja kodanlikesse parteidesse suhtumise küsimuste arutamisel. See küsimus kerkis üles seoses prantsuse «sotsialisti» Millerand'i astumisega reaktioonilise kodanliku valitsuse koosseisu ning kutsus esile elavaid vaidlusi. Bernšteinlased Saksamaal ja Jaurès'i pooldajad Prantsusmaal õigustasid Millerand'i tegu.

Pariisi kongress võttis vastu resolutsiooni, milles öeldi, et sotsialisti astumine reaktioonilise valitsuse koosseisu on «taktika, mitte aga printsiibi küsimus ja niisugused küsimused ei kuulu arutamisele rahvusvahelisel kongressil». See põhimõttelage resolutsioon andis kõik võimalused selle tõlgendamiseks klasside koostöö vaimus kodanlusega.

Pariisi kongress toimus imperialistlike sõdade perioodi algul. Ameerika väed õiendasid julmalt arveid Kuuba ja Filipiini elanikkonnaga. Inglismaa pidas röövsõda buuride vastu. Kõigi maade imperialistid surusid julmalt maha rahvuslikku vabadusliikumist asumaades. Neis tingimustes võttis Pariisi kongress vastu otsuse, mis häbimärgistas imperialistlike suurriikide vallutuspoliitikat ja kutsus sotsialistlikke parteisid ühiselt tegutsema militarismi vastu, hääletama sõjakrediitide vastu, kasvatama noorsugu militarismivastases vaimus. Ent praktikas saboteeris II Internatsionaali oportunistlik juhtkond neid otsuseid.

II Internatsionaal pärast Pariisi kongressi. II Internatsionaali parteid pidasid parlamentlikke meetodeid töölisklassi poliitilise võitluse peamiseks vormiks. Kuid imperialismi, suurte monopolide kõikvõimsuse ja revolutsioonilise võitluse küpsemise tingimustes osutusid need meetodid täiesti sobimatuiks.

Selleks et pidada edukat parlamentlikku võitlust, peavad töölisklassi esindajateks parlamentides olema tõeliselt proletaarsed ning revolutsioonilised parteid. II Internatsionaali parteid aga ei vastanud nendele nõuetele.

II Internatsionaali parteid, nimetades ennast sõnades marksistlikeks, sallisid tegelikult oma ridades avalikke oportuniste, marksismi vaenlasi.

II Internatsionaali organisatsiooniline struktuur oli väga ebamäärane. Tema koosseisu kuuluvad sotsialistlikud parteid kasutasid täielikku autonoomiat nende ees seisvate ülesannete lahendamisel. Demokraatlikku tsentralismi — organisatsiooni marksistlikku põhimõtet — II Internatsionaal ei tunnustanud. II Internatsionaali täitevkomitee — Rahvusvaheline Sotsialistlik Büroo polnud mitte juhtiv organ, vaid pigem sotsialistlike parteide vaheline sideorgan. Õigusega nimetati seda irooniliselt «kirjakastiks».

II Internatsionaalis tugevnes võitlus pahempoolsete ja mitut liiki oportunistide vahel. II Internatsionaali juhtkond toetas kokkuleppepoliitikat, varjates seda revolutsiooniliste fraasidega. Ta

püüdis allutada proletariaadi huvisid kodanluse huvidele. Nad kohanesisid avalike oportunistidega ühtsuse säilitamise huvides. Selle tagajärjel said oportunistid II Internatsionaali juhtimise enda kätte. Isegi II Internatsionaali parimad tegelased, nagu Rosa Luxemburg, ei pidanud Bernsteini vastu võideldes vajalikuks nõuda tema väljaheitmist sotsiaaldemokraatlikust parteist. Järjekindlat ja halastamatut võitlust Bernsteini, Millerand'i ja teiste renegaatide vastu pidasid ainult vene bolševikud. Jätkates Marxi-Engelsi suurt tööd, paljastasid bolševikud Lenini juhtimisel oportunisti kodanlikku olemust ja pidasid leppimatut võitlust proletaarsete parteide puhastamise eest.

§ 36. Vene proletariaadi eesrindlik osa rahvusvahelises töölisliikumises.

V. I. Lenin — rahvusvahelise töölisliikumise juht. XX sajandi alguseks oli rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus kandunud Venemaale. Venemaa sai proletaarse revolutsiooni teooria ja taktika kodumaaks. Venemaa andis selle teooria ja taktika looja, rahvusvahelise proletariaadi juhi V. I. Lenini. Venemaal valmiv kodanlik-demokraatlik revolutsioon pidi paratamatult omandama rahvusvahelise tähtsuse. Lenin oma väsimatus võitluses Vene ja rahvusvahelise oportunisti vastu tõstis uuesti üles marksismi revolutsioonilise sisu, arendades ühtlasi marksismi edasi, vastavalt imperialismi ja proletariaadi klassivõitluse uutele tingimustele. Lenin pani aluse bolševike parteile Venemaal. Erinevalt II Internatsionaali parteidest oli bolševike partei oma tekkimise momendist peale uut tüüpi partei, sotsiaalse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri partei, kes on tihedalt seotud rahvaga.

1905. a. revolutsioon ja II Internatsionaal. 1905. a. revolutsioon Venemaal oli uue ajastu alguseks rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos. Vene revolutsiooni mõjul toimus Läänes ja Idas terve rida tööliste ja talupoegade revolutsioonilisi väljaastumisi. 1905. a. Vene revolutsiooni vahetuks järelkajaks olid kodanlikud revolutsioonid Iraanis, Türgis, Hiinas, massilise töölisliikumise tõus Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal ja rahvuslik vabadusliikumine Austria-Ungaris, Indias ja Egiptuses.

Vene revolutsioon tõstis päevakorda uued võitlusvormid — poliitilise üldstreigi ja relvastatud ülestõusu.

Esimese Vene revolutsiooni perioodil arendas Lenin ideed proletariaadi hegemooniast kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis ja näitas, et selleks ajaks kujunenud ajaloolises olukorras on revolutsiooni võiduks tingimata vajalik tööliklassi liit talurahvaga, kusjuures juhtiv osa jääb proletariaadile.

1905. a. revolutsiooni mõjul tugevnes voolude võitlus rahvusvahelises töölisliikumises. Eriti terav võitlus käis küsimuse ümber suhtumisest koloniaalvallutustesse ja imperialistlikesse sõdadesse. Paljud sotsiaaldemokraatia juhid muutusid imperialistlike valla-

V. I. Lenin 90-ndail aastail.

tuste ja asumaade rahvaste rõhumise otsesteks kaitsjateks. Nad soovitasid loobuda igasugusest võitlusest militarismi ja imperialistlike sõdade vastu.

Lenin ja Euroopa maade sotsialistlike parteide pähepoolsed tegelased paljastasid oportunistide seisukohti ning juhtisid tähelepanu proletariaadi revolutsioonilistele ülesannetele võitluses imperialistlike sõdade ohu vastu. Nad kutsusid sotsialiste imperialistlike sõdade tekkimise juhul «sünama kõik jõupingutused nende kõige kiiremaks lõpetamiseks ja kasutama sõja läbi tekkinud majanduslikku ning poliitilist kriisi rahvamasside poliitilise teadvuse äratamiseks, kapitalistide võimutsemise kiiremaks hävitamiseks».

Võideldes imperialismi ja imperialistlike sõdade vastu, kutsus Lenin samal ajal isamaa kaitsmisele õiglastes sõdades — rahvaste võitluses vallutajate vastu, oma kodumaa sõltumatuse eest, rõhutatud rahvaste võitluses imperialistlike suurriikide vastu. Ta kutsus kõigi maade töötajaid üles osutama maksimaalset toetust asumaade rõhutatud rahvaste ja sõltuvate maade vabadusliikumisele.

Esimese maailmasõja eel, seoses imperialistlike suurriikide vaheliste vastuolude teravnemisega, toimus Baselis 1912. a. novembris II Internatsionaali kongress. Kongress arutas ainult üht küsimust — küsimust võitlusest imperialistlike sõdade vastu. Võeti vastu manifest, milles öeldakse:

«Pidagu valitsused hästi meeles, et Euroopa praeguses olukorras ja tööliste keskel valitseva meeleolu juures on iga sõda ohtlik neile endale. Pidagu nad meeles, et Prantsuse-Preisi sõda kutsus välja Kommuuni revolutsioonilise purske, et Vene-Jaapani sõda pani liikuma vene rahva revolutsioonilised jõud.»

Manifest kutsus kõigi maade töölisi üles kasutama kõiki vahendeid sõja vältimiseks.

Ent kui puhkes Esimene imperialistlik maailmasõda, siis enamik II Internatsionaali juhte reetis tööliklassi täielikult ja läks üle oma imperialistlike valitsuste ning kodanluse poolele. Tolle aja tingimustes, kus proletariaat ei olnud veel küllalt tugev ja töölispartei juhitud võimutesid oportunistid, oli imperialistlike sõdade vältimine võimatu.

Bolševike võitlus oportunistide vastu II Internatsionaalis. Lenini võitlusel uut tüüpi partei, revolutsioonilise, oportunistide suhtes leppimatu partei loomise eest oli rahvusvaheline tähtsus. II Internatsionaalis pidasid bolševikud halastamatut võitlust oportunistide vastu revolutsioonilise teooria ja praktika põhiküsimustes.

Kui II Internatsionaali juhtkond ütles lahti marksismi põhiprintsiipidest, siis bolševike partei teooria ja praktika vastas täielikult revolutsioonilise marksismi vaimule. Bolševikud löid oportunistidest nii ideeliselt kui ka organisatsiooniliselt täiesti lahku ning olid seega ainsaks proletaarseks revolutsiooniliseks parteiks maailmas, kes purustas oportunistid lõplikult ja heitis nad parteist välja.

Bolševikud kaitsesid oma parteid ning jätkasid leppimatut võitlust oportunistide vastu nii Venemaal kui ka rahvusvahelisel areenil.

Toetades II Internatsionaali parteide pahempoolseid nende revolutsioonilises tegevuses, kritiseerisid bolševikud ühtlasi teravalt nende vigu, kõhklemist ja järjekindlustust.

Lenin püüdis pahempoolsetele sotsiaaldemokraatidele selgitada oportunistidest täieliku lahkulöömise ning uut tüüpi partei organiseerimise vajadust.

Ent tol ajal ei mõistnud isegi parimad Lääne-Euroopa pahempoolsed veel uue, proletariaadi tõeliselt revolutsioonilise partei loomise vajadust. Pahempoolsed elemendid kõikides Lääne-Euroopa parteides olid organisatsiooniliselt ja ideoloogiliselt nõrgad, reas marksismi põhiküsimustes polnud nad aga järjekindlad.

Bolševike partei võitlus Lenini juhtimisel rahvusvahelise oportunistide vastu relvastas rahvusvahelist proletariaati tõeliselt revolutsioonilise taktikaga. Edaspidiseks puhastas see võitlus teed kommunistlike parteide loomisele kõigis maades.

IMPERIALISM KUI KAPITALISMI KÕRGEIM JA VIIMANE STAADIUM.

§§ 37—38. Imperialismi põhitunnused.

Monopolid. XIX sajandi viimase kolme aastakümne jooksul muutus vana kapitalism, mille aluseks oli üksikute ettevõtjate vaba konkurents, monopolistlikuks kapitalismiks — imperialismiks. Monopolide tekkimisele aitas kaasa kapitalismile omane tootmise ja kapitalide kontsentratsioon (koondumine).

Eesrindlikes tööstusmaades oli XX sajandi alguseks käputäis kapitaliste haaranud enda kätte monopolistliku võimu terve hankiva ja töötleva tööstuse harude üle, asetades kaubatarvitajad endast täielikku sõltuvusse. Monopolistliku kapitalismi valitsemine läheb töörahvale kalliks maksuma. Kehtestades võimatult kõrged kaubahinnad, saavad kapitalistlikud monopolid tohutu suuri kasumeid, sundides elanikkonda neile toodangu eest maksuma üle selle tegeliku väärtuse.

Ometi ei kõrvaldanud monopolide tekkimine konkurentsi. Vastupidi, konkurents omandas veelgi suurema pinge ja teravuse. Ühe ja sama tööstusharu trustid ja sündikaadid peavad omavahel võitlust turgude pärast. Visalt võistlevad monopolidega need suurettevõtete omanikud-kapitalistid, kes mingil põhjusel ei ühinenud monopolidega. Toorainete rikkusi (kivisütt, naftat, rauamaaki, kautšukit jm.) valdavad monopolistid peavad võitlust töötleva tööstuse monopolistide vastu. Esimesed püüavad müüa toor- ja kütteainet võimalikult kallilt, teised aga osta võimalikult odavalt.

Kapitalism saavutas oma arengu kõrgeima astme ja muutus monopolistlikuks kapitalismiks — imperialismiks. Älgas uus ajastu — imperialismiajastu. Monopol on imperialismi majanduslik sisu.

Finantskapital ja finantsoligarhia. Imperialismiajastul omandavad pangad väga suure tähtsuse nii majanduselus kui ka poliitikas. Pangad, võttes raha hoiule ja makstes selle eest hoiustajatele protsente, koguvad seega enda kätte vabad kapitalid kogu maal. Tänu sellele on suurpankade käsutuses summad, mis on vajalikud tööstuse laiendamiseks, uute vabrikute ja tehaste, raudteede jne. ehitamiseks. Seega on seletatav pankade võimsuse kasv kõigis maades.

Täpselt samasugune kontsentratsiooniprotsess nagu tööstuses toimus ka panganduses. Suurpangad laostasid või neelasid järkjärgult väiksemad pangad. Nad finantseerisid truste ja sündikaate ning nende käsutuses olid väga suured summad. Nii näiteks kujunes juba XX sajandi alguses Inglismaal välja 5, Saksamaal 9, Prantsusmaal 3, Ameerika Ühendriikides 9 suurpanka (neist 9-st olid eriti võimsad Rockefelleri ja Morgani pangad).

Suurpangad mitte ainult ei krediteerinud tööstusettevõtteid. Nad otsisid nende aktsiaid (väärtpabereid, mis tõendavad nende valdaja osavõttu antud ettevõtte kapitalist ja annavad õiguse osavõtuks ettevõtte juhtimisest ja kasumite saamiseks vastavalt igale aktsiale märgitud summa suurusele). Omandades tööstusettevõtete aktsiaid, said pangad sel teel nende kaasomanikeks. Sageli muutusid pangad faktiliselt paljude tööstusettevõtete peremeesteks.

Suured tööstusmonopolid muutusid omakorda suurpankade kaasomanikeks või isegi omanikeks. Pankade juhatuse liikmed said trustide ja tööstusettevõtete direktoreiks, ja vastupidi. Nii näiteks olid Saksamaal XX sajandi algul 6 suurpanga direktorid ja juhatuse liikmed ühtlasi 751 tööstusettevõtte direktorid, juhatuse ja kontrollkomiteede liikmed. 51 tööstus- ja transpordiettevõtetel olid omakorda esindajad nende pankade kontrollnõukogudes.

Pangakapital kasvas ühte tööstuskapitaliga ja allutas endale kapitalistlikud tööstusmonopolid. Kui pangakapital tihedalt liitub tööstuskapitaliga, siis tekib *finantskapital*. Niisugune ühtekasvamine ja finantskapitali moodustumine on imperialismiajastule tüüpiline.

Väikese rühma suurkapitalistide võimutsemine laienes majanduselult ka poliitikale. Ameerika Ühendriikides muutusid suurmonopolide juhid Morgan, Rockefeller, Dupont, Ford ja teised miljardärid maa «kroonimata kuningateks». President ja Kongress allusid kuulekalt nende tahtele. Ka teistes imperialistlikes riikides on valitsused väikesearvulise suurkapitalistide rühma kuulekaiks käsutäitjaks. Kehtestub suurkapitalistide-monopolistide — finantskapitali magnaatide ehk finantsoligarhia poliitiline võimutsemine. Selle koosseisu kuuluvad monopolistid allutavad riigivõimu oma mõjule. Faktiliselt dikteerivad nad kuningatele, presidentidele ja valitsustele endale kasulikku poliitikat.

Kapitali väljavedu. Imperialismi teiseks iseloomustavaks jooneks on kapitali väljaveo suurenemine. Vana, monopolismi-eelne kapitalism vedas välja peamiselt tööstussaadusi. Imperialismiajastul veavad kapitalistid üha suuremal hulgal kõrvuti tööstussaadustega välja ka kapitali. Kapitalistid püüavad välja vedada «ülearuseid» kapitalile tööstuslikus mõttes vähearenenud maadesse, kus kapital toob tavaliselt suuremat kasumit. Seal ehitavad nad vabrikuid, tehaseid, raudteid, kasutades kohalikku odavat toorainet, odavat tööjõudu ja laialdast turgu.

Kapitale veetakse välja nii asumaadesse kui ka iseseisvatesse riikidesse. Sel viisil haarasid inglise, prantsuse ja saksa kapitalistid enda kätte tunduva osa kivisöe-, metallurgia-, nafta-, kulla- ja paljudest teistest tööstusharudest tsaari-Venemaal. Prantsusmaa, Inglismaa, Saksamaa, Ameerika Ühendriikide, Belgia ja teiste maade kapitalistid orjastasid juba XIX sajandi Hiina, Türgi Iraani ja palju teisi riike, muutes need poolkolooniateks.

Maa ilma jaotamine kapitalistide liitude vahel. Kapitalistlikud suurmonopolid ei rahuldunud sellega, et nad olid enda kätte haara-

nud oma maa ühe teatava tööstusharu tootmise (näiteks kivisöe kaevandamise, malmisulatamise, terasetootmise jne.) ning allutanud endale kogu siseturu. Nad unistavad ka välismaiste turgude haaramisest, kus nad paratamatult ägedas võitluses teiste maade kapitalistide monopolistlike organisatsioonidega kokku põrkavad.

Sageli jõuavad eri maade monopolistlikud organisatsioonid konkurentsivõitluse käigus kokkuleppele rahvusvaheliste turgude ja tooraineallikate jaotamises.

Siis moodustatakse rahvusvahelised kartellid, s. t. kokkulepe maailma jaotamise kohta kapitalistide suurimate liitude vahel.

Kõige võimsamad elektrotööstuse trustid — Ameerika ja Saksamaa omad — jaotasid 1907. a. omavahel välismaised müügiturud. Saksa trust kohustus mitte turustama oma kaupu

Ameerika Ühendriikides ja Kanadas, Ameerika trust aga Saksamaal, Sveitsis, Hollandis, Taanis, Austria-Ungaris, Venemaal, Türgis ja Balkani poolsaarel. Kaks võimast Saksa laevandustrusti («Hamburg-Ameerika» ja «Põhja-Saksa Lloyd») ning Inglise-Ameerika trust («Rahvusvaheline Merekaubanduse Kompanii») jaotasid 1903. a. omavahel rahvusvahelise meretranspordi. Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Ameerika Ühendriikide ja Austria rööpatrustid moodustasid rahvusvahelise rööpakartelli ja jaotasid endi vahel maailmaturu rööbaste müügi alal.

1910. a. oli juba ligi 100 rahvusvahelist kartelli (terase-, tsingi-, nafta- jne. kartellid), kes jaotasid omavahel kogu maailma turud.

Maailma jaotamine kapitalistlike suurriikide vahel. Kuid asi ei piirdunud ainult kokkulepete sõlmimisega maailma jaotamise kohta kapitalistide liitude vahel. Võitlusest maailma jaotamise, turgude ja tooraineallikate eest võtavad aktiivselt osa kapitalistlike riikide valitsused, kes teenivad monopolistide huve.

Püüdes kindlustada endale nii müügiturge kui ka toorainealli-

Н. ЛЕНИНЪ (ВЛ. ИЛЬИНЪ).

ИМПЕРІАЛИЗМЪ, КАКЪ НОВЪЙШІЙ ЭТАПЪ КАПИТАЛИЗМА

(Популярный очеркъ)

СКЛАДЪ ИЗДАНІЯ

Книжный складъ и магазинъ „Жизнь и Знаніе“
Петроградъ, Поварской пер., 2, кв. 9 и 10. Тел. 227-42.
1917 г.

V. I. Lenini teose «Imperialism
kui kapitalismi kõrgeim staadium»
I väljaande kaas.

kaid, haarasid kapitalistlikud riigid sajandi lõpuks enda kätte suurema osa Aafrikast, Aasiast ja Okeaanias, muutes need oma asumaadeks ja poolkolooniatega.

Kapitalistlike monopolide moodustamine teravdas veelgi võitlust asumaade pärast. Teostades kapitali väljavedu, eelistasid kapitalistid paigutada seda sinna, kus neile kuulub poliitiline võim, s. t. asumaadesse.

XX sajandi alguseks oli maailma jaotamine kapitalistlike riikide vahel põhiliselt lõpule viidud. Suurriigid — Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid, Venemaa, Saksamaa, samuti mõned väiksemad kapitalistlikud riigid, nagu Belgia, Holland, Portugal — olid haaranud kõik «vabad» maad.

Imperialismi viis põhitunnust. Lenini definitsiooni järgi on imperialismile iseloomulikud viis põhitunnust: «... 1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud sellise kõrge arenemisastmeni, et ta on loonud monopolid, mis etendavad majanduslikus elus otsustavat osa; 2) pangakapitali liitumine tööstuskapitaliga ja selle «finantskapitali» baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, omandab eriti suure tähtsuse; 4) kujunevad kapitalistide rahvusvahelised monopoliliidud, mis jaotavad maailma omavahel, ja 5) on lõpule viidud maakera territoriaalne jaotamine suurimate kapitalistlike riikide vahel.»¹

Kapitali roiskumine. Imperialismiajastul muutus üha suurem osa kodanlusest rantjeedeks. Nii said näiteks Inglismaa kapitalistid 1899. a. kogu väliskaubandusest ainult 18 miljonit naelsterlingit tulu, välismaale paigutatud kapitalidest aga 90—100 miljonit naelsterlingit.

Kapitalistid, saavutades monopoolse ülevõimu turul, kaotavad huvi tehniliste täiustuste vastu. V. I. Lenin ütleb, et kapitalistlik monopol loob paratamatult tungi stagnatsioonile ja roiskumisele. Kuivõrd määratakse, olgugi ajutiseks, monopolihinnad, niivõrd kaovad teatud astmeni ergutavad põhjused tehniliseks progressiks. Kapitalism hakkab imperialismiajastul ikka sagedamini pidurdama tehnika arenemist, mis hakkab esitama kapitalistlikule ühiskonnale üle jõu käivaid hiiglaslikke ülesandeid. Tehnika ja teaduse progress jätkus ja viis imperialismiajastul paljudele väljapaistvaile täiustustele ning suurtele teaduslikele avastustele, kuid kapitalistlike monopolide omakasupüüdlilikud huvid takistavad sageli teaduse ja tehnika uusimate saavutuste kasutamist. Rantjeede parasiitliku kihi kasvamine, takistused tehnilise progressi teel — see kõik kõneleb kapitalismi roiskumisest imperialismiajastul.

Lenin õpetas, et imperialismi põhiline majanduslik joon, tema olemus peitub vaba konkurentsi asendumises monopoliga. Määrates kindlaks imperialismi ajaloolise koha võrreldes monopoli-eelse kapitalismiga ja märkides ära tema iseärasused, kirjutas Lenin:

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 247.

«Imperialism on kapitalismi eriline ajalooline staadium. See erilisus on kolmesugune: imperialism on (1) — monopolistlik kapitalism; (2) — parasiitlik ehk roiskuv kapitalism; (3) surev kapitalism.»¹

§ 39. Imperialism — proletaarse revolutsiooni eelõhtu.

Majandusliku arenemise ebaühtluse suurenemine imperialismiajastul. Kapitalismiajastul arenevad eri maad ebaühtlaselt. Nii näiteks oli XIX sajandi esimesel poolel Inglismaa esimeseks tööstusmaaks maailmas. Teisel kohal oli Prantsusmaa. XIX sajandi lõpuks olid Ameerika Ühendriigid ja Saksamaa Inglismaast ette jõudnud ja tõrjunud ta kolmandale kohale. Prantsusmaa jäi neljandale kohale. Lenin näitas, et eri maade majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus on kapitalismi absoluutne seaduspärasus. Imperialismiajastul ilmneb see seaduspärasus veelgi teravamalt. Vanades kapitalistlikes maades majandusliku arenemise tempo aeglustub, noortes kapitalistlikes maades see aga kiireneb tänu uusimate teaduslike avastuste ja leiutiste tarvituselevõtmisele. Need maad liiguvad edasi hüppeliselt. Selle tagajärjel jõuavad nad vanadest kapitalistlikest maadest kiiresti ette ka sõjaliselt ja poliitiliselt, muutuvad neist tugevamaks, püüavad neid välja tõrjuda maailmaturult ning võtta neilt nende asumaid.

Üksikute kapitalistlike maade majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus viib selleni, et imperialistlike suurriikide jõudude vahetõttu pidevalt muutub. Need kapitalistlikud riigid, kes arenevad kiiresti, ei rahuldu senise turgude, mõjusfääride ja asumaade jaotusega ning taotleavad asumaade ja mõjusfääride ümberjaotamist enda kasuks. Sel pinnal tugevnevad vastuolud kapitalistlike riikide ja riikide rühmituste vahel, toimub kapitalistliku maailma lõhenemine vaenulikeks leerideks ja blokkideks. Tekivad sõjad nende vahel müügiturgude ja tooraineallikate ümberjaotamise ja maailmavalitsemise saavutamise pärast. Imperialistlik võitlus kahe kapitalistlike suurriikide rühma — Saksa-Austria bloki (eesotsas Saksamaaga) ja Antandi (eesotsas Inglismaaga) vahel viis lõpuks relvastatud võitlusele nende vahel. Puhkes Esimene maailmasõda. Seejuures olid sõja peapõhjuseks ühelt poolt Inglise kapitalism, teiselt poolt noore, temast ette jõudnud Saksa kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus ning sel pinnal teravnendunud Inglise-Saksa imperialistlikud vastuolud.

Monopolistlike liitude juhid võtavad ette kõikvõimalikke samme teiste maade orjastamiseks ja riisumiseks, asumaade vallutamiseks, sõdade organiseerimiseks ja maailmavalitsemise saavutamiseks. Sõjad on monopolistidele kõige paremaks vahendiks maksimaalsete kasumite saamisel.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk 93.

Majandusliku, sotsiaalse ja poliitilise reaktsiooni tugevnemine. Imperialism kui proletaarsete revolutsiooni eelõhtu. Imperialism taotleb kõikjal demokraatia ja vabaduse mahasurumist. Suureneb kapitali pealetung tööliklassi elatustasemele. Kaotatakse või piiratakse proletariaadi poolt kättevõidetud poliitilisi õigusi ja vabadusi. Imperialism teravdab töö ja kapitali vahelisi vastuolusid sel määral, et viib tööliklassi sotsialistlikule revolutsioonile.

Imperialism suurendab ka vastuolusid imperialistlike suurriikide ja nende kolooniate vahel. Koloniaalse rõhumise tugevnemine kutsub esile rõhutud rahvaste vastupanu ning rahvusliku vabadusliikumise asumaades ja sõltuvates maades.

Imperialism teravdab vastuolusid üksikute kapitalistide rühmade ja imperialistlike suurriikide vahel nende võitluses asumaade, tooraineallikate ja müügiturgude pärast. Imperialistlikud sõjad toovad kaasa imperialistide vastastikuse nõrgestamise ja lähendavad proletaarsete revolutsiooni momenti, teevad selle vältimatuks ja paratamatuks.

Nii jõuavad imperialismiajastul kõik kapitalismi vastuolud oma viimase piirini, mis teeb võimalikuks proletariaadi täieliku võidu kodanluse üle. «Imperialism,» ütleb Lenin, «on proletariaadi sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.»

Monopolismieelse kapitalismi perioodil arvasid marksistid, et sotsialismi võit saabub kõigis maades või suuremas osas maades ühel ajal.

Kapitalismi imperialistliku staadiumi uurimise põhjal järeldas Lenin, lähtudes marksistlikust teooriast ning arendades seda edasi, et see marksismi rajajate vormel on vananenud ega vasta uuele olukorrale: imperialismiajastul võib sotsialistlik revolutsioon võita esialgu mõnel või isegi ühel eraldi võetud kapitalistlikul maal.

See Lenini teoreetiline avastus relvastas revolutsioonilist proletariaati selge perspektiiviga ning veenis teda sotsialistliku revolutsiooni lähedase võidu täielikus võimalikkuses.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit Venemaal 1917. a. tõestas hiilgavalt Lenini geniaalse teadusliku avastuse õigsust.

X PEATÜKK.

RAHVUSVAHELISED SUHTED XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUL.

§ 40. Kahe sõjalis-poliitilise bloki kujunemine Euroopas. Maailma jaotamine suurriikide vahel.

Saksa keisririik — oht Euroopa julgeolekule. Saksa keisririigi ja Itaalia kuningriigi moodustamine muutis Euroopa poliitilist kaarti. Varem oli Saksamaal 36, Itaalias aga 7 väikeriiki. Nüüd tekkis nende nõrkade riikide asemele kaks agressiivset suurriiki.

Sõjas Austria vastu a. 1866 ja Prantsusmaa vastu a. 1870—1871 näitas Preisimaa oma tugevat sõjalist jõudu. Ühtlasi näitas ta, et ta on valmis seda kasutama kõige agressiivsematel eesmärkidel. Sõjas Prantsusmaa vastu ei rahuldunud Bismarck Saksamaa rahvusliku ühendamise lõpuleviimisega. Ta otsustas võitu kasutada võidetu põhjalikuks röövimiseks. Frankfurdis sõlmitud rahu tingimused olid Prantsusmaale rasked: ta pidi loovutama Saksa- maale kaks rikat ja strateegiliselt tähtsat provintsi ja maksma Saksamaale tohutu suurt kontributsiooni.

Saksamaa valitsevate klasside poolt teostatud vallutused ja röövimised ning nende poolt hiljem teostatav «soomusrusika» poliitika näitasid, et Saksamaa ähvardab Euroopa julgeolekut.

Kolmikliit. Vene-Türgi sõda ja Berliini kongress halvendasid tunduvalt Venemaa suhteid mitte ainult Inglismaa ja Austria-Ungariga, vaid ka Saksamaaga. Prantsuse-Preisi sõja ajal säilitas Venemaa Saksamaa suhtes heatahtliku erapooletuse. Vene-Türgi sõja ajal aga ilmnes, et relvastatud kokkupõrke korral Venemaa ja Austria-Ungari vahel asub Saksamaa viimase poolele. Venemaa tsaarivalitsus hakkas nägema Saksa keisririigis oma vaenlast. Bismarck aga pidas meeles, et Venemaa takistas 1875. a. Saksamaa kallaletungi Prantsusmaale. Ta nägi Venemaas peamist takistust Saksamaa hegemooniale Euroopas ega jätnud kasutamata juhust tema nõrgestamiseks. Võitluseks Venemaa ja Prantsusmaa vastu alustas Saksa diplomaatia teiste riikide vastu suunatud sõjaliste rühmituste loomist: ta sõlmis Austria-Ungari ja Itaaliaga Kolmikliidu (1882. a.).

Prantsuse-Vene liit. Nii tekkis Venemaa ja Prantsusmaa vastu suunatud võimas riikide rühmitus. On loomulik, et Venemaa ja Prantsusmaa pidid ühise vaenlase ees teineteisele lähenema hakkama. Saksa valitsus kartis väga, et nad sõlmivad omavahel liidu Saksamaa vastu.

Mõnda aega tuli Saksa valitsusele kasuks võistlus Inglismaa ja Venemaa vahel: vaenulike suhete tõttu Inglismaaga pidi Venemaa hoidma suhteid niisuguse võimsa naaberriigiga nagu Saksamaa ja hoiduma seepärast ajutiselt liidu sõlmimisest Prantsusmaaga.

Bismarck püüdis alati ja kõigi temale kättesaadavate abinõudega õhutada võitlust Inglismaa ja Venemaa vahel. Saksa diplomaatial õnnestus edasi lükata Prantsuse-Vene liidu loomist. See vormistati alles 1893. a. Prantsuse-Vene liit oli Venemaa ja Prantsusmaa vastuseks Kolmikliidu moodustamisele.

Kolmikliidu ja Prantsuse-Vene liidu loomisega tekkis Euroopa mandril kaks jõu poolest peaaegu võrdset suurriikide militaristlikku rühmitust. «Kontinendi suured sõjariigid,» ütleb Engels, «jagunesid kahte suurde, teineteist ähvardavasse leeri: Venemaa ja Prantsusmaa ühel pool, Saksamaa ja Austria teisel pool.»¹

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XVI, ч. II, стр. 33.

Inglismaa ei ühinenud kummagi rühmitusega — ta püüdis kasutada nende vastastikust vaenu oma poliitilistes huvides.

Koloniaalvallutuste suurenemine. 70-ndate aastate lõpust alates hakkavad kapitalistlikud riigid järsult suurendama oma koloniaal-ekspansiooni. Sellest ajast alates kuni XX sajandi alguseni vallutavad nad hiiglasuuri territooriume. Võidujooks asumaade pärast oli seotud kapitalistlike monopolide tekkimisega ning kapitalismi muutumisega monopolistlikuks kapitalismiks — imperialismiks. Haarates asumaid, püüdsid kodanlikud valitsused kindlustada oma maa tööstusele monopoolseid tooraineallikaid ja müügiturge, samuti luua soodsaid tingimusi kapitali väljaveoks. «Ainuüksi asuma valdamine tagab täielikult monopoli edu kõigi juhuste vastu võitluses konkurendiga...»¹

Võitlus Aasia jaotamise pärast. Inglise-Afganistani sõja tagajärjel muutus Afganistan Inglise mõjusfääriks. Inglased jõudsid Turkmeenia piiri juurde. Vene-Türgi sõda a. 1877—1878 katkestas mõneks ajaks Venemaa pealetungi Kesk-Aasias, pärast sõda algas see aga uuesti. Vene valitsus saatis vägesid, et hõivata Turkmeenia ja mitte lasta sinna inglasi. Vene väesalk hakkas liikuma Kaspia mere rannikult ja vallutas varsti kogu maa. 1885. a. jõudsid venelased Afganistani piirini, kus neil tekkis kokkupõrge Afganistani vägedega. Konflikti segas end Inglismaa, kes ei tahtnud lasta venelasi Afganistani. Asi pidi minema peaaegu Inglise-Vene sõjani.

Kagu-Aasias vallutasid inglased juba 70-ndail aastail Malaka poolsaare ja 80-ndail aastail Birma. Pärast Birma vallutamist sai Birma ja Prantsuse Indo-Hiina vahel asuv Siam Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise võitluse areeniks.

Prantslased vallutasid 80-ndate aastate algul uusi maa-alasid Indo-Hiinas. Tongkingi pärast, mis moodustab Vietnami põhjapoolse osa, sattus Prantsusmaa sõjajalale Hiinaga. Nii toimus Aasia jaotamine.

Aafrika jaotamine. 80-ndate ja 90-ndate aastate jooksul haarasid Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia ja Itaalia peaaegu kogu Aafrika. Eriti palju maid õnnestus neil aastail haarata Inglismaal ja Prantsusmaal. Prantsusmaa, kelle valduses juba ammu (XIX sajandi 30-ndaist aastaist) oli Alžeeria, vallutas Tuneesia ja suurema osa Lääne-Aafrikast: Senegali jõe basseini, Sahaara, Sudaani lääneosa, samuti osa Kongo jõe basseinist (Kongo jõe paremal kaldal ja tema harujõel Uhangil); Kongo ülejäänud osa vallutas Belgia. Aafrika idarannikul vallutasid prantslased Madagaskari saare.

Inglismaa sai veel rohkem kui Prantsusmaa. 70-ndate aastate lõpul allutasid inglise ja prantsuse pankurid oma kontrollile Egiptuse. 1882. a. tekkis Egiptuses rahva ülestõus, mis oli suunatud välismaalaste vägivalla vastu. Ülestõusu juhtis Egiptuse armee

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 241.

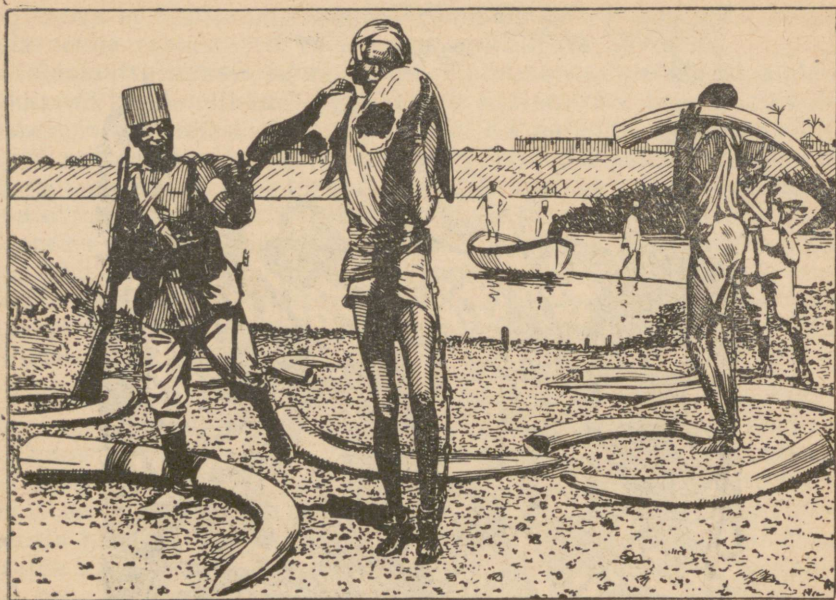
Inglise vägede lahing araablastega Sudaanis.

ohvitser Arabi-paša. Vastuseks sellele ülestõusule okupeerisid Inglise väed kogu maa. Prantsuse kodanlus pretendeeris ka Egiptusele, kuid laskis saagi käest.

Pinev olukord, mis kujunes Kolmikliidu moodustamise tagajärjel, sundis Prantsusmaad oma sõjajõude koondama Euroopasse. Kolmanda vabariigi valitsus ei saanud osa võtta väljaastumisest Arabi-paša vastu. Egiptuse okupeerimise pärast muutusid Inglismaa suhted Prantsusmaaga tõsiselt komplikseerituks.

Hõivanud Egiptuse, liikusid Inglise sõjaväed edasi lõuna poole, et vallutada Ida-Sudaani. Seal osutas kohalik elanikkond neile tugevat vastupanu. 1885. a. piirasid Sudaani araablased Inglise väesalga Khartumi linnas sisse ja hävitasid ta.

Alles 1896. a. julges inglise kodanlus uuesti alustada Ida-Sudaani vallutamist. Selleks kulus tervelt kaks aastat. Mööda Nii-

Prantsuse asumaal.

lust ülespoole liikus Egiptusest Sudaani väesalk kindral Kitcheneri juhtimisel. Pikkamisi edasi liikudes vallutas väesalk 1896. aastal Sudaani pealinna Khartumi.

Liikudes Khartumist edasi mööda Niilust lõunasse, kohtas Kitchener Fašoda külakese lähedal Prantsuse väesalka. Prantslased tulid siia Prantsuse valdustest Aafrika kontinendi lääneosas läbi Kesk-Aafrika ürgmetsade, lootes inglastest ette jõuda ja vallutada Niiluse ülemjooksu. Kitchener tegi prantslastele ettepaneku lahkuda Niiluse jõgikonnast ja Englise valitsus ähvardas Prantsusmaad sõjaga. Prantsusmaal oli raske võidelda Inglismaaga, kuna Saksamaa võis iga hetk oma läänenaabrile kallale tungida. Prantsuse valitsus andis inglastele järele ja käskis oma väesalgal Fašodast evakueeruda. Nii loobus Prantsusmaa võitlusest Inglismaaga Niiluse oru, s. t. Egiptuse ja Ida-Sudaani pärast.

Peale Egiptuse ja Sudaani vallutas Inglismaa peaaegu kogu Lõuna-Aafrika. Ainult maa-alad, mis olid asustatud buuridega — Oranje ja Transvaali vabariik — kaitsesid veel oma iseseisvust.

Saksamaa haaras 1884. a. nõndanimetatud Saksa Edela-Aafrika, Kameruni, Togo ja järgmisel aastal Saksa Ida-Aafrika. Itaallased tegid 1896. a. katse vallutada Etioopia (Abessiinia). Kuid abessiinlased löid Itaalia väed lahingus Adua linnakese lähedal puruks ja sundisid nad paanikas põgenema.

Asumaades said põliselanikud kõige barbaarsema riisumise ja

vägivalla osaliseks. Näitena selle kohta võib tuua belglaste ja prantslaste peremehetsemist Kongos. Vallutanud maa, sai Belgia monopolistiks kautšuki alal. Et organiseerida kautšuki saamist (Kongos olid hiiglasuured metsikult kasvavate kautšukipuude padrikud), kästi iga põliselanikku karmide karistuste ähvardusel igal aastal hankida teatud hulk kautšukit. Kautšuki müümine mujale oli rangelt keelatud. Kui küla ei hankinud nõutavat hulka kautšukit, saadeti sinna karistussalk. Mõnikord oli sõjavägi värvatud nende pärismaalaste hõimude hulgast, kelle juures eksisteeris veel inimesesöömine. Neil oli lubatud kautšukimaksu mittermaksjaid ära süüa. Tuhandete kaupa karistati maksuvõlglasi surmaga. Elanikkond oli nälja tõttu välja suremas. Kongo vallutamise hetkel oli seal umbes 20 miljonit elanikku. XX sajandi alguseks oli jäänud ainult 8—9 miljonit.

Kuid Aafrika pea-ekspluataatoreiks olid inglased. Kapimaal, Keenias ja paljudes teistes Briti asumaades võtsid inglased põliselanikelt peaaegu kogu maa.

Maailma jaotamise lõpuleviimine. Inglise-Saksa vastuolud. XIX sajandi lõpuks oli peaaegu kogu maailm jaotatud Inglismaa, Prantsusmaa, Venemaa, Saksamaa, Itaalia ja Ameerika Ühendriikide vahel. Maailma jaotamisest võtsid osa ka mõned väiksemad kapitalistlikud riigid. Saksamaa sai maailma jaotamisel vähem kui Inglismaa ja Prantsusmaa. See tuli sellest, et ta nii hilja oli moodustanud ühtse suure riigi. XIX sajandi 90-ndail aastail tahtis Saksamaa, kes tööstuse arenemise poolest Inglismaast juba ette oli jõudnud, tasa teha kaotatud ja hakkas taotlema maailma ümberjaotamist.

Kõige enam asumaid oli vallutanud Inglismaa. Temale kuulus tollal ka esikoht väliskaubanduse mahu ja kapitali väljaveo suuruse poolest. On arusaadav, et maailma ümberjaotamist taotledes pörkas Saksamaa kokku kõigepealt Inglismaaga. Ta muutus Inglismaa kõige tõsisemaks vaenlaseks.

XIX sajandi viimaste aastakümnete rahvusvahelisel võistlusel oli kaks põhilist tulemust: 1) kahe suure, teineteisele vaenuliku sõjalise liidu moodustamine Euroopa mandril; 2) maailma jaotamise lõpuleviimine kapitalistlike suurriikide vahel.

§ 41. Imperialistlike suurriikide vaheliste vastuolude teravnemine XX sajandi algul.

Antandi moodustamine. XX sajandi algul teravnesis vastuolud imperialistlike suurriikide vahel. Imperialismiajastu saabumisega lõppes kapitalismi suhteliselt rahuliku arenemise periood. Algas imperialistlike sõdade rida, millest esimeseks oli Hispaania-Ameerika ja Inglise-Buuri sõda. Tundes Saksa imperialismi süfvet, otsustas tema võistleja Inglismaa lahendada ammused tülid

Prantsusmaa ja Venemaaga. Need mõlemad riigid kartsid samuti Saksamaad. Prantsusmaa kartis Saksamaa kallalekippumist riiklikele rauamaagilademeile Prantsusmaa idarajoonides, samuti oma määratu suurtele asumaadele. Prantsusmaa püüdis saada tagasi Elsassi ja Lotringi. Prantsuse imperialistid kavatsesid vallutada ka Saksamaa piiriäärseid sөөrikkaid rajoone, eeskätt Saari basseini.

Venemaad riivas Saksamaa tungimine Lähis-Idasse, mis tugevnes Bagdadi raudtee ehitamise tagajärjel. Saksa imperialism asus plaanipäraselt muutma Türgit oma faktiliseks asumaaks. Saksa mõju kindlustamine väinades ähvardas Kaukaasia ja kogu Venemaad Musta mere ranniku julgeolekut.

Inglise valitsus alustas sellega, et sobitas läbirääkimisi Prantsusmaaga. 1904. a. aprillis järgnes sellele Inglise-Prantsuse Antandi («kokkuleppe») moodustamine. Selle kokkuleppega lahendati Inglise-Prantsuse koloniaaltülid. Inglise-Prantsuse kokkuleppe olemus seisis järgmises: Prantsusmaa tunnustab Inglismaa valitsevat seisundit Egiptuses, mida ta seni oli püüdnud nõrgestada. Selle eest kohustus Inglismaa mitte takistama Prantsusmaad Maroko vallutamisel. Mõlemad riigid olid nõus Hispaaniale üle andma Gibraltari väinaga külgnevat Maroko kaldariba. Edasi jaotasid mõlemad riigid selle kokkuleppe järgi Siiami Inglise ja Prantsuse huvitsoonideks. Reguleeriti ka veel mõned vähemtähtsad koloniaalsed lahkkelid. Inglismaa ja Prantsusmaa lubasid teineteisele diplomaatilist toetust selle kokkuleppe elluviimisel, eriti Maroko alistamisel Prantsusmaale.

Inglise-Prantsuse 1904. a. kokkuleppel oli suur rahvusvaheline tähtsus. Ta tähendas vana Inglise-Prantsuse võistluse nõrgenemist. Inglismaa ja Prantsusmaa võisid nüüdsest peale töötada koos oma imperialistliku poliitika teostamisel ja koos välja astuda ühise imperialistliku võistleja — Saksamaa vastu. Inglise-Prantsuse 1904. a. kokkuleppe teravdas veelgi imperialistlikke vastuolusid Inglismaa ja Saksamaa ning Prantsusmaa ja Saksamaa vahel. 1905. ja 1911. a. oleks see viinud peaaegu sõjani nende vahel Maroko pärast.

Inglise-Vene kokkulepe. Venemaa lüüasaamisel sõjas Jaapaniga ja 1905.—1907. a. kodanlik-demokraatlikul revolutsioonil oli suur mõju rahvusvahelise poliitika arenemisele. Need mõlemad sündmused nõrgendasid tsaari-Venemaa rahvusvahelist tähtsust ja asetasid tema senisest veelgi suuremasse rahanduslikku sõltuvusse Prantsusmaast, hiljem ka Inglismaast. Revolutsiooni mahasurumiseks, sõjaväe reorganiseerimiseks, uue laevastiku ehitamiseks ja sõjavarustuse täiendamiseks oli vaja rahu säilitamist mõneks ajaks ja palju raha. Raha andsid Pariisi ja Londoni pankurid.

Inglise valitsus otsustas, et on saabunud aeg korraldada kõik koloniaaltülid tsaarivalitsusega ja seada jalule koostöö Venemaaga võitluseks Saksamaa vastu. Tsaari-Venemaa nõrgenemine tegi ta järeleandlikumaks. Saksamaa ekspansiooni tugevnemise tõttu oli

Venemaa peamiseks vastaseks Lähis-Idas mitte enam Inglismaa, nagu varem, vaid nüüd juba Saksamaa.

1907. a. kirjutati alla Inglise-Vene kokkuleppele, mille mõte seis-
sis selles, et Inglismaa ja Venemaa lahendasid omavahelised tülid
Iraanis, Afganistanis ja Tiibetis. Iraan jaotati Vene (põhjas) ja
Inglise (lõunas) mõjusfääriks. Neid eraldas «neutraalne tsoon».
Venemaa loobus igasugustest pretensioonidest Afganistani suhtes
ja tunnustas Inglismaa protektoraati tema üle. Lõpuks kohustusid
mõlemad lepinguosalised mitte rikkuma Tiibeti terviklust ega se-
gama end selle Hiina provintsi siseasjadesse. Venemaa ja Inglis-
maa ühinesid revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks Iraanis.

1907. a. Inglise-Vene kokkulepe viis välispoliitikas lõpule
pöörde, mida Inglismaa oli alustanud XX sajandi algul. Kui Vene
tsarism ähvardas tõsiselt Inglismaa imperialistlikke huve Kaug-
Idas, sõlmis Inglismaa Venemaa vastu liidu Jaapaniga. Kuid nüüd
ähvardas Inglismaad Venemaast agressiivsem võistleja — Saksamaa.
Ja kolm ammust ajast vaenujalal olevat imperialistlikku suur-
riiki — Inglismaa, Venemaa ja Prantsusmaa — veendusid, et kõiki
neid ähvardab tõsine oht noore ja kiiresti areneva kiskja poolt.
Inglismaa, Venemaa ja Prantsusmaa, olles jaotanud omavahel
Egiptuse, Maroko, Iraani ja Afganistani, lõpetasid ajutiselt vanad
tülid. Nad ühinesid ühise vaenlase — Saksamaa vastu. Nii tekkis
Kolmikleping ehk Antant. Nüüdsest peale ei seisnud Kolmik-
liidu — Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia vastas enam Prant-
suse-Vene liit, vaid Antant — Inglismaa, Venemaa ja Prantsus-
maa. Kahe imperialistliku bloki kujundamine oli lõpule viidud.

Kolmiklepingu loomisele vastas Saksamaa uue relvastumisega.

Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimine. 1908. a. sügisel annekteeris
Austria-Ungari kaks Türgi provintsi — Bosnia ja Hertsego-
viina, mis ta oli okupeerinud vastavalt 1878. a. Berliini kong-
ressi otsusele. See põhjustas teravat pahameelt Serbias, kes lootis,
et need serblaste ja kroaatide poolt asustatud provintsid temaga
tulevikus ühinevad. Venemaa suhtus ärevusega Austria-Ungari
tugevnemisse Balkani poolsaarel ja toetas Serbia protesti Austria-
Ungari vallutusliku tegevuse vastu, mis avas uue etapi Austria-
Ungari ja Saksamaa slaavlaste-vastases poliitikas. Nad seadsid
oma eesmärgiks alistada Balkani poolsaare slaavi rahvad ja luua
otsene ning vahetu maismaaside Türgiga, mida Saksamaa pidas
juba oma asumaaks. Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimine, tu-
gevdades Saksamaa ja Austria-Ungari positsioone, puudutas seega
Antandi riikide huvisid.

Konflikt ähvardas kujuneda sõjaliseks kokkupõrkeks kahe impe-
rialistliku bloki vahel. Asi ei läinud sõjani ainult sellepärast, et
Venemaa ei olnud sõjaks valmis. 1909. a. märtsis esitas Saksamaa
Venemaale otsustava nõudmise tunnustada Bosnia ja Hertsego-
viina annekteerimist, ähvardades vastasel korral sõjaga. Venemaa
andis järele. Saksa blokk oli saavutanud diplomaatilise võidu
Antandi üle.

Rahvusvaheliste suhete teravnemine maailmasõja eel. 1911. a. sügisel alustas Itaalia sõda Türgi vastu Kürenaika ja Tripolitaania vallutamise eesmärgil.

Sõda venis pikale, kuid 1912. a. ilmus Türgimaale teise sõja oht — sõda Balkani riikidega. Seepärast ruttas ta Itaaliaga rahu sõlmima, loovutades talle Tripolitaania ja Kürenaika. Lenin nimetas Itaalia sõda Türgi vastu «tüüpiliseks koloniaalsõjaks».

Balkani riigid — Bulgaaria, Montenegro ja Kreeka — valmistusid türklaste poolt vallutatud slaavi ja kreeka maade vabastamiseks. Esimene Balkani sõda 1912. a. kukutas Türgi ülevõimu Balkani poolsaarel, välja arvatud väike rajoon, mis kuulus Konstantinoopoli ja väinade juurde. Serblaste ja bulgaarlaste võidud murdid Türgi mõisnike ülevõimu slaavi talupoegade üle Makedoonias ja Traakias ning ergutasid Austria-Ungari rõhutud rahvaste rahvuslikku vabadusvõitlust. Ent slaavi rahvaste võitluse Türgi ikke vastu tegi keerukaks imperialistlike suurriikide vahelesegamine. See vahelesegamine saigi 1913. a. puhkenud teise Balkani sõja põhjuseks.

Vaevalt lõppes sõda Türgiga, kui algas võitlus Balkani liitlaste vahel saagi jagamise pärast. Selle muutis keerukaks imperialistlike suurriikide vahelesegamine. Türgi lüüasaamine nõrgestas Austria-Saksa rühmituse positsioone, sest Türgi oli olnud temast sõltuv. Nüüd seadsid Austria-Ungari ja Saksamaa endale ülesandeks kindlustada oma vankuma lõõnud positsioone Balkanil ning purustada Balkani blokk, kiskudes Bulgaaria Serbiast eemale. See neil õnnestuski.

Teine Balkani sõda teravdas vastuolusid imperialistlike suurriikide kahe rühmituse vahel.

Balkani sõjad olid Esimese maailmasõja eelmänguks.

XI PEATÜKK.

ESIMENE MAAILMASÕDA A. 1914—1918.

§ 42. Esimese maailmasõja tekkimine.

Esimese maailmasõja põhjused ja iseloom. Imperialistlikud vastuolud Inglismaa ja Saksamaa, samuti Prantsusmaa ja Saksamaa, Venemaa ja Saksamaa, Venemaa ja Austria-Ungari vahel kutsusid esile kahe üksteisele vaenuliku sõjalise bloki — Austria-Saksa liidu ja Antandi tekkimise. Selle kahe imperialistlike suurriikide rühmituse vaheline võitlus maailma ümberjaotamise pärast viis Esimese maailmasõja puhkemisele.

1914.—1918. a. sõda oli mõlemalt poolt vallutussõda, ebaõiglane sõda. Saksa imperialistid võitlesid maailma ümberjaotamise eest, eeskätt just suurema osa Euroopa ja Lähis-Ida, kaasa arvatud Türgi

vallutamise ning orjastamise eest, kolooniate ümberjaotamise eest oma kasuks ja Saksamaa maailmavalitsemise kehtestamise eest.

Austria-Ungari imperialistid provotseerisid Esimest maailmasõda, et kindlustada oma võimu Habsburgide monarhia piirides elunevate rõhutatud rahvaste, 30 miljoni tšehhi, slovaki, poolaka, ukrainlase, serblase, kroaadi, sloveeni, rumeenlase ja itaallase üle. Austria-Ungari võitles iseseisvate slaavi riikide — Serbia, Bulgaaria, Montenegro ja Albaania orjastamise eest, taotledes oma ülevõimu kehtestamist Balkani poolsaarel ning Aadria ja Egeuse merel.

Türgi võitles oma ülevõimu taastamise eest Balkani slaavi rahvaste üle ning tahtis Venemaalt ära kiskuda Krimmi ja Kaukaasiat.

Inglise imperialism võitles oma koloniaalimpeeriumi säilitamise ja laiendamise eest ning oma peamise võistleja — Saksamaa nõrgendamise eest. Ta püüdis hävitada Saksamaa laevastikku, tööstuse, kaubanduse ja rahanduse konkurentsi ning vallutada Saksamaa asumaad.

Prantsuse imperialism võitles Elsassi ja Lotringi eest, mis Saksamaa oli temalt 1871. a. ära võtnud, ning Saarimaa vallutamise eest.

Vene imperialism püüdis hävitada Saksa ja Austria mõju Türgis ja Balkani poolsaarel, kindlustada seal oma mõju ning saada enda kätte Konstantinoopol ja väinad, kindlustada endale seega vaba väljapääs Vahemerre.

Serbia sõda Austria-Ungari vastu oli lõunaslaavlaste palju aastaid kestnud võitluse jätkuks oma rahvusliku vabastamise eest saksa-madjari rõhumise alt. Serbia poolt oli sõda vabastuslik, õiglane sõda. Ent see ei muutnud maailmasõja imperialistlikku iseloomu.

Sõja puhkemine. Sõja ajendiks oli Austria-Ungari troonipärija ertshertsog Franz Ferdinandi tapmine 28. juunil 1914 Bosnia pealinnas Sarajevo Serbia natsionalistliku organisatsiooni liikmete poolt.

Austria-Ungari kõige agressiivsemad imperialistlikud ringkonnad nõudsid, et Sarajevo mõrv kasutataks ära ettekäändena juba ammu kavatsetud arveteõiendamiseks Serbiaga ja selle maa vallutamiseks. Kuid Saksamaa abita ei julgenud Austria-Ungari valitsus astuda nii tõsist sammu, mis võis esile kutsuda Euroopa sõja. Saksa imperialistid arvasid, et keskriikidel (Saksamaal ja Austria-Ungaril) on kasulikum alustada sõda just 1914. a., aga mitte hiljem, kui Venemaa ja Prantsusmaa on ümberrelvastumise lõpule viinud. Nad arvestasid ka seda, et kuna Venemaa pole sõjaks valmis, siis ei toeta ta Serbiat. Ent kui isegi Venemaa ja tema järel Prantsusmaa astuksid sõtta vastuseks kallaletungile Serbiale, arvas Saksa valitsus, et see on Saksamaale kõige sobivam juhus hävitada korraga mõlemad imperialistlikud vastased mandril ning seejärel teostada põhjalikum maailma ümberjaotamine enda ka-

suks. Saksamaa lootis oma sõjalise ettevalmistuse üleolekule ja sellele, et Inglismaa vähemalt kohe sõja alguses ei võta sellest osa, sest ta on seotud sisemiste konfliktidega Iirimaa, kus oli puhkemas kodusõda.

Austria-Ungari valitsus esitas Serbia valitsusele ultimaatumi, millesse Saksamaa nõusolekul oli võetud niisugused alandavad nõudmised, mida Serbia oleks pidanud muidugi tagasi lükkama. Venemaa nõuandel ilmutas Serbia suurt järeleandlikkust, kuid sellest hoolimata kuulutas Austria-Ungari 28. juulil 1914. a. Serbiale sõja.

Püüdes ka omalt poolt sõda provotseerida, ei asunud inglise imperialistid konflikti algul selgele ja kindlale seisukohale ning toetasid sellega Saksa valitsuse illusiooni, et Inglismaa jääb erapooletuks Saksamaa ning Austria-Ungari sõjas Venemaa ja Prantsusmaa vastu. Venemaa ja Prantsusmaa taotlesid Inglismaalt abi Saksamaa vastu. Inglise valitsus ei andnud neile selget vastust ja õhutas seega sakslasi veel enam sõda valla päästma.

1. augustil 1914 kuulutas Saksamaa sõja Venemaale, seejärel kuulutas ta sõja Prantsusmaale ning Saksa väed rikkusid Belgia erapooletust ja tungisid Belgiasse. 4. augustil kuulutas Inglismaa Saksamaale sõja.

Euroopa sõja muutumine maailmasõjaks. Kohe sõja algul kujunes Euroopas välja kaks pearinnet: 1) läänerinne, kus Saksa väed tegutsesid Prantsuse, Inglise ja Belgia vägede vastu; 2) idarinne, kus Saksa armee koos Austria-Ungari armeega võitles Vene vägede vastu. Peale selle oli veel kõrvalrinne Balkanil, kus osa Austria-Ungari vägesid sõdisid serblaste vastu.

Sõda kandus varsti ka Euroopa piiridest kaugemale. Jaapan otsustas kasutada olukorda, et tema võistlejad Euroopas on seal sõjaga seotud. Nüüd võis ta asuda Hiina orjastamisele, haarata Saksa asumaad Vaikses ookeanis ja kindlustada oma domineeriv mõju Kaug-Idas. Augustis 1914 kuulutas Jaapan Saksamaale sõja, vallutas sakslaste poolt Hiina käest renditud Jiaozhou mereväe baasi ja neile Hiinas kuuluvad kontsessioonid. Jaapanlased kindlustusid Hiina provintsis Shandongis. Sõja ajal muutus Jaapan Ida-Aasias otsustavaks jõuks ja ei jätnud seda kasutamata Hiina edasiseks orjastamiseks.

Sõtta astus ka Türgimaa, kes oli täielikult Saksa imperialismi mõju all. Oktoobri lõpul, kui ettevalmistused sõjaks olid lõpetatud, tungis Türgi Venemaale kallale. Moodustus Kaukaasia rinne.

Sõda kandus ka Aafrikasse, kus inglased ja prantslased alustasid sõjategevust Saksa asumaade vallutamiseks.

Sõjategevus oli käimas ka paljudel meredel ja ookeanidel. Järkjärgult laienedes haaras sõda üha uusi maid ja muutus maailmasõjaks.

Saksa väiksõja plaan kahe rinde puhuks. Saksa sõjaplaani juhtivad ideed sõja puhuks kahel rindel oli Saksa kindralstaabi ülem von Schlieffen kavandanud juba 1905. a. Schlieffeni plaan seisis selles, et purustada Prantsusmaa enne, kui Venemaa jõuab mobiliseerida oma jõud ning need piirile koondada. Kiireima võidu saavutamiseks Prantsusmaa üle kavatses Schlieffen anda talle löögi Belgia kaudu, rünnates Prantsuse armee vasakut tiiba ja tagalat Prantsuse piirikindlustustest mööda minnes. Lootes lõpetada sõja Prantsusmaaga 4—6 nädala jooksul, kavatses Schlieffen üle viia kõik jõud idarindele, anda hoop Venemaale ja viia sõda 3—4 kuuga võidukalt lõpule. Ehkki Saksamaa oli garanteerinud Belgiale erapooletuse, rikkus ta reetlikult seda kohustust ning tungis vastavalt Schlieffeni plaanile Belgiasse.

Sissetung Belgiasse ja Prantsusmaale. Üleminek positsiooni-sõjale läänerindel. Murdes Belgia vägede vastupanu, liikus Saksa löögirühmitus kiiresti Prantsuse-Belgia piiri poole. Prantsuse väejuhatuse katsed peatada piiril Saksa pealetungi ei õnnestunud. Sakslased jätkasid edukalt pealetungi. Nad vallutasid peaaegu kogu Belgia ja ületasid Prantsuse-Belgia piiri. Prantsusmaa pealinn oli hädaohus. Prantsuse valitsus kolis Pariisist Bordeaux'sse.

Sel Prantsusmaale hirmsal tunnil tuli talle appi Vene armee. Algas Vene vägede pealetung, mis muutis kogu sõja käigu. Vene armee purustas sakslaste arvestused. Venelased ei hakanud ootama, kuni toimub kõigi jõudude lõplik koondamine, ja alustasid pealetungi varem, kui sakslased ootasid. Kaks Vene armeed tungis Ida-Preisimaale, mis sundis sakslasi võtma läänerinde paremalt tiivalt 2¹/₂ korpust ja suunama need Venemaa vastu. Sellel oli suur mõju sõjaliste operatsioonide edaspidisele arenemisele Prantsusmaal. Sakslastel ei jätkunud jõude Pariisi ümberhaaramiseks põhja poolt ja nad olid sunnitud muutma oma liikumise suunda, pöördudes lõunasse. Seetõttu ei õnnestunud neil mööda minna Prantsuse armee vasakust tiivast. Nad jõudsid välja Marne'i jõe äärde ida pool Pariisi, kus nad põrkasid kokku Prantsuse sõjaväe tugevate jõududega, kes olid valmistanud vastulöögiks.

Prantsuse väejuhatas hindas olukorda õigesti ning otsustas kohe asuda vastupealetungile. 5. septembril algas Marne'i lahing. Sellest võttis osa mõlemal pool üle 1¹/₂ miljoni mehe. Juba 9. septembril olid sakslased sunnitud alustama taganemist kogu rindel. Neil õnnestus kindlustuda Aisne'i jõe joonel. Sakslaste kätte jäi peaaegu kogu Belgia ja Prantsusmaa 10 rikkamat kirde-departemangu. 1914. a. augustis ja septembris nii lääne- kui ka idarindel toimunud võitluste tulemusena oli Saksa väiksõja plaan liitlaste vastu läbi kukkunud. Nende lahingute tulemusena algas pikaajaline positsioonisõda, mis lõpuks sai Saksamaale hukatuslikuks.

Varsti stabiliseerus rinne läänes ja positsioonisõda kujunes välja kogu läänerinde ulatuses Sveitsi piirist kuni Põhjamereni.

Saksaa pealetung läänerindel 1914. a.

Sõdurid kaevusid kaitsekraavidesse. Mõlemad pooled hakkasid ehitama ning täiustama muld- ja betoonvarjendeid ning muutsid need järk-järgult pealetungijaile raskesti läbipääsetavaiks.

Vene rinde tähtsus 1914. a. Prantslaste võit Marne'i juures oli võimalik tänu Vene armeede pealetungile, mis ajas nurja Saksaa välksõja plaani. Ent see võit oli saavutatud raskete kaotuste hinnaga — üks Ida-Preisimaale tunginud Vene armeedest kaotas poole oma meestest ja relvastusest.

Ida-Preisimaal operatsioonidega ühel ajal saavutasid Vene väed suure võidu Austria-Ungari vägede üle. Septembri lõpul hõivasid kaks Vene armeed kogu Ida-Galiitsia ja Bukoviina, piirasid sisse Przemyśli kindluse ning jõudsid Karpaatide eelmäestikuni. Oktoobris löödi sakslased Varssavi juurest tagasi. Üks Vene armee tungis uuesti Ida-Preisimaale. Austria-Ungari armee oli saadud

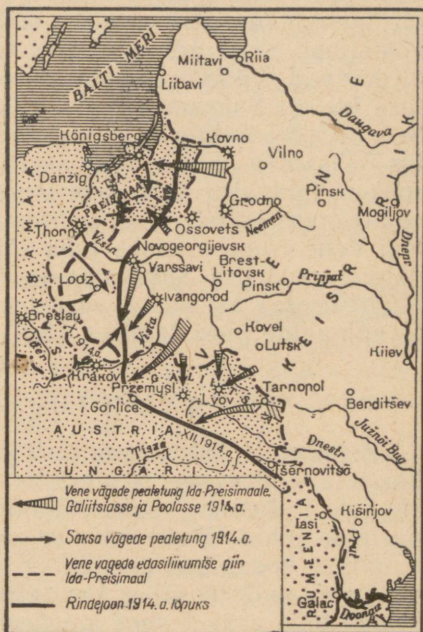
kaotuste tagajärjel raskes seisukorras. Austerlastele pidi appi tulema Saksamaa. Saksa väejuhatatus saatis idarindele Austria-Ungarile abiks Saksa vägesid.

Vene armeede sissetungimisel Ida-Preisimaale ja Austria-Ungari vägede purustamisel Ida-Galiitsias oli otsustav mõju võitluste lõpptulemustele läänerrindel. Saksamaa oli sunnitud üle viima vägesid läänerrindelt idarindele ja suunama sinna ka uuesti formeeritud väeosad. Vene vägede pealetung ja oma liitlastele õigel ajal antud abi päästsid Pariisi ning Prantsuse armee purustamisest ja andsid Inglismaale võimaluse formeerida ja toimetada läänerrindel õige suuri jõude. Vene vägede võidud sundisid Austria-Ungarit osa oma jõude Balkani rindelt idarindele üle viima. Seda kasutasid serblased ja löid austerlasi kahes suures lahingus.

Juba 1914. a. lõpust alates sidusid Vene väed peaaegu kogu Austria-Ungari armee, suure osa Saksa sõjaväest ja Kaukaasia rindel Türgi peajõud.

1914. a. sõjalised kokkuvõtted. Sõja esimesed viis kuud lükkasid ümber kõigi kindralstaapide plaanid, mis olid arvestatud lühiaegse sõja jaoks. Üldine sõjaolukord oli 1914. a. lõpuks järgmine. Saksamaa oli vallutanud Belgia, osa Prantsusmaast ja osa Poolast. Venemaa käes olid Ida-Galiitsia, Bukoviina ja osa Ida-Preisimaast. Saksamaa oli blokeeritud Inglise laevastiku poolt. See võttis Saksamaalt võimaluse välismaalt sisse vedada vajalikke toidu- ja tooraineid.

Sõjategevus näitas, et Saksamaa oli sõjaks paremini ette valmistatud kui tema vastased. Saksa tööstus lülitus kohe sõja teenistusse. Prantsusmaa ja Inglismaa viivitasid tööstuse üleviimisega relvade tootmisele ning asusid alles 1915. a. selle ülesande täitmisele. Tsaari-Venemaa kulutas oma kehvad sõjavarustuse tagavarad juba sõja esimestel kuudel: puudus oli vintpüssidest, kuulipildujatest, suurtükkidest ja eriti mürskudest. Tsaari-Venemaa nõrgalt arenenud tööstus ei suutnud varustada armeed vajaliku hulga relvastusega. Juba 1914. a. saadeti äsja mobiliseeritud sõdurid rindele ilma relvadeta, ootama vintpüsse, mis jäid järele surma saanud võitlejaist.

Idarinne 1914. a.

Kõigest hoolimata kujunes 1914. a. lahingute lõpptulemus Antandi kasuks. Schlieffeni plaan oli täielikult läbi kukkunud; mis mõnevõrra määras ette sõja lõpptulemuse. Saksa väejuhatas oli ülehinnanud Saksamaa jõude ja alahinnanud oma vastaste võimalusi. Vene armee osutus tugevamaks kui Saksa väejuhatas oli lootnud. Väalkiire võidu asemel alguses ühe ja pärast teise vastase üle oli Saksamaa sunnitud pidama rasket sõda kahel rindel. See oli pikaajaline kurnamisvõitlus, mis tähendas lõppkokkuvõttes Saksamaa lüüasaamist, sest tema vastastel oli rohkem inimesi, rohkem toiduaineid, rohkem toorainet, võimsam tööstus. Üheaegne sõjategevus kahel rindel põhjustaski Schlieffeni plaani nurjumise. Kui Vene rinne ei oleks juba sõja esimestest kuudest alates aheldanud suurt osa Saksamaa ja Austria-Ungari peajõude, ei oleks Prantsusmaa sakslaste survele vastu pidanud. Suur osa Saksa sõjaplaanide purustamises 1914. a. kuulub Vene armeele.

§ 44. II Internatsionaali krahh.

Reetmine II Internatsionaali juhtide poolt. Sõda püstitas tööliklassi ja rahvusvahelise sotsialistliku liikumise ette uued ülesanded. Inglise, Prantsuse, Saksa, Austria-Ungari ja Belgia sotsialistlike parteide juhid läksid juba esimesil sõjapäevil avalikult üle «isamaalise» kodanluse poolele ja kutsusid tööliklassi üles kaitsma ebaõiges vallutussõjas kapitalistlikku «isamaad». Samasugusele seisukohale asusid vene menševikud Plehhanoviga eesotsas.

Saksa sotsiaaldemokraadid hääletasid Riigipäeval ja prantsuse sotsialistid Saadikutekojas 1914. a. 4. augustil sõjakrediitide poolt. Belgia ja prantsuse sotsialistid astusid kodanlikesse valitsustesse ja sõlmisid oma kodanlusega «kodurahu». «Kodurahu» sõlmisid oma kodanlusega ka saksa ja austria-ungari sotsiaaldemokraatide juhid. Nad ei läinud valitsusse ainult sellepärast, et neid sinna ei kutsutud. Sotsialistlike parteide ja ametiühingute juhid kasutasid partei- ja ametiühingu-aparaati ning kogu oma ajakirjandust selleks, et kutsuda tööliklassi abistama oma imperialistlikku kodanlust ebaõiglase vallutussõja pidamisel.

Mitte ükski ülalnimetatud parteidest ei tunnistanud, et nende maade valitsused peavad imperialistlikku sõda. Nii õigustasid näiteks saksa ja austria-ungari sotsialistide juhid oma kaasabi Saksa ja Austria-Ungari imperialismile sellega, et nende maad võitlevat reaktioonilise tsarismi vastu.

Nii sai II Internatsionaal krahhi osaliseks. Faktiliselt lagunes ta üksikuteks omavahel vaenujalal olevateks oportunistlikeks parteideks, kes reetsid proletaarsete internatsionalismi lipu ja läksid üle oma kodanluse poolele. Need parteid kaitsesid avalikult oma reaktiooniliste valitsuste poliitikat imperialistlikus vallutussõjas. II Internatsionaali juhid olid šovinistlikel positsioonidel. Neid hakatigi nimetama sotsiaalšovinistideks.

Revolutsiooniline vool rahvusvahelises tööliikumises. Ainsaks

järjekindlaks ja lõpuni revolutsiooniliseks parteiks oli bolševike partei. Bolševikud pidasid leppimatut võitlust nii imperialismi kui ka sotsiaalšovinismi vastu. Nad paljastasid reetmise II Internatsionaali juhtide poolt. Lenin esitas järgmise loosungi, millest eesrindlikel töölistel oli vaja juhinduda ebaõiglases imperialistlikus sõjas: «Muuta imperialistlik sõda kodusõjaks». Bolševikud kutsusid relvastatud töölisi ja soldatisineleis talupoegi üles pöörama relvad oma kodanluse vastu, et kukutada tema võim. Töölistele oli see ainsaks võimaluseks sõjast pääsemiseks ja õiglase rahu sõlmimiseks. Bolševikud koondasid revolutsioonilisi elemente rahvusvahelises töölisliikumises, parandasid nende vigu ja kutsusid neid lahku lööma oportunistidest.

Saksa pahempoolsed — Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Wilhelm Pieck ja teised moodustasid sõja ajal «Spartakuse» rühma (*Spartakusbund*). Saksa pahempoolsed polnud täiesti järjekindlad revolutsionäärid. Nad keeldusid kaua aega oportunistidest lahku löömast. Nad kõhklesid vastu võtmast bolševistlikku loosungit imperialistliku sõja muutmiseks kodusõjaks.

Kõigest oma vigadest hoolimata võitlesid saksa pahempoolsed mehiselt imperialistliku sõja ja «kodurahu» jutlustamise vastu. Lenin arvustas karmilt saksa pahempoolsete vigu, kuid tunnustas neid internatsionalistidena ja ütles, et «... nad võitlevad oma sotsiaalšovinistide vastu otsustavalt, kindlalt, siiralt...»¹.

Saksa valitsus vangistas pahempoolsete juhid R. Luxemburgi ja K. Liebknehti.

Proletariaadi olukord sõja-aastail. Kohe sõja algusest peale langes kogu sõjaraskus tööliklassile. Politseirepressioonid, nalg, igasugused puudused, õigusetus, ekspluateerimise tugevnemine kodanluse poolt ja surm rindel imperialistide omakasupüüdlike huvide eest — kõike seda pidi kannatama sõdivate maade proletariaat. Palga tõus jäi sõja ajal 2—3 korda maha toidu- ja teiste tarbeainete hindade tõusust. Pidevalt kasvava elukalliduse tagajärjel alanes järsult tööliste elatustase. Nii võis näiteks prantsuse tööline osta sõja ajal oma palga eest 3 korda vähem, inglise tööline 2 korda vähem kui 1914. a. Veel halvem oli tööliste olukord Saksa maal ja Austria-Ungaris, kus toiduaineid ja kaupu oli vähem kui Inglismaal ja Prantsusmaal.

Kõigis sõdivates maades olid kodanikuvabadused — trükivabadus, koosolekute vabadus jne. — faktiliselt kaotatud. Oli kehtestatud piiramisreisikord, sõjakohtud, vali tsensuur. Kõik tööliklassi võidud — streikimisõigus, naiste ja alaealiste tööjõu ekspluateerimise piiramine — olid tegelikult likvideeritud. Tööpäev pikendati 11—12 tunnini, puhkepäevad kaotati.

Sõja-aastail tõmmati tootmisse miljonid naised, kuid nad said madalamat palka kui mehed, mis veelgi suurendas kodanluse kasumit.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 295.

Rahva kannatuste arvel teenisid miljonid suurkapalistid, kes juhtisid kapitalistlikke monopole.

Toiduainete ja laiatarbekaupade puudus kutsus esile toidukaartide sisseseadmise ja tekitas laiatarbekaupadega hangeldamist.

Kõigis sõdivates maades seati sisse leiva-, suhkru-, liha-, tee-, rõiva-, jalatsite-, kivisõe-, petrooleumi- jne. kaardid. Kuid mitte alati ei jagatud välja kaartidel märgitud produktide hulka. Kodanlus hankis toiduaineid spekulatiivsete hindadega, kuid töölisel nälgisid.

Bolševike võitlus III, Kommunistliku Internatsionaali loomise eest. Lenin alustas juba sõja esimestel päevadel võitlust uue, oportunistidest puhastatud proletaarse Internatsionaali loomise eest. Järk-järgult hakkasid mitte ainult Saksa, vaid ka teistes sotsiaaldemokraatlikes parteides välja kujunema revolutsioonilised rühmitused, kes võitlesid sotsiaalšovinistide reetliku positsiooni vastu ja hakkasid, kuigi arglikult ning aeglaselt, neist eemalduma. Sõja ajal õnnestus Sveitsis kokku kutsuda kaks internatsionalistide konverentsi. See oli sammuks edasi III, Kommunistliku Internatsionaali loomisel, mis asutati 1919. aastal.

§ 45. 1915. a. sõjalised ja poliitilised sündmused.

Itaalia üleminek Antandi poolele. Itaalia, Rumeenia, Bulgaaria ja Kreeka kodanlikud valitsused, kes sõja algul jäid erapooletuks, pidasid Euroopa sõda oodatud vahendiks oma vallutuslike eesmärkide saavutamiseks. Nad olid juba aegsasti otsustanud astuda sõtta selle imperialistliku rühmituse poolel, kelle abil kergemini ja kindlamini õnnestub rahuldada oma taotlusi.

1915. a. aprillis sõlmis Itaalia Antandiga lepingu, mille järgi ta kohustus ühe kuu pärast alustama sõda Antandi poolel. Mai kuus kuulutas Itaalia Austria-Ungarile sõja. Selle eest lubati talle itaallastega asustatud Trentino, suur osa Albaaniast, kaks Türgi provintsi Väike-Aasias ja oma asumade laiendamist Aafrikas.

Peamiste operatsioonide ülekandumine idarindele. Juba 1914. a. novembrist alates muutus Vene rinne peamiseks lahinguväljaks. 1915. a. jaanuarist kuni märtsini toimusid ägedad võitlused kogu idarinde ulatuses. Vene armeed löid uuesti Austria-Ungari vägesid. Hoides enda käes Ida-Galiitsiat ja üksikuid läbipääse Karpaatides, ähvardasid nad tungida Ungarisse ja Sileesiasse. Märtsis alistus Austria kindlus Przemyśl. Venelased said 120 000 vangi, 9000 suurtükki ja suure hulga muud sõjasaaki.

1915. a. kampaaniat kavandades otsustas Saksa väejuhatas suunata pealöögi Venemaa vastu. Läänerindel ei lootnud sakslased Inglise-Prantsuse kaitseliinist läbi murda. Sellepärast otsustasid nad Venemaa purustada, teades, et venelastel on relvade ja laskemoona puuduse tõttu raske hiiglasuurel 1200 km pikkusel ringel luua kõikjal kindlat kaitset. Saksa väejuhatas seadis nüüd endale eesmärgi: purustada Venemaa ja sundida teda separaatarahu sõlmima. Pealöök otsustati anda Visla ülemjooksu ja Kar-

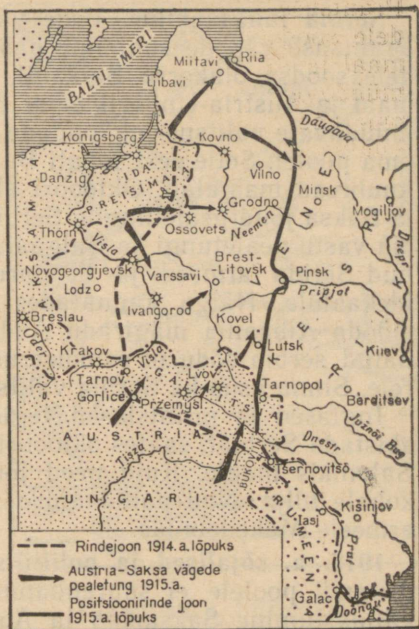
paatide vahel. 2. mail murdsid sakslased Vene positsioonid Gorlice ja Tarnówi vahel 35 km ulatuses läbi. Läbimurre Gorlice juures oli suurte ja kestvate lahingute alguseks; Vene vägedel ei jätkunud mürske ja nad olid sunnitud Galiitsiast ja Bukoviinast taganema. Juulis alustasid sakslased suurt pealetungi Poolas ja Leedus, kus Vene väed olid sunnitud samadel põhjustel taganema. Alles septembri lõpul õnnestus peatada sakslaste edasiliikumine. 5 kuud kestnud vahetpidamatute lahingute tulemuseks idarindel oli see, et Vene väed olid sunnitud maha jätma peaaegu kogu Galiitsia, Bukoviina, osa Volõõniast, Poola, Leedu ja osa Lätist (Kuramaa).

Vene sõdurid võitlesid vapralt, kuid neil tuli sõidida uskuematult rasketes tingimustes: ilma küllaldase hulga laskemootornata, raskesuurtükiväeta, tundes puudust õhu- ja keemilise sõja vahenditest, omamata isegi küllaldaselt vintpüsse, rõivastust, jalatseid ja ravimeid. Pehkinud tsaarirežiim näitas oma täielikku võimetust sõda pidada.

Austria ja Saksamaa agendid Vene staapides ning tsaari lähikonnas kõrgeil kohtadel seisvad salakuulajad abistasid sakslasi nende võitluses Vene vägede üle. Sakslastel olid teada paljud sõjosaladused. Tsaarina pidas Saksamaaga salajast ühendust separaatraku sõlmimise eesmärgil. Hiljem selgus, et sõjaminister Suhomlinovit ümbritsesid Saksa salakuulajad. Nad häirisid rinde varustamist laskemootornaga, uurisid välja sõjosaladusi ning tekitasid kahju Vene armeele.

Sellest hoolimata ei õnnestunud sakslastel idarindel otsustavat võitu saavutada. Nad hõivasid suuri maa-alasid, kuid iga kohaliku läbimurde järel Vene rindest sulgus rinne uuesti ja takistas vaenlase edasitungi.

1915. a. septembri lõpul mindi ka idarindel üle positsioonisõjale. Rinne ulatus peaaegu otsejoones Dnestrist Riia laheni. Saksamaal ei jätkunud jõudu Vene armee purustamiseks ja Venemaaga separaatraku sõlmimise saavutamiseks. Idarinne sidus endiselt umbes poole vaenuliku koalitsiooni jõududest. Inglise ja Prantsuse väejuhatas ei teinud tõsist katset Saksamaa jõude idarindelt ära tõmmata ja kergendada kaitsele asunud Vene vägede seisukorda.

Idarinne 1915. a.

Serbia lüüasaamine. Vene vägede taganemine ja Inglise ning Prantsuse vägede suhteline passiivsus läänerindel löid Keskriikidele soodsa olukorra Balkanil. 1915. a. sügisel õnnestus Saksamaal ja Austria-Ungaril tsaar Ferdinandi ning teda ümbritsevate müüdavate valitsusriikide kaasabil tõmmata Bulgaaria sõtta oma poolel. Selle eest lubati Bulgaaria valitsusele mõned Serbiale kuuluvad maa-alad. Oktoobri algul asusid suured Austria-Ungari ja Saksa jõud pealetungile Serbia vastu. Samaaegselt alustas Serbia vastu pealetungi ka Bulgaaria armee. Visa vastupanu ei päästnud Serbia armeed ja ta purustati tänu kolmekordsele jõudude ülekaalule. Nälg ja kannatades tungisid Serbia armee jäänused mööda Albaania mägiradu Aadria mere äärde. Kurnatud ja piinatud serbia sõdurid evakueerusid Kreekale kuuluvale Korfu saarele. Sinna asus ka Serbia valitsus.

Inglased ja prantslased tegid alles suure hilinemisega katsed abistada Serbiat, saates oktoobris võrdlemisi väikesearvulised jõud Salonikis maale. Kuid need jõud olid liiga väikesed ja jõudsid kohale hilja. Nad panid aluse Antandi maade Saloniki ehk Ida-armeele Makedoonias.

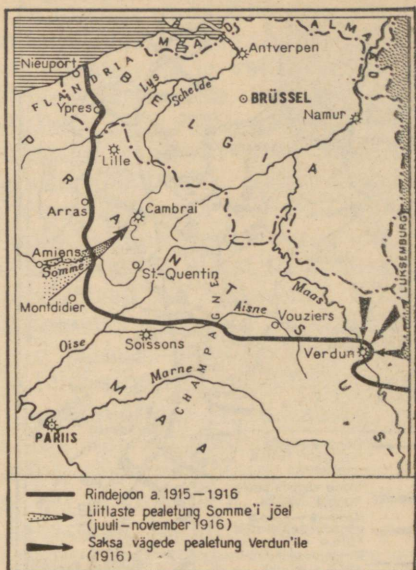
1915. a. sõjalised ja poliitilised kokkuvõtted. Itaalia üleminek Antandi poolele ei suurendanud palju viimase jõude. Bulgaaria väljaastumine Saksamaa ja Austria-Ungari poolel kompenseeris mõningal määral nende diplomaatilisi ebaõnnestumisi Itaalias. Bulgaaria väljaastumine andis neile pärast Serbia purustamist võimaluse luua läbi Serbia ja Bulgaaria territooriumi otsene side Türgiga.

Venemaa sai 1915. a. suurte kaotuste osaliseks. Ent Saksamaa ei saavutanud oma peamist eesmärki — hävitada Vene armee ja lülitada Venemaa sõjast välja. Saksamaal ja Austria-Ungaril tuli ka järgnevatel aastail pidada sõda samaaegselt kahel peamisel rindel. Asjaolu, et kogu sõja raskuspunkt 1914. a. sügisest alates läänerindelt idarindele üle kandus ja et Vene armee võttis vastu Austria ja Saksa armee peamised löögid, kurnas viimaseid ja andis Prantsusmaale ja Inglismaale võimaluse mobiliseerida oma tööstust, ümber korraldada vanu ning luua uusi võimsaid sõjalisi ettevõtteid. Nad kasutasid Saksa vägede Vene rindele tõmbamise tõttu neile võimaldatud pikka hingetõmbeaega miljoniliste armeede värbamiseks, väljaõpetamiseks ja paremaks varustamiseks, luues endale seega soodsamad tingimused sõjapidamiseks 1916. a. Nii kasutasid Prantsusmaa ja eriti Inglismaa kogu 1915. a. jooksul suhtelist hingetõmbeaega, jättes sõja pearaskuse Venemaa kanda.

§ 46. Sõjategevus 1916. aastal.

Verduni lahing. Suured sõjalised edusammud 1915. a. ei parandanud Saksa sõjalise rühmituse üldist olukorda. Aeg töötas nende kahjuks. Saksamaa, mitte suutes hävitada Vene armeed, ei julge-

nud jätkata pealetungi Vene rindel. 1916. a. suunas Saksa väejuhatus pealöögi jälle läänerrindele. 1916. a. veebruari lõpus alustasid sakslased suurt pealetungi Verduni kindluse vastu, mis oli kogu Prantsuse rinde toetuspunktiks. Võitlused Verduni all kestsid vaheaegadega kuni detsembrikuuni ja olid äärmiselt ägedaloomulised. Sakslased said lüüa. Prantslastel läks korda Verduni enda käes hoida. Kumbki pool kaotas umbes 700 000 meest. Seda verist lahingut hakati nimetama «Verduni hakkmasinaks».

Läänerrinne a. 1915—1916.

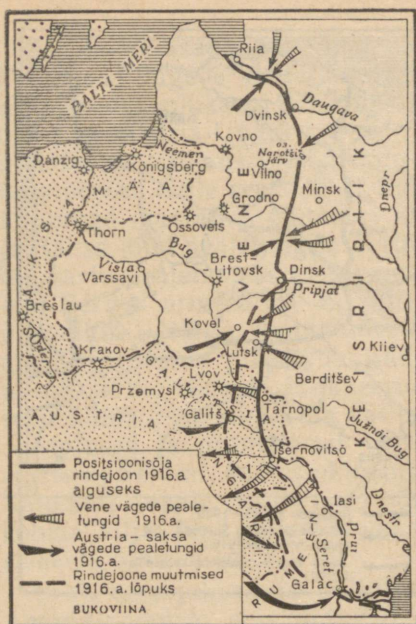
Vene vägede pealetung Galiitsias ja Bukoviinas. 1916. a. mais alustasid Austria-Ungari väed pealetungi Itaalia rindel, kusjuures Itaalia armee sai suure kaotuse osaliseks. Seoses sellega, samuti raskete võitlustega

Verduni all, nõudis Antant jälle Venemaalt abi. 4. juunil läks Vene armee üle pealetungile 400 km laiusel rindel Pinski soodest kuni Rumeenia piirini. Pealetung lõppes hiilgava võiduga — juba esimesil lahingupäevil murti Austria rinne Lutskist ida pool läbi.

Austerlastele saadeti appi Saksa väed. Sellest hoolimata vallutasid Vene väed uuesti osa Galiitsias ja Bukoviina ning jõudsid välja Karpaatide mäekurudeni, saades üle 400 000 sõjavangi ja suurt sõjasaaki.

Laskemoonapuudus takistas venelastel lõplikult purustada Austria-Ungari armeed. Ent sakslased olid sunnitud katkestama pealetungioperatsioonid läänerrindel ja minema mõlemal peamisel rindel üle kaitsele. Sõjaliste operatsioonide raskuspunkt kandus aasta keskel uuesti idarindele.

Somme'i lahing. 1916. a. juulis alustasid inglased ja prantslased pealetungi Somme'i jõel. Pealetung kestis vaheaegadega kuni novembrikuuni ja läks kummalegi poolele maksma umbes 1 200 000 meest. Sakslased kaitsesid end liitlaste vastu suure vaevaga, sest nad pidid kogu aeg nõrgendama läänerrinnet, saates sealt vägesid Austria-Ungari päästmiseks Vene vägede ränkadest hoopidest. Somme'i lahingus Inglise ja Prantsuse sõjatehnika esmakordselt mitte üksnes ei olnud võrdne Saksa omaga, vaid ületas seda. Siin kasutati esimest korda tanke. Liitlased kulutasid selles lahingus rohkem mürske ja laskemoona kui terve Vene armee 1914. ja 1915. aasta jooksul. Kui liitlased oleksid loovutanud osa

Idarinne 1916. a.

oma varustusest venelastele, siis oleksid viimased Austria-Ungari rivist välja löönud. Oma mälestustes pidas Inglise peaminister Lloyd George vajalikuks tunnistada, et «... ühest kolmandikust Somme'il kasutatud kahurväest ja mürskudest oleks piisanud, et anda Dnestri kallastel Vene vägedele suur võit».

Rumeenia astumine sõtta Antandi poolel. Rumeenia mõisnikud ja kodanlus pidasid kasulikumaks siduda oma saatus Antandiga. Sõja algul tunnustas Venemaa Rumeenia õigust võtta enda kätte Austria-Ungari maa-alad, mis on asustatud rumeenlaste poolt. Selle eest kohustus Rumeenia säilitama Venemaa suhtes sõbralikku neutraliteeti. Vene vägede võit edelarindel veenis Rumeenia valitsust, et rumeenlaste poolt asustatud Austria-Ungari piirkondade omandamine ei ole enam raske.

1916. a. augustis kuulutas Rumeenia Austria-Ungarile sõja. Sakslased ja austerlased paikasid Prantsusmaalt ja Itaaliast suured jõud Rumeeniasse, bulgaarlased ja türkklased aga Dobrudžasse. Halvasti relvastatud, halvasti väljaõpetatud ja halvasti juhitud Rumeenia väed said ühe lüüasaamise osaliseks teise järel. Suur osa Rumeenia territooriumist, kaasa arvatud pealinn Bukarest, oli vaenlase poolt vallutatud. Nüüd tuli Vene armeel uuele liitlasele kiiresti abi osutada. Vene väed pidasid austerlasi ja sakslasi kinni Sereti jõel. Idarinne pikenes veel 500 km võrra.

Sõda ja rahvamajandus. Miljonite meeste mobiliseerimine armesse tekitas kõikides maades tööjõupuuduse ning tooraine, toiduainete ja laiatarbeesemete toodangu tunduva vähenemise. Laialdased piirkonnad, kus toimus sõjategevus, muudeti kõrbeks. Uputati tuhandeid sõja- ja kaubalaevu ning ehitati suur hulk samasuguseid laevu nende asendamiseks.

Esimeses maailmasõjas võeti tarvitusele uusi sõdimisvahendeid. Esmakordselt rakendati lahingutes laialdaselt lennukid ja allveelaevu. Sõja käigus konstrueeriti tankid. Positsionisõda nõudis ennenägematul hulgal kahurväge ja laskemoona. Sõjavajaduste rahuldamiseks oli vaja tohutul hulgal metalli, masinaid, kütteainet, mitmesuguseid sõjamaterjale, töökäsi ja toiduaineid.

Mitte ükski sõdiv riik ei olnud võimeline täielikult rahuldama rinde ja elanikkonna vajadusi. Esimeses järjekorras rahuldati rinde hädatarvilikud vajadused. Kõikide sõdivate riikide valitsused allutasid kogu rahvamajanduse ja tööjõu sõjahuvidele. Sel eesmärgil seati sisse tööstuse ja kogu majanduselu riiklik reguleerimine. Kõik toorainevarud võeti väga range riikliku kontrolli alla. Sõjaliste ettevõtete kindlustamiseks tööjõuga seadsid kõik sõdivad riigid sisse töökohustuse, mis lasus kogu oma raskusega tööliste õlgadel. Selgitades, mida tähendab saksa kapitalistide sõjaline surve tööliklassile, nimetas Lenin Saksamaal kehtestatud üldist töökohustust «tööliste sõjaliseks sunnitööks». Sama teed kui Saksamaa läksid ka teised sõdivad maad. Sõja tingimustes kasvasid kapitalistide kasumid tohutul määral. Kapitalistid ja mõisnikud teenisid rahva viletsuselt, sõjalistelt tellimustelt ja toiduainetega spekulatsioonilt.

1916. a. kampaania sõjalised kokkuvõtted. 1916. aasta oli murrangulise tähtsusega nii sõjalises kui ka poliitilises mõttes. Hakkas ilmema kurnatus ja sõjaline väsimus kõikides sõdivates maades. Pärast lahinguid Verduni all ja Somme'il, samuti Vene vägede pealetungi tagajärjel oli Saksamaa sunnitud kõikidel rindel üle minema kaitsele. Vene armee pealetung 1916. a. suvel Galiitsias oleks peaaegu hävitanud Austria-Ungari armee. Saksamaa ja tema liitlaste üldine sõjaline seisukord oli tunduvalt halvenenud, hoolimata sellest, et nende sõjaväed asusid vaenlase territooriumil. Tõsi küll, Rumeenia okupeerimine parandas mõningal määral Saksamaa ja Austria-Ungari olukorda toiduainetega varustamise osas. Rumeeniast sai Saksamaa ka naftat, mis oli eriti vajalik allveelaevade jaoks. Kuid põhjalikku muudatust sõjalises olukorras Rumeenia lüüasaamine ei põhjustanud.

Vene armee oli 30 kuud peaaegu vahetpidamata kestnud suurtes lahingutes välja kurnanud Austria-Ungari ja Saksa armee. Saksamaal hakkasid juba lõppema inimreservid. Relvastuse ülekaal oli nüüd juba Inglismaa ja Prantsusmaa poolel.

Austria-Ungaris, Türgis ja Bulgaarias valitses nälg. Ka Saksamaa elanikkond oli sõjast tüdinud. Eriti kannatasid töölised.

§ 47. 1917. aasta poliitilised ja sõjalised sündmused.

Klassivõitluse teravnemine sõdivates maades. Sõjaväsimus ja rahvahulkade pahameel kõikides sõdivates maades hakkas ilmema juba 1916. a. tööliste streikides, sõjavastastes demonstratsioonides ja naiste näljademonstratsioonides. Töötavad klassid, eeskätt proletariaat ja rõhutatud rahvused hakkasid aru saama, et sõda, milles nad valavad oma verd, on reaktsiooniline, nende endi eluliste huvide vastu sihitud sõda. «Kodurahu» tööliste ja kodanluse vahel lõi kõikjal vankuma. Maailmasõda oli kõigutanud ning nõrgestanud kapitalistlikku süsteemi. Tsaari-Venemaal kogus revolutsiooniline tööliikumine kiiresti jõudu. Tunduvaid edusamme tegi see

Bolševistlike lendlehtede lugemine rindel.

ka Austria-Ungaris, Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias. 1916. a. lõpuks oli valminud kõigis sõdivates maades poliitiline kriis, olgugi et ta ei haaranud neid kõiki ühesugusel määral.

Veebruarirevolutsioon Venemaal ja revolutsioonilise liikumise tõus Euroopas. Kõige teravam oli olukord Venemaal. Töölised ja sõdurid, keda juhtis bolševike partei, kukutasid 1917. a. veebruaris tsaari isevalitsuse.

Pärast revolutsiooni moodustatud mõisnikest ja kapitalistidest koosnev Ajutine Valitsus kuulutas, et ta jätkab imperialistlikku sõda «võiduka lõpuni».

Bolševikud alustasid võitlust Ajutise Valitsuse vastu ning jätkasid võitlust imperialistliku sõja vastu.

Veebruarirevolutsioon Venemaal avaldas sügavat mõju revolutsioonilise liikumise tõusule teistes Euroopa maades. Aprillis kuulutasid Saksamaal välja streigi rohkem kui 300 000 Berliini, Leipzigi ja paljude teiste linnade sõjatehaste metallitöölisi. Saksa metallistid saavutasid tööliste saadikute nõukogude loomise. Ka saksa sõduritele avaldasid mõju Venemaal toimuvad revolutsioonilised sündmused. Mais tekkisid revolutsioonilised rahutused mõnedel Saksa sõjalaevastiku suurtel laevadel. Augustis algasid laevastikus madruste revolutsioonilised väljaastumised. Need väljaastumised suruti julmalt maha.

1917. a. algas Prantsuse armees liikumine sõja vastu. Liikumine

haaras üle 100 rindel asuva rügemendi, kusjuures mõnedes väeosades läks asi kuni otsese käskudele vastuhakkamiseni ja isegi ülestõusudeni. Rahutused armees kestsid juuni lõpuni ja suruti maha jõuga. Üheaegselt revolutsioonilise liikumisega rindel toimus streigiliikumise tõus kogu riigis. Prantsuse mees- ja naistöölised avaldasid oma solidaarset vene töölistega ning nõudsid sõja lõpetamist ja rahu sõlmimist.

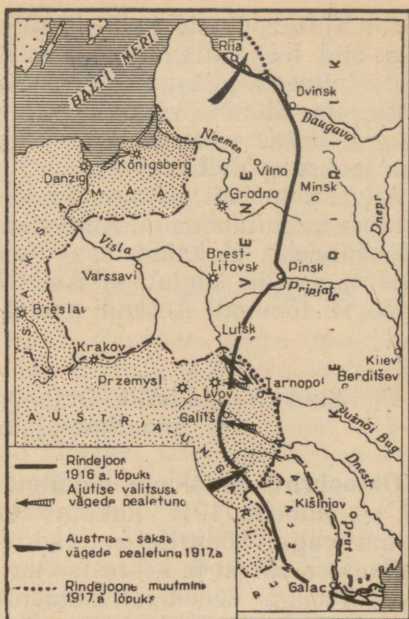
Ka itaalia tööliste hulgas tugevnes sõjavastane liikumine. Mitmes linnas toimusid tänavademonstratsioonid. Torinos toimus üldstreik, millest võttis osa 40 000 töolist.

Inglismaal streikisid 1917. a. kevadel sajad tuhanded mehhaanikud, masinaehitajad ja sõjatehaste töölised. Töölisliikumise võimas tõus sundis valitsust, keda 1916. a. peale juhtis Lloyd George, tegema tööliklassile mõningaid järeleandmisi. Kehtestati kindlad hinnad toiduainetele, tõsteti natuke palkasid ja laiendati valimisõigust. Nende abinõude eesmärgiks oli pehmen-dada küpsenud revolutsioonilist kriisi.

Ameerika Ühendriikide sõttaastumine. Kauga aega hoidus Ameerika Ühendriikide kodanlus sõttaastumisest. Ameerika kapitalistid kauplesid suure kasuga Antandi maadega ja neutraalsete riikidega, rikastusid sõjaliste tellimuste arvel, saades miljonilisi kasumeid. Ameerika Ühendriigid sidusid oma tööstuslikud, kaubanduslikud ja rahanduslikud huvid Antandi maadega ning muutusid nende peamiseks võlausaldajaks ja varustajaks sõjamaterjalidega, strateegiliste toorainetega ja toiduainetega.

Alles 1916. a. keskel, eriti aga 1917. a. algul otsustas Ameerika valitsus otseselt osa võtta sõjast Antandi poolel. Ameerika Ühendriigid hakkasid kartma Vene revolutsiooni tagajärgi. Neid hirmutas ka blokaad, mida Saksa allveelaevastik teostas Inglismaa suhtes. Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad hakkasid kartma, et Saksamaa osutub sõja võitjaks. Peale selle leidsid Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad, et on saabunud paras moment esitada oma taotlused juhtivale osale maailmas, esikohale maailmas.

1. veebruaril 1917. a. alustas Saksamaa halastamatut allvee-

Idarinne 1917. a.

sõda. Kõik sõdivate ja neutraalsete riikide kauba- ja reisilaevad, mis olid teel Antandi maadesse, uputati hoiatuseta ja hoolitsemata inimeste päästmise eest. Saksa väejuhatuse oli arvamisel, et niisugune abinõu võimaldab kiiremini sõda võidukalt lõpetada ning kinnitas valitsusele ja kogu maale, et «paneב Inglismaa 6 kuu jooksul põlvili».

Allveesõda häiris Ameerika kaubandust Antandi riikidega. Allveesõja kuulutamine oli Ameerika Ühendriikide valitsusele oodatud ettekäändeks, et katkestada diplomaatilised suhted Saksamaaga. 1917. a. aprillis kuulutasid Ameerika Ühendriigid Saksamaale sõja.

Varsti tõmmati Antandi poolel sõtta ka Kreeka.

§ 48. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal ja tema maailma-ajalooline tähtsus.

Oktoobrirevolutsiooni maailma-ajalooline tähtsus. 25. oktoobril (7. novembril) 1917 kukutas Venemaa töölisklass liidus kehtalurahvaga, sõdurite ja madruste toetusel, bolševike juhtimisel kodanluse võimu ja kehtestas uut tüüpi riigi — Nõukogude Sotsialistliku riigi. Venemaal, kuuendikul maismaapinnast, tekkis esimene sotsialismikolle. Kõrvuti kapitalismiga tekkis teine, uus ühiskondlik süsteem — sotsialistlik süsteem.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos. Kõik möödunud aegadel toimunud revolutsioonid lõppesid tavaliselt sellega, et ühtede, revolutsiooni poolt kukutatud ekspluataatorite asemele tulid teised, uued ekspluataatorid. Selline oli nii XVII sajandi Inglise kodanliku revolutsiooni kui ka XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni tulemus. Ainult Pariisi Kommuun oli katseks hävitada igasugune ekspluateerimine, kuid see katse lõppes lüüasaamisega. Oktoobrirevolutsioon erineb põhjalikult eelnevatest revolutsioonidest. Tema tulemuseks oli mitte ühe ekspluateerimisvormi asendamine teisega, vaid ta hävitas igasuguse inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, hävitas kõik ekspluataatorlikud klassid.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ei avaldanud mõju mitte ainult arenenud kapitalistlike maade töörahvale. Ta pani imperialismi vankuma mitte ainult tema valitsemise keskustes, mitte ainult metropolides. Ta õõnestas imperialismi võimu asumaades ja sõltuvates maades.

Oktoobrirevolutsioon ja töölisklassi vabadusliikumise tõus laides töörahva hulkades kogu maailmas. Sotsialistliku revolutsiooni võit Venemaal kutsus esile määratu vaimustuse töörahvahulkades kogu maailmas. Vastuseks jultunud ning röövellikele tingimustele, mida Austria-Saksa imperialism esitas Brestis Nõukogude vabariigile, kuulutas Viini proletariaat 1918. a. jaanuaris välja streigi. Sajad tuhanded Viini ja teiste Austria linnade töölised korraldasid võimsaid demonstratsioone protestiks röövellike «rahu»-tingi-

muste vastu. Valiti tööliste saadikute nõukogud, kes juhtisid liikumist. Austria töölistega ühinesid ungari ja tšehhi tööliised. Streikijad kuulutasid välja loosungid: «Elagu Nõukogude Venemaal!», «Maha sõda!», «Leiba ja rahu!», «Elagu tööliste nõukogud!»

Veebruaris toimus Austria-Ungari meremeeste väljaastumine. Cattaros (Kotoris) tõusid üles 40 sõjalaeva, mille meeskonnad koosnesid peamiselt jugoslaavlastest. Ülestõusu juhtis madruste saadikute nõukogu. Ülestõusnud meremehed nõudsid viivitamatut rahu sõlmimist Nõukogude Venemaaga. Kõikidelt ohvitseridelt võeti ära relvad ja nad areteeriti. Ülestõus suruti Saksa allveelaevade abil maha.

Sagenesid ülestõusud Austria-Ungari sõjaväes. Algas massiline deserteerimine sõjaväest, kusjuures desertöörid võtsid kaasa relvad ja organiseerisid võitlussalku, haarates endi kätte terveid piirkondi riigis. Rahvuslik vabadusliikumine kaksikkeisririigis tõusis enneolematule kõrgusele. Slaavi rahvad nõudsid täielikku iseseisvust.

Solidaarsusliikumine Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga haaras ka Saksamaa töörahvast. Berliini sõjatehaste metallitöölised kuulutasid 1918. a. jaanuaris välja streigi protestiks Bresti rahu tingimuste vastu ja sõja jätkamise vastu. Berliini töölistega ühinesid sajad tuhanded tööliised Saksamaa teistes tööstuslinnades. Jaanuaris alanud liikumine ei lõppenud ka järgnevail kuudel. Oktoobrirevolutsioon avaldas tugevat mõju ka Saksa armeele. Terved rügemendid muutusid võitlusvõimetuks.

Oktoobrirevolutsioon avaldas tugevat mõju rahvahulkadele ka Antandi maades. Prantsusmaal streikis 1917. a. detsembris 150 000 töölist Loire'i jõe basseinis. 1918. a. veebruaris ja märtsis haaras streigiliikumine selle piirkonna uuesti. Kevadel streikisid tööliised suurtes Pariisi sõjatehastes. Nõukogude Venemaa kaitseks astus energiliselt välja prantsuse intelligentsi parim osa (Henri Barbusse, Romain Rolland, Anatole France jt.).

Nagu prantsuse, saksa ja austria tööliised, nii võtsid ka inglise tööliised rõõmuga vastu teate Oktoobrirevolutsiooni võidust Venemaal ja kiitsid täielikult heaks Nõukogude valitsuse rahupoliitika. Tööliised avaldasid protesti Inglismaa ja Prantsusmaa vaenuliku poliitika vastu Nõukogude Venemaa suhtes ning võitlesid interventsiooni vastu Venemaal. Streigiliikumine võttis 1918. a. teisel poolel ähvardava ulatuse. Juulis streikis Inglismaal 500 000 sõjatehaste töölist. Augustis ja septembris kasvas streikijate arv veelgi.

Ameerika Ühendriikides väljendus töölisliikumise tõus võimsas streigilaines ja tööliste väljaastumistes interventsiooni vastu. Ameerika Ühendriikide tööliised tõusid energiliselt Vene revolutsiooni kaitseks. Kõikides maa tööstuskeskustes tekkisid organisatsioonid Nõukogude Venemaa kaitsmiseks.

Antandi riikide sõdurid väljendasid sageli, et nad ei taha sõidida bolševike vastu. Tööliised keeldusid laadimast valgekaartlastele määratud sõjavarustust.

Nõukogude Venemaa revolutsiooniline väljaastumine imperialistlikust sõjast. Teisel päeval pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu pöördus Nõukogude valitsus kõikide sõdivate riikide rahvaste ja valitsuste poole ettepanekuga asuda otsekohe läbirääkimistele õiglase ja demokraatliku rahu sõlmimiseks. Nõukogude riigi rahuarmastav välispoliitika tuleneb tema kui töörahva riigi olemusest. Rahu oli vajalik seda enam, et oli tarvis hingetõmbeaega nõukogude võimu kindlustamiseks. Sõja jätkamine, ilma et nõukogude võim oleks jõudnud veel luua oma armeed, ähvardas hukutada revolutsiooni.

Antandi maad keeldusid pidamast rahuläbirääkimisi, arvestades, et nõukogude võim ei püsi kaua. Saksa imperialistid aga nõustusid läbirääkimisi alustama. Läbirääkimised avati Brestis 1917. a. detsembris. Sakslased nõudsid, et piir määrataks kindlaks mööda rindejoont. See tähendas, et Saksamaale tuleb loovutada Leedu, Kuramaa ning osa Valgevenemaast ja Volõoniast. Nõukogude valitsus oli äärmiselt raskes olukorras: vana armee sõdurid lahkusid omavoliliselt rindelt. Kontrevolutsioon hakkas tõstma pead ja organiseerus. Nõukogude valitsusel ei olnud veel küllaldaselt sõjalist jõudu, mis oleks olnud võimeline sundima saksa imperialiste õiglast rahu sõlmima. Niisuguses olukorras leidsid bolševikud eesotsas Leniniga vajaliku olevat Saksa rahutingimused vastu võtta. Kuid läbirääkimiste ajal rikkusid sakslased reeturlikult vaherahu ja alustasid uuesti pealetungi kogu rindel. Pihkva ja Narva all andsid esimesed noored, äsja formeeritud Punaarmee väeosad 23. veebruaril vastulöögi Saksa vägedele ja peatasid nende edasiliikumise Petrogradi suunas, ilmutades seejuures tähelepanavat patriotismi eeskuju. 23. veebruar 1918 kuulutati Punaarmee sündimise päevaks.

Bresti leping kirjutati alla 3. märtsil 1918. Selle lepingu järgi kisti Nõukogude Venemaa küljest ära Ukraina, Leedu, Valgevenemaa, Balti mere äärsed piirkonnad ning Taga-Kaukaasia — Ardahan, Karsi ja Batumi piirkond. Viimased läksid Türgi külge. Nõukogude Venemaa pidi maksa Saksamaale 3 miljardit kuldrubla kontributsiooni ja andma talle selle rea majanduslikke soodustusi. Kuid hingetõmbeaeg oli saavutatud. Peatselt, pärast Saksamaa lüüasaamist, tühistas Nõukogude valitsus Bresti lepingu.

§ 49. Esimese maailmasõja lõpp.

Saksa armee viimane pealetung ja tema lüüasaamine. 1918. a. algul seadis Saksa imperialism endale avantüristliku ülesande — purustada Inglise-Prantsuse väed enne Ameerika armee jõudmist Prantsusmaale. Pärast seda kavatsesid sakslased oma jõud itta ümber paigutada ja hävitada Nõukogude Venemaa.

1918. a. märtsis alustas Saksa väejuhatuse pealetungi läänerindel. Saksa väed saavutasid märtsist kuni juulini suurt taktikalist edu; juunis ületasid nad isegi uuesti Marne'i jõe. Ent nad ei saavutanud oma peamist eesmärki: Inglise-Prantsuse väed ei olnud

enne Ameerika vägede läänerindele jõudmist purustatud. Seejuures ei mänginud mitte väikest osa asjaolu, et üle ühe miljoni saksa sõduri ja üle 300 000 austria-ungari sõduri olid seotud Nõukogude Venemaal. Saksa armee idarindel hakkas kiiresti lagunema. Tung rahu järele tugvnes üha enam. Rahvahulgasid Saksamaal veendusid ikka kindlamini selles, et sõda on kaotatud ja et ainult rahu võib päästa ma hukatusest.

Niisuguses sõjalis-poliitilises olukorras alustas Saksa väejuhatas 15. juulil oma viimast pealetungi läänerindel. See lõppes ebaõnnestumisega. 18. juulil alustasid liitlased vastupealetungi. Saksa väed löödi tagasi.

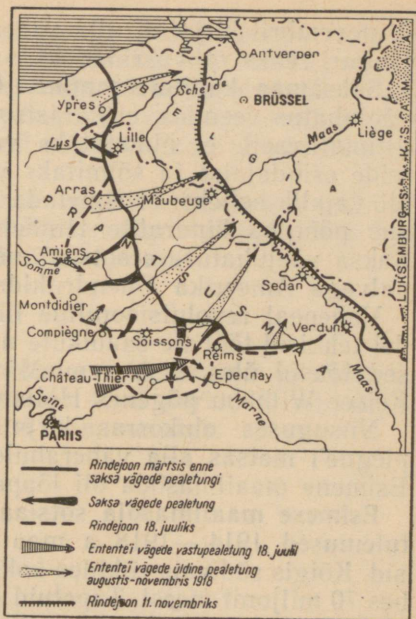
Saksamaa oli kõik oma jõud välja kurnanud, kuid lakkamatult saabuvad Ameerika väed kindlustasid Antandile värskeid abivägesid. 8. augustil alustasid liitlaste väed marssal Fochi üldjuhtimisel pealetungi ja purustasid sakslased, hävitades ühe päevaga 16 Saksa diviisi. Ludendorffi hinnangu järgi oli see «kõige mustem päev Saksa armee ajaloos». See lahing näitas, et Saksa vägede võitlusvõime on tunduvalt vähenenud. Antandi armeed jätkasid ka augustis ja septembris mitmes rindelõigus katkestamatult pealetungi, surudes Saksa armeed samm-sammult välja Prantsusmaalt ja Belgiast.

Saksamaa liitlaste kapituleerumine. Austria-Ungari lagunemine. Samaaegselt pealetungiga läänerindel alustasid Inglise-Prantsuse ja Serbia väed 15. septembril pealetungi Balkanil. Bulgaaria armee purustati. 29. septembril Bulgaaria kapituleerus. Bulgaaria kapituleerumine avas liitlastele tee Austria-Ungari ründamiseks lõunast.

30. oktoobril alistus purukslöödud Türgi tingimusteta.

Saksamaa nõudmisel alustas Austria-Ungari armee 1918. a. juunis pealetungi Itaalia rindel, sai aga lüüa. See tugevdas rahvuslikku vabadusliikumist Habsburgide keisririigis ja kiirendas tema lagunemist. Tagalas tõusid üles paljud rügemendid. Oktoobris kuulutasid tšehhid, kroaadid, sloveenid ja ungarlased välja oma iseseisvuse.

Sõdurid keeldusid sõdimast ja hakkasid rindelt koju pöörduma. 29. oktoobril tõusid üles Austria-Ungari laevastiku madrused. Sõjaline jõud, mis hoidis koos «lappidest monarhiat», varises kokku.

Läänerinne 1918. a.

3. novembril kirjutati allä vaherahu. Samal ajal lagunes Austria-Ungari reaks rahvusriikideks.

Saksamaa kapituleerumine. Compiègne'i vaherahu. Kui Saksa väejuhatus veendus, et katastroof on vältimatu, nõudis ta keisriilt ultimatiivselt, et nimetataks valitsus mõõdukate kodanlike parteide esindajaist ja sõlmitaks vaherahu. See poliitiline manööver oli vajalik selleks, et ennetada revolutsiooni puhkemist. Uus valitsus pöördus kindralite Hindenburgi ja Ludendorffi (kes seisid Saksa väejuhatuses eesotsas) nõudmisel oktoobri algul vaherahupalvega Ameerika Ühendriikide presidendi Wilsoni poole.

Vahepeal revolutsiooniline liikumine riigis üha laienes. Kohtadel tekkisid tööliste saadikute nõukogud. Saksa laevastiku madrused tõusid üles. 9. novembril kuulutati Berliinis välja vabariik. Keiser Wilhelm põgenes Hollandisse.

Niisuguses olukorras kirjutati 11. novembril koiduajal Compiègne'i metsas alla vaerahule Saksamaa ja liitlasriikide vahel. Esimene maailmasõda oli lõppenud.

Esimese maailmasõja sotsiaalsed, majanduslikud ja poliitilised tulemused. 1914.—1918. a. maailmasõda hävitas miljoneid inimesi. Kõigis sõdivais riikides kokku oli sõjaväkke mobiliseeritud umbes 70 miljonit meest. Tapetuid ja haavadesse surnuid oli vähemalt 10 miljonit, haavatuid umbes 19 miljonit, invaliide 3,5 miljonit. Kuid peale selle hukkus suur hulk inimesi haiguste ja nälja tagajärjel. Sõda tõi endaga kaasa tohutu suuri materiaalseid kaotusi. Terved linnad ja külad pühiti maapinnalt minema, hävitati määratu hulk sildu, tunneleid, raudteid, vabrikuid ja tehaseid. 1914.—1918. a. sõja poolt tekitatud materiaalne kahju oli hiiglasuur. Sõda põhjustas häireid peaaegu kõikide Euroopa maade tööstuses, põllumajanduses ja rahanduses. Tekkis suur ühtede riikide võlgnevus teistele. Lääne-Euroopa riikide peamiseks võlausaldajaks muutusid Ameerika Ühendriigid, kes olid teeninud sõja ja Euroopa laostumise pealt. Sõja tagajärjed langesid kogu oma raskusega linna ja maa töörahva laiade hulkade õlgadele.

1914.—1918. a. maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vapustasid kogu maailma kapitalismi süsteemi.

Kapitalismi üldkriis. Esimese maailmasõja ajal algas kapitalistliku süsteemi üldkriis. Eriti süvenes kapitalismi üldkriis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tagajärjel Venemaal ja meie kodumaa kapitalistlikust süsteemist väljalangemise tõttu.

Selle tulemusena lakkas kapitalism olemast ainsaks ja kõikehaaravaks ülemaailmseks majandussüsteemiks. Kapitalistliku süsteemi kõrvale tekkis uus, sotsialistlik süsteem.

Kapitalismi üldkriisi iseloomustab see, et kõik kapitalismile omased vastuolud teravnevad äärmise võimaluseni. See käib nii töö ja kapitali, s. t. tööliklassi ja kapitalistide vaheliste vastuolude kui ka imperialistlike suurriikide vaheliste vastuolude kohta nende võitluses asumaade, tooraineallikate ja müügiturgude pärast. Teravnesid ka vastuolud imperialistlike riikide ja nende poolt eksplua-

teeritavate asumaade vahel. Pärast Esimest maailmasõda ja Suurt Sotsialistlikku Oktoobrerevolutsiooni Venemaal ei olnud imperialismil enam võimalik asumaades sel määral peremehetseda, nagu enne Esimest maailmasõda. Imperialismi vanadele vastuoludele lisandusid uued. Tekkisid vastuolud sõjas võitnud ja võidetud riikide vahel.

Esimene maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrerevolutsioon Venemaal tähistavad kapitalismi üldkriisi algust. Kapitalismi üldkriisi teine etapp arenes Teise maailmasõja ajal.

*

Suur Sotsialistlik Oktoobrerevolutsioon Venemaal ja Esimese maailmasõja lõpp viisid lõpule uusaja teise perioodi, mis algas Prantsuse-Preisi sõjaga ning Pariisi Kommuuniga.

UUSAJA AJALOO PÕHIDAATUMID (1870—1918).
(Kohustuslikud.)

1870.—1871. a.	Prantsuse-Preisi sõda.
1870. a. 4. september	Prantsuse Teise keisririigi langemine.
1871. a. jaanuar	Saksa keisririigi väljakuulutamise.
1871. a. 18. märtsist 28. maini	Pariisi Kommuun.
1878. a.	Berliini kongress.
1878.—1890. a.	Sotsialistide-vastase «erakorralise sea- duse» kehtimine Saksamaal.
1830. a.	Töölispartei asutamine Prantsusmaal.
1832. a.	Kolmikliidu moodustamine.
1883. a.	Suri Karl Marx.
1893. a.	Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.
1894.—1895. a.	Jaapani-Hiina sõda.
1895. a.	Suri Friedrich Engels.
1898. a.	Hispaania-Ameerika sõda.
1899.—1902. a.	Inglise-Buuri sõda.
1900. a.	Rahva ülestõus Hiinas välismaise im- perialismi vastu.
1904. a.	Inglise-Prantsuse kokkuleppe (Antandi) sõlmimine.
1904.—1905. a.	Vene-Jaapani sõda.
1905.—1907. a.	Esimene kodanlik-demokraatlik revo- lutsioon Venemaal.
1903. a.	Tööerakonna asutamine Inglismaal.
1907. a.	Inglise-Vene kokkulepe.
1911.—1913. a.	Revolutsioon Hiinas.
1911.—1912. a.	Itaalia-Türgi sõda.
1912.—1913. a.	Balkani sõjad.
1914.—1918. a.	Esimene maailmasõda.
1917. a. 27. veebruar (12. märts)	Teine kodanlik-demokraatlik revol- utsioon Venemaal.
1917. a. aprill	Ameerika Ühendriikide astumine Esi- messe maailmasõtta.
1917. a. 25. oktoober (7. november)	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
1918. a. 3. märts	Bresti rahulepingu allakirjutamine.
1918. a.	Välismaise sõjalise interventsiooni al- gus Nõukogude Venemaa vastu.
1918. a. november	Saksamaa lüüasaamine.

NIMEDE JA VÖÖRKEELSETE SÖNADE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

- Aisne — cen
 Amiens — am'jä(n)
 Ardahan — 'ardahan
 Arfas — a'ra
 Assi — as'si
 Bakunin — ba'kunin
 Barbusse — bar'büs
 Bastille — bas'ti
 Bazaine — ba'zen
 Belfort — bel'foor
 Belinski — be'linski
 Bell — bel
 Belleville — bel'vil
 Besançon — böza(n)'so(n)
 Bialystok — bja'löstok
 Blagojev Dimitr — bla'gojev di'mitr
 Bonaparte — bona'part
 Botev, Hristo — 'botev 'hristo
 Bourbon — bur'bo(n)
 Bourges — burž
 Calais — ka'le
 Cambrai — ka(n)b're
 Cattaro — ka'taro
 Celinje — tse'tinje
 Châlons-sur-Marne — ša'lo(n)sür'marn
 Champagne — ša(n)'pann
 Chanan — tšanan
 Changsha — tšangša
 Château-Thierry — ša'to tje'ri
 Chengdu — tšendu
 Chicago — tši'kaago
 Chifu — tšifu
 Chongqing — tšungtsin
 City — 'siti
 Ci-xi — tsösi
 Clemenceau — klöma(n)'so
 Cleveland — 'kliivländ
 Colorado — kolo'rado
 Compiègne — ko(n)'pjeen
 Coulmiers — kulm'je
 Courrières — kur'jeer
 Czestochowa — tše(n)stoh'hova
 Dedeagatš — dedea'gatš
 Dimitrov, Georgi — di'mitrov ge'orgi
 Disraeli — diz'reili
 Dobroljubov — dobro'ljubov
 Dobrudža — dob'rudža
 Dombrowa — do(n)'brova
 Dombrowski, Jaroslaw — do(n)'brovs-ki ja'roslav
 Dunkerque — dö(n)'kerk
 Dupont — dü'po(n)
 Durazzo — du'ratso
 Dzeržinski, Feliks — dzeržinski 'feliks
 East End — 'iist'end
 Edison — 'edisn
 Egalité — egali'te
 Epernay — eper'ne
 Foch — foš
 France, Anatole — fra(n)s ana'tol
 Gambetta — ga(n)be'ta
 Garibaldi, Giuseppe — gari'baldi džuzep
 Givet — ži've
 Gladstone — 'glädston
 Gompers — 'gompöz
 Gorlice — gor'litse
 Guam — gu'am
 Guangzhouwan — kuangtšouvan
 Guangxi — kuangsi
 Guesde, Jules — ged žül
 Hangzhou — hangtšou
 Hanyang — hanjang
 Haywood, Bill — 'heivud bil
 home-rule — 'houm'ruul
 home-stead — 'houm'sted
 Hugo, Viktor — ü'go vik'toor
 Humanité — ümani'te
 Jablotškov — 'jablotškov
 Jaurès, Jean — žo'rees ža(n)
 Jiaozhou — dzjaoutšou

Kang Guang-reng — kangkuangženg
Kang Jou-wei — kangjuvei
Kitchener — 'kitšener
Ku-Klux-Klan — kjuklaks'klän

Labour Party — 'leibö 'paati
Lafargue, Paul — la'farg pol
La Manche — la'maa(n)š
Lanterne — la(n)'tern
Lanzhou — lantšou
Laon — la(n)
Le Creusot — lökrö'zo
Le Havre — lö'aavr
Le-Mans — lö'ma(n)
Levski, Vassil — 'levski 'vassil
Liège — ljeež
Lille — lil
Lloyd George — 'loid 'džoodž
Lodz — ludz
Lodögin — lo'dögin
Loire — luaar
London, Jack — 'landn džäk
Luoyang — lojang
Luxembourg — lüksa(m)'buur
Lyon — li'o(n)
Lys — lis

MacKinley — mäk'kinli
Mac-Mahon — makma'o(n)
Marchlewski, Julian — marh'ljevski
'julian
Marković, Svetozar — 'markovič
'svetozar
Marne — marn
Marseille — mar'sei
Marshall — 'maašal
Maubeuge — mo'bööž
Michel, Louise — mi'šel lu'iiz
Millerand — mil'ra(n)
Montdidier — mo(n)did'je
Montmartre — mo(n)'martr
Namur — na'müür
Nanzhao — nantšao
New York — 'njuu'jork

Oise — uaaz
Orléans — orle'a(n)

Pas-de-Calais — padöka'le
Père-Lachaise — 'peerla'šeez
Philadelphia — fila'delfia
Pieck, Wilhelm — piik 'vilhelm
Pilsudski — pil'sudski
Pittsburgh — 'pitsböög
Plehhanov — pleh'hanov
Poincaré, Raymond — puä(n)ka're
rei'mo(n)
Pottier, Eugène — po'tje öžen

Przemyśl — pše'mösl
Puerto Rico — 'puerto 'riko

Reims — rä(n)s
Rhône — roon
Robespierre — robes'pjeer
Rochefort — roš'foor
Rockefeller — 'rokfeller
Rolland, Romain — ro'la(n) ro'mä(n)
Roosevelt, Theodore — 'ruuzvelt
'theodor
Ruhr — ruur

Saint-Antoine — sä(n)ta(n)'tuan
Saint-Quentin — sä(n)ka(n)'tä(n)
Saloniki — sa'loniki
Saône — soon
Sarajevo — sa'rajevo
Schneider — šnei'deer
Schneider-Creusot — šnei'deer krö'zo
Sedan — sö'da(n)
Seine — seen
settlement — 'setliment
Shandong — šantung
Sherman — šömän
Sichuan — sitšuan
Siemens-Schuckert — 'ziimens 'šu-
kert
Sinclair, Upton — 'sinklär 'aptn
Somme — som
Szczecin — 'štsetsin
«Standard Oil» — 'ständard 'oil
Strasbourg — stras'buur
Suhhomlinov — suhhom'linov
Sun Yat-xien — sunjatsen

Zapotocki, Ladislav — zapo'totski la-
'dislav

Taff — täf
Tarnów — 'tarnuv
Temeszvar — 'temesvaar
Thiers — tjeer
Tisza — 'tissa
Torino — to'rino
Toul — tul
Toulouse — tu'luuz
Trentino — tren'tino
Tšernöševski — tšernö'ševski
Tutsovič, Dimitr — tut'sovits di'mitr
Twain, Mark — tuein maak
Törnovo — tör'novo

Union Pacific — 'juunion pä'sifik

Varlin — var'lä(n)
Verdun — ver'dö(n)
Versailles — ver'sai
Vouziers — vuz'je

Waldeck-Rousseau — val'dek rus'so
Wales — 'ueils
Warynski, Ludowik — va'rōnski lu-
'dovik
Wilson — 'uilsn
Wuchang — utšang

Xian — sijan
Xijiang — sitsijang
Ypres — ipr
Yuan Shi-kai — jüanšikai
Yunnan — jünnan

Märkus: Rõhk on tähistatud rõhumärgiga (˘) rõhulise silbi ees; *n* näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada nasaalselt, läbi nina, *n* ise jääb hääldamata.

SISUKORD

I peatükk. Prantsuse-Preisi sõda. Pariisi Kommuun.

§ 1. Prantsuse-Preisi sõda ja Teise keisririigi langemine Prantsusmaal	3
§ 2. Võitlus saksa okupantide vastu ja klassivastuolude teravnemine Prantsusmaal	6
§ 3. 1871. a. 18. märtsi proletaarne revolutsioon	9
§ 4. Pariisi Kommuun	11
§ 5. Kommuuni lüüasaamine. Kommuuni ajalooline tähtsus	14
§ 6. I Internatsionaal Pariisi Kommuuni päevil ja pärast selle lüüasaamist	17

II peatükk. Saksamaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 7. Saksamaa poliitiline kord ja majanduslik arenemine	18
§ 8. Saksa keisririigi sise- ja välispoliitika 70—80-ndail aastail	21
§ 9. Töölisliikumine XIX sajandi lõpul	24
§ 10. Saksa imperialism XX sajandi algul	25
§ 11. Saksa sotsiaaldemokraatia XX sajandi algul	27

III peatükk. Inglismaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 12. Inglismaa majanduslik arenemine	30
§ 13. Briti koloniaalimpeerium XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul	32
§ 14. Inglismaa poliitiline arenemine XIX sajandi lõpul	34
§ 15. Inglise töölisliikumine XIX sajandi lõpul	37
§ 16. Inglismaa XX sajandi algul	39

IV peatükk. Prantsusmaa XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 17. Prantsusmaa majanduslik arenemine	42
§ 18. Kolmanda vabariigi poliitiline arenemine	43

§ 19. Sotsialistlik liikumine Prantsusmaal XIX sajandi lõpul	45
§ 20. Prantsusmaa XX sajandi algul	47

V peatükk. Lõuna- ja lääneslaavlased XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 21. Lõuna- ja lääneslaavlaste olukord XIX sajandi 70-ndail aastail	50
§ 22. Bulgaaria XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul . .	55
§ 23. Serbia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Balkani sõjad	57
§ 24. Poola XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul . . .	60
§ 25. Tšehhia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul . . .	62

VI peatükk. Ameerika Ühendriigid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 26. Ameerika Ühendriikide majanduslik arenemine . . .	64
§ 27. Ameerika Ühendriikide poliitiline kord	67
§ 28. Töölisliikumine XIX sajandi 70—80-ndail aastail . .	69
§ 29. Ameerika Ühendriikide agressiivne välispoliitika . .	72
§ 30. Klassivastuolude teravnemine Ameerika Ühendriikides XX sajandi algul	75

VII peatükk. Hiina XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 31. Hiina jaotamine suurriikide vahel	78
§ 32. Rahvusliku vabadusliikumise tõus	80
§ 33. 1911.—1913. a. revolutsioon	82

VIII peatükk. Rahvusvaheline töölisliikumine ja II Internatsionaal.

§ 34. II Internatsionaali loomine	85
§ 35. Oportunistid haaravad Internatsionaali juhtimise enda kätte	88
§ 36. Vene proletariaadi eesrindlik osa rahvusvahelises töölisliikumises	90

IX peatükk. Imperialism kui kapitalismi kõrgeim ja viimane staadium.

§§ 37—38. Imperialismi põhitunnused	93
§ 39. Imperialism — proletaarse revolutsiooni eelõhtu . .	97

X peatükk. Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.

§ 40. Kahe sõjalis-poliitilise bloki kujunemine Euroopas. Maailma jaotamine suurriikide vahel	98
§ 41. Imperialistlike suurriikide vaheliste vastuolude teravnemine XX sajandi algul	103

XI peatükk. Esimene maailmasõda a. 1914—1918.

§ 42. Esimese maailmasõja tekkimine	106
§ 43. Sõja käik 1914. aastal	109
§ 44. II Internatsionaali krahh	112
§ 45. 1915. a. sõjalised ja poliitilised sündmused	119
§ 46. Sõjategevus 1916. aastal	116
§ 47. 1917. aasta poliitilised ja sõjalised sündmused	119
§ 48. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal ja tema maailma-ajalooline tähtsus	122
§ 49. Esimese maailmasõja lõpp	124
Uusaja ajaloo põhidaatumid	129
Nimede ja võõrkeelsete sõnade ligikaudne hääldamine	130

Галкин Н. С., Зубок Л. И., Манусевич А. Я.,
Нотович Ф. И., Хвостов В. М.
НОВАЯ ИСТОРИЯ, часть II.

На эстонском языке.

Обложка В. Варе

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе. 10

*

Toimetaja E. Kaarde.

Tehniline toimetaja O. Post

Korrektorid E. Kask ja E. Toots.

Ladumisele antud 18. IX 1961. Trükkimisele
antud 4. XI 1961. Paber 60×90, 1/16. Trüki-
poognaid 8,5 + 4 lisa. Arvutuspoognaid 10,76.
Trükiarv 4000. Tell. nr. 3028. Trükikoda
«Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 35 kop.

35 kop.

A-24274

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00360008 9